

הרב יעקב טריביץ

ירושלים

ספר פסקי הגר"א [ב]

העיקר השני

הגרצ"ה המחבר פסה"ג בהקדמתו לאו"ח כותב כי הביאור הוא בבחינת 'אור בהיר הועטה במילות קצרות'. וכבר בהסכמות ל'פסקי הגר"א' הדגישו הרבנים כי אעפ"כ קשה הדבר להחליט מהי דעת הגר"א גופא: 'ויען כי לבוא נא עד סוף עומק דברי קדשו של רבינו הגר"א ז"ל בביאוריו הנ"ל, הדבר צריך עיון ושקידה רבה במקומות הרבה בספרו הק' הנ"ל, ולעמוד על סוף דעתו הק' בהם כנודע, וכן: 'כי נודע דרכו הקדוש של רבינו ז"ל לרמז בקצרה מאוד חידושים הרבה אשר עיקרי ההלכה יוצאת מהם בכ"מ, ומי יוכל לבוא על עומק דעתו הקדושה באמת' (מו"צ דווילנא), 'כי הרבה צריך יגיעה רבה וטרח גדולה וחכמה ובינה יתירה להבין ולהשכיל בדברי רבינו הגר"א ז"ל ולעמוד על סוף דעתו והכרעתו בין דעות הפוסקים ז"ל' (הגר"ר שלמה הכהן) 'ולאו מילתא זוטרתא היא להבין איפוא דעת רבינו נוטה לדינא כי דבריו נראים ככוכבי השמים הקטנים למראה עיני בו"ד וכל העולם כולו תחת כוכב אחד עומד' (הגר"מ בעל ערוך השולחן).

ואף מצינו לו עצמו ביו"ד סי' קס"ט שכתב: 'דברי רבינו כאן מחוסרי הבנה הם על כן לא כתבתי דעתו, וכבר העיר ע"ז הגאון המסדר הר' אבא קליינרמאן זצ"ל'. והגר"ר ישראל בהקדמתו לספרו 'תקלין חדתי': 'ומה נעשה לשיטותיו החמודות בש"ע צריכים עיון וחיפוש רב...', וע"ש. ובהקדמת הגרמ"מ משקלאו ליו"ד דפו"ר: 'ויסכר פי דוברי שקר הדוברים על צדיק עתק בגאווה וכוז והמונעים מללמוד תורת ה' האמיתי ודבר קדשו אשר דבר ע"י עבדו אליהו, ויש מהם שאומרים שהוא מלא עינין[ם]! דוברי שקרים לא יכון נגד עיני שבאמת הן אינן חפצים לעיין והשוחד אשר בלבם מסמא את העינים מלראות עין בעין ובאמת הן עיני ה' המשוטטים בכל הארץ והאור היוצא מן העין מזריח ליראי ה' כשמש וצדקה מרפא לתחלואיו אשר חילה בה כל ימיו בהסיר מעקשות ומגלה עמוקות מיני חושך'. ע"כ.

* המשך מישורון לח, ע' תרגל

1 כוונתם כמובן לציונים הרבים 'עין שם' של רבינו, שאם לא מעיינים היטב לא מבינים חכמתו הגדולה וכוונתו העמוקה, ודימוהו למלאך המות שהוא מלא עינים [ע"ז כ ב'], ה"י עליהם, ולא ידעו כי גם לשרפים מלא עינים ככתוב בספר יחזקאל א', י"ח י, י"ב.

ובאמת על הרבה מן ה'פסקים' שהוציא הרצ"ה מן הביאור יש מקום לדון האם מוכרח כן בדעת רבינו, וכמה פעמים אף רואים בעליל כי רבינו הח"ח במשנ"ב לא סבר כך². ואמנם אף על כמה מפסקי הגר"א שהח"ח הוציא מן הביאור יש עדיין מקום לדון בהם, ובכמה פעמים מן החזו"א פקפק בהם³.

הגר"ר שמואל מלצאן בהקדמת ספרו (עדיין בכת"י) 'אור חדש' כותב בחריפות בזה"ל: 'והנה זה זמן לא כביר שנדפס ספר פסקי הגר"א, אולם המחבר ספר הג"ל במחכ"ת בהרבה מקומות לא כיון יפה לדעת רבינו הגדול הגר"א ז"ל, וכבר צווחו עליו ככרוכיא רבים וכן שלמים מגדולי הדור, על כן אין לסמוך עליו לדינא כלל וכלל' עכ"ל בכת"י. ולדוג' על ביהגר"א סי' תק"ג סק"ו שכתב רבינו 'אבל דעת הרמב"ם שם' וכו', כי בפסה"ג להגרצ"ה 'דעת הגר"א ז"ל נוטה להתיר לאפות ולבשל מיו"ט לחבירו' כו', והגר"ש ז"ל הנ"ל כי 'עליו בחרי אף' וכו' 'ולענ"ד היא שגיאה גדולה וכמ"ש בהקדמה שאין לסמוך עליו לדינא מרוב השגיאות הנמצאות בו'...⁵ ואף אם היה כתוב כן להדיא בדברי רבינו, לא היה לו לכתוב כן בפסקי הלכות הנמסרים להמונים כל זמן שאין אנו יודעים טעמו של דבר, כי אולי הוא טעות המעתיקים, או שלא נוכל להבין כוונתו, וכמ"ש בב"ב קל ב' כי אתי פסקא דדינא ידיד לקמייכו וחזיתו ביה פירכא וכו' לאחר מיתה לא מיקרע תקרועו ומיגמר נמי לא תגמרו מיניה [לא מיקרע תקרענייה דאי הואי התם דלמא הוה אמינא להו טעמא, מגמר נמי לא תגמרו מיניה דאין לדיין אלא מה שענינו רואות]⁶. וכך גם הגר"ז מלצר ז"ל⁷ (אכן האול פ"א מק"ש) כתב עליו: 'ומה

2 ע"י פסה"ג השלם סי' רנ"ב וסי' של"ו ועוד.

3 ע"י פסה"ג השלם סי' רס"ו וסי' שי"ד ועוד.

4 ראה בתשו"ע ח"ג סי' קס"ה: 'ונמצא אצלי כת"י מהגאון רבי שמואל מלצאן זצ"ל ששופך אפו וחמתו על בעל פסקי הגר"א'.

5 ע"י גם בביאור"ה שם בס' תק"ג דעמד ע"ד הגר"א דאירי רק במידי דרבנן ככה"ג דאיכא 'הואיל' ע"ש. ע"ש בפסה"ג יו"ד סי' קנ"ה דדעת הגר"א לאסור זילוף דהנאה גמורה היא וכו'. וצ"ע דרבינו רק השיג על רמ"א שכ' וכ"ש זילוף וכו' ומסק' דזילוף הנאה גמורה, אבל באמת מסכים עם דין הרמ"א דיי"נ בזה"ז שרי בהנאה.

6 ע"י שו"ת חוט המשולש סי' ט'. והערתיו להלן [חלק ג'] בדרך מוהר"ח ז"ל עיי"ש. ולעיל [חלק א'] בענין המעשה רב בהשגת הגר"ש על הגרצ"ה.

7 שמעתי ממר"ר ר' איסר אהרן זלזניק שליט"א, כי הגר"ר אהרן קוטלר אמר דכשחמיו הגר"א ז"ל מלצר ז"ל מתקשה בביאור מביאורי הגר"א יכול לאחמ"כ להמשיך בלימודו ולהותיר הגר"א על כנו בקושיא, אך הוא אינו יכול לעשות זאת. [ראה הערות הגר"א ז"ל שנדפס בסוף חו"מ ה' מורשה להנחיל (פרידמאן) כי רוב הערותיו נסובו על דבר ביאורי הגר"א, ועיי"ש פי' מענין בדברי ביהגר"א בס' י"ז בשם הר"ר רפאל קצב"ג. ראה גם הקדמתו הגדולה של הגר"א קוטלר ל'ס' רוח אליהו, והעתקנו ממנו בפנים להלן]. ודכו של הגר"א ז"ל בשיעורו הקבוע בלימוד הש"ע היה ללמוד ביהגר"א ופיענחו (מהקדמת הר"ב קוקרוב לברכת אליהו שלו חלק אה"ע. וראה עוד בס' הגאון לר"ד אליאך עמ' 1236 בהערה). וראה עוד בהקדמת הס' 'עין תוס' עמ' טו' עובדות על הגר"א ז"ל והגר"א ק' ביחס לביאור [ובישורון ר' עמ' תרצ"א הע' 2]. וע' בס' נטעי נעמנים עמ' שמה, מכתב הר"ר אפשטיין להגר"א ז"ל

מאד תמהתי על המחבר פסקי הגר"א שהעתיק זה בסתם דומן בין השמשות הוא תלתא רבעי מיל מהשקיעה שלנו ונתן מכשול גדול למעיינים באיסור ספק סקילה⁸.

לשון בעל ערוה"ש⁹ להשוות תיבות רבינו לכוכבים, לקוחה היא מהקדמת מוהר"ח ז"ל להביאור, אשר מדגיש בסוף דבריו כי על אף הקושי, המעיין היטב ימצא מבוקשו. וז"ל שם: 'ואף כי דבריו קצרים המה ככוכבים הנראים קטנים וכל העולם עומד תחתיו'¹⁰ ואף כי באמת אם היו מבוארים יותר באריכות היו נהנין אותו יותר אמנם לא רצינו לשנות מלשון רבינו הק' הנמצא בכת"י הק' ממש אשר לפי שיטתו בש"ס הרחבה מני ים והיה מסתפק בקיצורו וגם עתה אחרי העיון כל מעיין ימצא בו מבוקשו כאשר ישית לבו לדעת דברי רבינו הגדול כראוי לתלמיד למיקם אדעתיה דרב רבנן והכחם החכמים' עכ"ל מוהר"ח. וכך בהקדמת הור"י 'אשר בזמן מועט יוכל המעיין לבוא לתכלית גדול ונורא, גם תוכן לשונו הזהב נעים ומתוק להבין מקור דבריו. אך כל אותיותיו הק' שמור לעומק כוונתו'.

הגר"ר אהרן קוטלר ז"ל בהסכמתו לס' רוח אליהו מונה לא' מד' יסודות שם, בזה"ל 'מ"ש חכמי דורו וגדולי הדורות שאחריו, כי דבריו הם ככוכבים אף שמצד עוצם רחוקם ממנו נראים קטנים, באמת הם עולמות גדולים, כי נכתבו בלשון קצרה מאד וגנונים בהם חדושים נפלאים ועמוקים, מלבד שהם מזוקקים שבעתים ומבוררים לאמתה של תורה, גם מכוונים לפי סודות הענינים כמב' בכתבי הגר"א עצמו¹¹. ומבואר בספרי גדולי הדורות שאחריו שבענינים שעמלו עליהם עידן ועדנים וזכו לדרת לעומקם של דברים בחדושי תורה אמיתיים, ראו אח"כ כי מפורש זה בדברי רבנו הגר"א בתיבות אחדות ולפעמים בתיבה אחת או שתיים וביתר שאת, ואלולי שעמדו בעצמם על הדבר אי אפשר היה לראות את זה בדבריו, וב"ה שנוכחתי זה בעצמי כמה פעמים'.

- (משנת תש"ז) לבאר לו דברי ביהגר"א אה"ע כי ד' סקי"ח [כתמיחה הרש"ש יבמות עו ב' עליו], ותשובתו הרמה ע"פ מה שרשם בגליון הביהגר"א שלו.
- 8 הגר"י בסידור הגר"א שלו בליקוט"ד דף קכא א' כתב: 'בס' פסקי הגר"א הביא בשם רבינו...וע' מה שכתבתי בהערות לס' שנות אליהו בפ' כל כתבי שכתבתי שם שאין משם ראיה ואדרבא פסק כדעת המ"א שאסור ע"ש היטב'. ואמנם שם רבינו הח"ח כמ"ב ושעה"צ הבין דברי הביאור כהגרצ"ה בפסח"ג. וע"ש בפסח"ג השלם. יש לציין כי כמה פ' בעל הברכת אליהו משיג על הגרצ"ה [כגון בס' רמ"ח הע' 2, ובס' רס"ח הע' 1 פעמיים, ובס' רע"א הע' 1], אולם יש להשיב עליהם ואכ"מ.
- 9 ב' פעמים, בהקדמתו לחי"מ 'דברי רבינו הגדול הגר"א זצ"ל ככוכבים יוהיו כוהר הקיע נראים קטנים ככוכבים וכל כוכב הוא עולם מלא ולכן כמה וכמה מגאונים וגדולי ארץ יתנו לב לבאר דבריו בנגלה ובנסתר' ובהקדמתו ליו"ד 'ולא מילתא וזוטרות היא להבין איפוא דעת רבינו נוטה לדינא כי דבריו נראים ככוכבי השמים הקטנים למראה עיני בוד" וכל העולם כולו תחת כוכב אחד עומד'.
- 10 פסחים צד א' (וע' תהומא בראשית ה'). וראה בהקדמת בעל התפארת ישראל לביאור הגר"א לחי"מ שממשיך את ההשוואה 'כוכב אחד כזה שעולה רק אחת לאלף שנה ורק פעם אחת נפל מרקיע ונתמלא כל העולם כולו אורה זו תורה'.
- 11 ראה להלן [חלק ג'] בענין הנגלה והנסתר שבתורה.

כיון שלאמיתו של דבר חשוב מאד להדגיש כי בקיצור דבריו אין גימגום כלל או אי פירוש והסתרה של קצת מן הדברים, ואדרבה המעיין היטב ב'ביאור' יראה שבסופו של דבר רק פירוש אשר יכנס בשופי למילותיו המדודות הוא הפי' הנכון. והקיצור אינו אלא שדקדק כראוי בלשונו לחסר היתרת [כי חס על זמנו טובא, ראה בהק' התקלין], וכמו שהגר"ר מנחם אליעזר (דלהלן) הגדיר כי 'לא שפך לבטלה אף טיפת דיו'. ולא שייך לתלות בקיצורו פלפולים שונים ומשונים [אשר שנה רבינו] בכוונת רבינו [עצמו, כי לא יתכן לכבוש המלכה עמו בבית]. וז"ל מרן החזון איש (בס' צדקת הצדיק) 'דברי הגר"א הן בפשוט... ואם באנו להרוס את מובני הלשון אבדנו ח"ו כל התורה שבע"פ הכתובה... וחלילה להפוך דברי רבינו הפשוטים ללעגי שפה ועוד פחות מזה ומי שרגיל בעומק דברי הגר"א אי אפשר כלל להבין איך יש מקום לנטות¹². ובשו"ת אהל משה להגאון רא"מ הורוויץ (ח"ב סי' ס"ח) 'זמה ששמע כת"ר שדבריו ז"ל [של הגר"א בביאורו] סתומים יותר מדברי הראשונים ז"ל, אולי נאמר על הגהותיו שבאו בקצרה דאין דרך המגיה לברר¹³, אבל בביאוריו נראה אור בהיר ואין נדמם לדברי הרמב"ם והרי"ף ז"ל אשר כמטמונים נחפש טעמים...'

כדברי מוהר"ח, כך הגדירו רבים ביאור זה¹⁴, 'והנה כל הביאור מהד' חלקי שו"ע ... המה מעצם כ"ק אשר שנה בדרך קצרה מאוד' (עליות אליהו, עליית קיר א'). נכלל בכל מאמר ותיבה מדברי חיבורי אאמ"ו הגאון זצוק"ל כוונות שונות עמוקות עמוק עמוק

- 12 וראה להלן [חלק ג'] בפרק ה'כללים', שהעתיקו כמה לשונות מהחזון איש, וכלל דבריו, שדברי הגר"א פשוטים ומבוארים וחלילה להכניס בדבריו כוונות שונות.
- שמעתי בשם הגאון רבי שלמה ברענודא זצ"ל כי אף שהראשונים ז"ל קיצרו בדבריהם וכל תיבה שלהם מדוד ושקול, ורבינו ג"כ כחו כאחד מהם מ"מ חלוקים ביסודם. כי הראשונים כתבו כתיבהם לבני דורם, אשר ליבם פתוח כאולם, ורק אנו הוחזקים מהם אלפי מילין וכאצבע לקיר ועוד, צריכים ליגע ולהתאמץ להבין כוונתם ולשונם. אבל רבינו הרי כתב דבריו לדורו, הוא דור אחרון האחרונים, ולכן דבריו באו בבירור מוחלט. אלא כפי שנחבאר כל תיבה ממנו ז"ל אינה לבטלה. וכ"ז בכלל דברי הגאון ר' אלעזר משה הורוויץ שהעתיק בפנים שדברי רבינו פחות סתומים מדברי הראשונים ז"ל.
- 13 וראה להלן בסמוך בהערה מ"ש בזה.
- 14 שוב הוגד לי שבשו"ע הגאון מוה"ל ז"ל הרגיש בזה בקיצור כדרכו, הרש"ק בנדרין זריון שו"ת לש"ס ע"ב קצ"ב. 'קיצור כדרכו' ערוך השולחן י"ד ס"ס רס"ו, והולך ומבאר שם כוונתו (וע' פסח"ג השלם סי' שלא). 'כיון בלשונו הצח לתרץ קשייתו' - ביאורו סי' רמ"ט. ובביאורו סי' תר"צ 'אח"כ מצאתי בביאור הגר"א שרמז לדבריו אלה האחרונים במלותיו הקצרות'. 'ביאורתי בכל מקום דברי דודי זקני הגר"א זצ"ל אשר ידוע דרכו לקצר ואומר דברים נפלאים וכוונתו עמוקה' - דברי הלל בהקדמה [להגר"ה נדח הגר"ר משה אחי רבינו]. ועוד רבים מאד.
- בהקדמת ר' שלמה צוקרמאן לביהגר"א לתיקון כותב: 'דרך אחרת לרבינו בביאורו זה להתהלך ברחבה יותר מביאוריו בנגלה, מורה באצבע שרצה שיתבוננו בו כל ישרי לב'. הנה נתינת טעמו כי רצה שיתבוננו בו כ' צ"ב וכי בנגלה לא רצה, וכי ביאורו שבנגלה נועד למלכי רבנן וביאורו שבנסתר לשאר עמא, אתמהא, גיורא בשמי שמיא.

מי ימצאנה עד בא איש תבונה ידלנה יתעלו ויתחדשו ויתבררו דינים רבים... ומרוב גודל חכמת הגאון המחבר נכלל הרבה והרבה בכל דבר מדבריו בקיצור נפלא ואין בידינו להתבונן עדי כי אם אחרי השתדלותו רב' (נכדו, הגר"ר יעקב משה ז"ל מסלאנים, המו"ל על אה"ע, בהקדמתו לביאור על או"ח). 'וכדרכו של רבינו הגאון בכל מקום בקצורו הנמרץ שכמעט לא מצינו דוגמתו גב אצל רבותינו הראשונים ז"ל בדרך הקיצור לחסוך אף במילה אחת ואפי' באות אחת' (הגר"ר יחזקאל סרנא. בעיונים לאגרת הגר"א¹⁵).

15 דברי המנחת אליהו [לרא' לנדא] שכותב 'הוא היה עניו מאד ולא אבה להתנאות בתור מנהיג רב או דיון אף כי היה גאון הגאונים ולא חפץ להדפיס את ספריו אף כי חידש חדשים בכל מקצועות התורה ולא סדרם לדפוס כ"א ציין בקצרה וברזו על גילויי הספרים למען יהיו לו לזכרון וקיים בעצמו את מאמרו המשנה ולא תעשה עטרה להגדל בה ולא קרדום לחפר בה' ע"כ, נראה מזה כי דבריו באו ברזו משום שלעצמו נכתב ולא להדפיס, זה אינו מדויק, הוא וראה מ"ש הגרמ"מ בהקדמתו למשלי 'והנה זה הפירוש על משלי בחיים חיותו אמר לי פעם אחת שידפס ראשונה' וכו', ומלבד כי הפי' על משלי סותר דברי הנ"ל, גם מכלל ראשונה דאיכא אחרוני שרצה שידפסו 'וכ"כ מוהר"ח בהק' לשנו"א כי רבינו בעצמו עבר על החידושים והוטב בעיניו. ישנם גם הגהות מכת"ק על ליקוטים שנכתבו ע"י תלמידיו. ומהקדמת הר"י לתקלין חדתין מתבאר רק על הגהותיו לשי"ש שלא כתבן אלא לעצמו ולכן באמת רצו תלמידיו לגנוזו כי לא ראוי שידפסו דא"א להבינם על נכון, שנדפסו ע"י גוי בוועידת תקס"ו [וכפי שכ' גם הגרמ"מ] ומה ששמע כת"ר שדבריו ז"ל (-של הגר"א בביאורו) סתומים יותר מדבריו הראשונים ז"ל, אולי נאמר על הגהותיו שבאו בקצרה דאין דרך המגיה לברר] ואכ"מ (וכ"ז דלא כהר"י שישא בישורון ה' עמ' תרפ"ג והר"י אליאך ב'הגאון' 1312). ואולם יתכן כי באמת כך היתה דעת הר"י משקלאו, וראה להלן שגם מכל גישתו בסידור הביאור הגר"א, וכן מלשונם בפאת השולחן שלו נראה כי לא ייחס להביאור כספר פסיקה, אך עדיין מכאן ועד 'כתבן לעצמו' המרחק רב. וע"ע בהעות המעתיק לאדורת אליהו [תקס"ד] בפר' חוקת ובלק שכ' אחר שיגע הרבה בסידור הדברים 'ולבי אומר כי הגאון לא כתב רק לעצמו ולא מסר רק ראשי פרקים לחכם ומבין מדעתו' אך זה כמובן שייך רק על האד"א. ראה גם בהקדמת הספר זר זהב הגהות רבינו לתוספתא טהרות ששפך חמתו על תלמיד רבינו ר' סעדיה בסידור הגהותיו לשי"ש. גם מעיון בגוף השי"ש של רה"ג [נמכרו לאחרונה ששה כרכים מהם] נראה כי זהו סיגנון הגהותיו. ובכלל כל ענין הגהות רבינו שעשה לכל ספרות חז"ל, עשה לעז גדול מאד בין אותם שלא ידעו מגדולתו כדי הצורך עד שהווקל לכך מוהר"ח ושאר התלמידים לכתוב שלא הגיה עד שישב בה קושיות רבות וכו' כנודע (וראה בעליות אליהו עלית קיר אות יג' כי מוהר"ח כבר אמר כי לא רבים יבינו משפט ההגהות, כאשר ביקשו ממנו מרדכי קאפוטס הסכמה על הגהות השי"ש. וכן באמת המדפיס בדפוס קאפוטס תקע"ו - תקפ"ח כותב על הגהות אלו 'והנה שמעתי מפה קדש הרב הגאון המפורסם זקן ויושב בשבת תחכמוני כש"ת מוהר"ר חיים מוואלאוין נ"י שהגהות הנ"ל נדפסו בשבוע' (וכו') ואכ"מ. [וידועים דברי החת"ס או"ח סי' קא (לגבי דברי הביאור בסי' תכ"ב בסדר קריאה"ת דר"ח) עיניתי במס' סופרים שלפנינו ואינו כמ"ש הגאון מו"ה אליהו זצ"ל, אלא הוא הגיה כרצונו כדרכו זצ"ל] וכו', וקינא ע"ז בחשו' זכרון יהונתן מביאלוסטוק סי' ג' עיי"ש. כך גם הגר"ש נתנון במג"א סי' ל"א, וקינא עליו דבריו מרדכי פרידברג ועוד, ונאריך בזה להלן [חלק ג'] בפרק ה'כללים].

כך גם מכל עניין ה'ליקוטים' מבו' שרבינו רצה לחברו כספר ולא לעצמו לבד תיקנו, וזה ברור ופשוט, ודברי החזו"א שכתב בצורה נחרצת (ס' צדקת הצדיק) 'למה נוציא דברי הגר"א מפשטן, ואם באנו בטלה שימושה של תורה, ואין לנו כיו"ב לא בדברי הגר"א. ולא בשום מפרש ופוסק' (וכן שאר דבריו שם הובאו בפנים להלן [חלק ג'] בפרק ה'כללים') מעידים היפה הגמור ממחשבה

ותלמיד מוהר"ח בספרו 'מנוחה וקדושה' (שער התורה ח"ב ס"י) כתב 'ודע שבכל מקום שתלמד מפרוש הגר"א על הש"ע ותעיין רמיוותיו [נאע"פ שקשה לעמוד על תוכן כונתו כי עמוק הוא] מכל מקום יועיל לך להיות נר לשכלך לצרף דעתך לאחת מהדעות החולקים לעשות הלכה למעשה, זה נתברר לי על ש"ע או"ח, ומסתמא כן בכולן' עכ"ל שם. ול' הגר"ר ישראל בהקדמתו לספרו 'תקלין חדתין' ע"מ שקלים בדפו"ו: 'ומה נעשה לשיטותיו החמודות בש"ע צריכים עיון וחיפוש רב ... ולפעמים בחילוף תיבה אחת, או אות אחת, או מוזק א' ואפילו נקודה אחת השלים כוונתו'¹⁶ ולפי עומק דעתו הרחבה ... על כן הטיב אשר דברו גדולי תלמידיו כי ראוי לגנון' (אמנם זה קאי על הגהותיו בש"ס, ראה הערה). 'וכל מילה ומילה של הגר"א שקולים במשקל זהב' (הגר"ר ב"צ שטרנפלד ז"ל, בספרו שערי ציון ח"ג סי' כ"ו, להגר"ח מבריסק. ושם בסי' י"ט 'וראיתי שכל החזיון הזה מבואר בביאורי הגר"א בקיצור מילין כדרכו'). 'כבר ידוע כמה רב כחו כאחד מגדולי הראשונים אשר חייבין אנו למשכוני נפשין לטרוח להבין דבריו ברמיוותיו וקיצורו' (הגדול ממינסק, אור גדול סי' ו'). 'כי כן רובי דברי הגאון הזה ברזו ורמיה נאמרים ויורדים עד עמקי תהום קורא לקול צנווראי' (שו"ת הגר"א בצלאל רנשבורג סי' י', ועיי"ש בסי' ט'¹⁷). 'לכן נ"ל כאשר דרכו של הגאון לקצר מאד יען שלפני הדר

כזו. וראה להלן בדברי העליות אליהו. ול' הדא"א קליינרמאן שכ' 'וכפי הנראה רשם כן לעצמו בסדר למודו למצוא בהם דברי חפץ השייכים לשו"ע' לא הכוונה לעצמו בלבד, שהרי הא דואי דאין חילוק במהות בין הביאור לליקוט, וז"פ). וכן בסערת אליהו' (מהר"ר אברהם בן רבינו) כתב 'ויותר שהמבואר בכתביו ובספריו גלה לתלמידיו הגדולים בע"פ כי לא חפץ להדפיס דוקא ספריו וכו' עיי"ש (ברך יב ב'), ומשמע דודאי כתבן להדפיסן, או להפיצם ללומדים [ותלמידיו היו מעינים בביהגרא' עוד קודם שנדפסן], ורק דלא היה זה כל מגמתו לבד. וז"ב.

עוד יש להעיר מ"ש במנחת אליהו הנ"ל דלכך לא אבה להתמנות להיות רב משום ענוותנותו, זה לא מסתבר כ"כ, ולכאור' הטעם שלא נתמנה לרב הוא פשוט, שהרי בודאי היה מורה כפי דעתו, אף נגד דעת הש"ע ורמ"א, ולא היה דעתו נוחה מזה כיון שאינו הוראה לכלל וז"פ, וראה עוד בזה להלן. [נשו"ר בספר הגר"א (בתולדות הגר"א) שהביא שמועה כזאת בשם רבינו עצמו ששאלוהו מדוע לא חש למ"ש הגיע להוראה ואינו מורה בו' וענה כנ"ל ע"ש. והמעין היטב בביהגרא' חז"מ סי' ח' ס"ק ט"ו רואה כי שיטתו דכל שאין 'הריוגה' כגון שיש אחרים המורים וכה"ג, אינו בכלל ועצומים כל הריוגה (ע' ר"מ סופ"ג דסנה' ופ"ה ה"ד מה' ת"ח)].

16 גם בני הגר"א בהקדמה לביהגרא' לזוהר כתבו 'ונזוהרנו מאד בלתי לשנות אפילו אות א' אפילו נקודה קטנה מכ"י ממש כי כל נקודה יצא מאתו בחכמה נפלאה'. וראה להלן [חלק ג'] 'כללים' במהות הנקודות [וב'חיתקונים והשטות לביהגרא' ליו"ד רבים מהחיתקונים הם תוספות נקודה או השטותה].

17 בס' מפי ספרים וסופרים עמ' שלו' הביא מהגר"ש גריינמן בשם החזו"א שעל "וכול" של הגר"א צריך להתייגע שבועיים (ואומר אני, אין לך מכ"מ גדולה מזו, שהרי צא ולמד מתיבת וכולי מה עשה אדונינו הגר"א בביאורו לסי' שפ"ו והרעיש עליו שמיים וארץ) [נעל יגיעו של החזו"א בביהגרא' ראה עוד שם ובמעשה איש ח"ה עמ' סט'. ואולי יעיד מכל, לשונו: 'ומה מיושב הוא פירוש הגר"א...וכל המעיין מלא חדות גיל מאור האמת אשר בפירושו זה, ואשר אינו נתון מקום לנטות ממנו...וביום שגילה הגר"א את הדבר הכריזו ברקיע הזהירו כאלהו ובתורתו שגילה רו זה לבני

גאון הכל גלוי ופשוט, ע"כ אין רחוק לפרש דבריו בדרך עומק לזאת אמרתי לעיין ולעמוד על כוונתו העמוקה (דברי מרדכי [פרידברג] סי' ב').

בוא וראה איך הגאון רבינו עקיבא איגר ז"ל דקדק בלשון רבינו¹⁸ [וגם על היכן קאי הדיבור המתחיל], וז"ל (בתשובה שנד' בש"ע ריש הל' מילה, ונד' בחי' רע"א ע"ז כ"ז) 'אח"כ ראיתי שהגאון מו"ה אליהו מוילנא זצ"ל כתב על הגהת ש"ע הנ"ל בקוצר לשונו הזהב 'אבל תו'.. כתבו בהיפוך' עכ"ל, מדרכת 'בהיפוך' ולא כתב סתם אבל דעת תו' אינו כן, רמז לנו דזהו בהיפוך ממש... ואולם מדציין הגאון זצ"ל על סיפא דהרמ"א... ולא ציין כן מקודם בתחילת דברי הרמ"א... משמע קצת דס"ל להגאון דזהו גם לתו' פסול'.

נמצא כי בירור תמצית מסקנתו ההלכתית של הגר"א בתוך תוכו של ה'ביאור', הוא העיקר השני שצריך לעמוד עליו, לעמוד להוציא לאורה. מסיבה זו, נתעוררו הרבה לחבר ביאור מספיק לבאר כוונת הגר"א בביאוריו לש"ע. ובספר 'עליות אליהו' מספר: 'ושמעתי ממר"ר הגאון מ' אליהו [רגולר] זצ"ל מקאליש כי בעת סדרו התלמידים ביאורו על השו"ע וראו דמשתמע בלשון קצר מאוד ומחוי אך במחוג¹⁹, אשר לא רבים יחכמו בזה, על כן דרשו את בד"ז שארי הגאון ר' מנחם אליעזר בהגאון עטרת ראש ז"ל²⁰ שיחבר פ"י על דבריו, והוא בהריפותו העמיק הרחיק בהלכות שבת, וארכו מאוד הדברים, כי חידש על כל קוץ תילי תילים, והעיד כי חריפותו עצום יותר מבקיאיותו, ואף טיפת דיו לא שפך לבטלה, על כן חדלו מלהדפיסו' עכ"ל, ועי"ש שנוסף חיבור יקר זה בביתו שבואלאוין. ובספר אלף כתב (להגר"י וייס הי"ד. אות ס"ג): 'הגאון ר' דוד ניימאן ז"ל סיפר ביום א' דפסח תרס"ג, שרבו הגאון ר' אברהם אוללמאן ז"ל אבדק"ק לאקענבאך היה אומץ שאינו משחוקק לעשות שום חיבור רק לחיבור אחד נכספה וגם כלתה נפשו לעשותו והיינו שיזכה לעשות חיבור לפרש דברי ספר הגר"א על א"ח'. והר"י משקלאוו בהקדמת תקלין חרות שלו אחר שהביא כמה דוג' שפי' דברי רבינו בביאורו, כתב 'וכהנה רבות אתי בעז"ה אשר יגעתי ומצאתי כדי מדתי כוונות עמוקות בכל דבריו והמה בכתובים אצלי על הסדר לפרש כל הדברים עמוקים לאשים כערכי ולבני גילי אלא שאין כאן מקומו בחיבור הזה כי לזה צריך חיבור בפנ"ע יותר

ישראל' (קוב"א ח"ג ע"ח). ראה גם להלן [חלק ג'] בפרק ה'כללים' בשם מהרמ"ג איך בתוספת האות 'ואו' משנה כל כוונתו.

18 'הש"ע מהגר"א מוילנא היו בין ספרי דבי רב' (איגרות סופרים אות מ"ז. מחתן הגרע"ק [החסיד] הר"ש בירנבוים, בעל 'דחש לבב', מכתב לבן גיסו החסיד, בעל 'תורת אמת'). אולם רק פעמים בודדות מביא את הביאור, ע' אור"ח סי' רס"ג ותרמ"ו וי"ד סי' קכ"ג.

19 'אשר כידוע מחוי במחוג איוז מילות ואידך זיל וגמור הוא, וידוע לכל כמה יגיעות צריך המעיין להתייגע לעמוד על כוונתו' (הסכמת הגר"י"ק בעל הקה"י לס' ברכת אליהו על אה"ע. קריינא דאגרתא ח"ב סי' רכ"ח). וראה להלן מדברי הגר"י"מ מסלאנים.

20 מח"ס יעיר קינו עמ"ס קינים, וראה בעליות אליהו הע' ק"ז שהגר"א חייב ספר זה עיי"ש.

ויותר מחבור הפרי מגדים על המגנים²¹. 'הרב וכו' ר' יהושע שפירא שאהב להתעסק

21 והלא הוא חיבורו נר' ישראל' שהזכיר בספרו מאה"ש שביעית סי' כ"ה סס"ק י"ז וז"ל 'ובספרי נר' ישראל פירוש על ביאורי הגאון הארזתי בדיני ברכות בעומק שיטתו'. לא נרפס מעולם. ובכמה ספרים איתא לסימנים וקטעים שלמים שדנו בפ' דיבור אחד מדברי רה"ג. בס' פאת השלחן נז"נ רבות בביאור שבהל' זרעים, וכל ספר מוסד על כך. ובספר נחל עדן להבקי הגדול ר' רפאל גורדון [בעל ההגהות על היר' דפוס ווילנא ועוד] מלא וגדוש בפירושים נפלאים על דיבורים סתומים והגהות נעלמות מרביו. וכן בנשמת חיים הגר"ח ברלין נז"נ עם אביו הנצי"ב לבאר לו כמה מביא הגר"א הקשים, וכן בספרי אביו הנ"ל העמק שאלה ובחשובותיו משיב דבר [ובסופו ישנם הערות ע"ס יו"ד ונז"נ בביאור הגר"א]. וכן באגר"מ ח"א סי' קמ"ד תשובה שלמה על כוונת הגר"א בס' תכ"ו [ובהסכמתו לספר חכמת אליהו (ירושלים תשל"ג) כתב: 'אשר כל חיבה צריכה באור כי הגר"א קיצר לפי רוב חכמתו ובקיאיותו שאף גדולי תורה לא עמדו בהוכחה דברים על כוונתו בלא עמל ויגיעה גדולה' ע"כ]. ובשו"ת בגדי ישע ח"ב סי' ל"ז ל"ח ל"ט מ' כ"א תשו' ארוכות לביאור ביהגר"א אה"ע סי' קנ"ג. גם בס' שערי ציון להגר"ר בן ציון שטרנפלד אב"ד בילסק, 'אהובו של הח"ח' [כל' בנו ראו' בתולדותיו, וע' דוגמא לדרכי אבי. והוא אחד מן המסכימים למשנ"ב בחיותו אב"ד קאלווארע בליטא], מרבה להאריך בדברי הביאור המוקשים לבארם באריכות [ודברי הגר"א בס"ק ט' לא זכיתו להבין מסקנתו והרבה יגעתי בכמה אנפין ליישב ולא עלתה בידי, וד' יאיר עיני ככוונתו הקדושה'. וכהנה רבות בספרו. למותר לציין כי דייק דבריו להלכתא כדוגמת הח"ח]. ועוד רבים מאד מבי מדרשיה, כגון בס' מקור מים חיים למהר"מ פאדוזה מבריסק [אפס קצתו נד' על הגיליון ש"ע דפיו', כשם שעשו לפני חדש] מאריך בכמה מדיבורי רבינו. ובס' 'עבודת המלך' על הרמב"ם להג"ר מנחם קראקאוסקי ז"ל מו"צ בוילנא (ע' הסכמתו לס' חידושי הלכות מהגר"א ע"מ שבת. ראה עליו 'בתבונות' ב' מאמרו של ר"ד קמיניצקי), מביא תדיר את 'מין הגר"א' ודן בו בכל הוויות [בעני' נד' בתרצ"א רק על מדע, ובניו כותבים בהק' שכ' על כל הרמב"ם]. כן ברבים מספריו של הגאון אדר"ת (אשר ג"כ מכנהו לעולם 'מין הגר"א'). גם בס' דברי מרדכי להג"ר מרדכי פרידבורג מרבה להעמיק בד"ק של רבינו [התכתב גם רבות עם הגאון המופלג ר' אלעזר משה הורוויץ (שנתן לו הסכמה לספרו לצדם של הרש"ש ועוד. ואגב שם בס' ס"א כותב להגרמ"ה בזה"ל: 'ברכני שהצדקתי את הגר"א זי"ע, יתברך מר מבעל הברכות כנאמר ואברכה כו', אך לפלא בעיני מ"ש מר שהוא דחוק בלשונו, אין אני רואה שום דוחק להרגיל בלשונו הזהב'). וגם כמובן בס' חזון איש מרבה מאד לדון ולישא וליתן בדיבורי רבינו (וראה מאמרו של ר"י ענבל בישראל לט').

כאן המקום להעיר על מהדורת 'מכון ירושלים' [או"ח וי"ד] שאף אמנם טרחו להדפיס את הביאור בתכלית היופי וההדר, אבל לע"ד שגו כמה שהחליטו גם לפרש בצורה סמויה את דברי הגר"א, וזאת ע"י פיסוק ותוספת 'מראי מקומות'. וטוב עשו עורכי מכון 'הדרת קודש' (בכרכים הראשונים, על הל' שבת. אבל לאחמ"כ שינו צורת עבודתם וחבל. גם הכרכים הראשונים של טוש"ע יו"ד מכ"י היו ללא תוספות), אשר יראו לגשת אל ההר ולא הוסיפו כלום בדברי הגר"א [וגם שכרה בעיזה שהדפיסו את פ' הדמשק אליעזר בהידור (אשר הוא משובש מאד בדפוס הישן, ומכון 'שלחן מלכים' שהו"ל מחדש את הדמשק עם השו"ע, השאירו בו כמעט את כל הטעויות). ובפעמים הבוודות ש'פתחו' את הר"ת שכ' רבינו, אכן שגו בזה. וכגון בס' רמ"ד ס"ק ב' כתב 'עמשי' שהוא ראשי תיבות ידוע שמשמש עמו רבינו תדיר, והכוונה 'כמו שמפרש והולך' [ראה להלן 'כללים'], והם פתחו 'כמו שכתב שם ושם', וכפי"נ עשו כן ע"פ הילוח ראשי תיבות' שנרפס בראש דפו"ר, וזה תמוה. וכן בס' רס"ו ס"ק ח' פתחו האות "מ" ל'משמע' וזו טעות ופתיחתו הנכונה הוא 'מוכח' כמבואר להמעין שם. ובס' רס"ו ס"ק א' פתחו הר"ת דע"כ 'דעל כרחק' וזה לא מוכן כלל ע"ש וצריך לפתוח 'דעל כאן']. (שו"ר שגם הר' לוונטל בספרו 'שלמת אליהו', והר' הלל גולדברג בספרו

'הלל הכהן, והר' פכמן בספרו 'עין תוספות', כתבו בהקדמתם כנגד מהדורה זו מטעם הנ"ל. ואוסף כמה דוג'.
 סי' א' ס"ק י"ז: 'וסוגיא דריש חולין דחקו לתו' שם לפרש דיעבד דוקא' וכו'. כל המעיין בדיבור זה של הביהגר"א מבין כוונתו לתו' בסוכה, דהסוגיא בחולין דחקוהו להתו' בסוכה לפרש דמותר היינו רק בדיעבד וכו'. אבל העורכים במהדור' מכו"י הוסיפו בסוגריים [ב, א ד"ה שמה יקללן] ובכך סטו מהפשט בדברי הגר"א. גם בסי' כ"ח ס"ק י"א: 'ובדברי רש"י שם כו' תירץ קושית תו' הנ"ל דס"ל דא"א לגרר, והכוונה דרש"י סבירא ליה דא"א לגרר במציאות ומיושב קו' התו' דלגריה לדם, אבל במהדור' מכו"י פתחו הר"ת 'דסבירא לתו' והבינו והכריחו לפרש דקאי על שיטת התו', ובוה מתקשה המעיין להבין כוונת הגר"א ד"ל. ובלא"ה קשה להבין סתרי מיליו של הגר"א, ואין להערים עוד קשיים על הלומד.

טוב עשו שלמשל בס"ק ט' 'כמו שכתב לקמן כו' והעורכים לא ידעו כוונתו במ"ש לקמן איה נמצא [והפ' לעני' לס"ק י' מיד לאחריו]. וכך בס"ק י"ג 'ועיין מה שכתבתי למטה' העורכים לא ידעו למה נתכוין טוב עשו שלא שיבשו, ובניגוד לכ"ק י"ב שהיה כתוב 'וכמ"ש לעיל בס"א' העורכים פתחו הר"ת 'וכמו שכתבתי לעיל בס"א' וציינו לס"ק ג'. והוא טעות והכוונה למה שכתב הש"ע בס"א 'כד"א ... אבל אם הוא לפנינו וכו' וזה ברור. [לא ברור לי מדוע באו"ח סי' תק"ב ס"ק י"ג פתחו את הר"ת 'וכנ"ל' ל: 'וכנזכו לקמן', וזה טעות והכוונה ללעיל (בס"ק הקודם, מביצה לר א') כפי הרגילות של ר"ת אלון]. וזה דבר שכיח מאוד במהדורות, כי כשכותב רבינו הר"ת "כמ"ש", יש בו כוונות רבות, פעמים מכוין לש"ע פעמים לטור או לרמב"ם [מקור דברי הש"ע] ופעמים לדברי עצמו.

ובסי' פ"ט ס"ק ד' כתב רבינו 'גמ' כנ"ל, והעורכים פתחו לס"ק ד', וזה טעות למעיין היטב כוונתו לס"ק ג' [ועי' פ' באה"ג, כי רבינו עצמו לא הביא הגמ' אלא באר הגולה]. ובאו"ח סי' שכי' סס"ק מ"ד כתב 'וכנ"ל' ופתחו לס"ק כ"ה, והוא טעות גמורה והכוונה לס"ק ל"ג. ועוד הרבה מעי"ז. בחלק או"ח עורכי מכו"י עקבו בצינוניהם תמיד אחר הס' ברכת אליהו [ורמ"ש"א, וכ' בהקדמתם שהוא נכד הגר"א, ונתחלף להם ר"א ב"ר שמואל לנדא, בר"א בן הרי"מ לנדא הירודע, נינו של הגר"א !]. (אמנם יש והברכ"א לא ידע כמו בסי' תרל"ו בהע' 1 'בפנינו בריטב"א זה חסר' והאר"ך שם. ולא ידע כי כן הוא מפורש בריטב"א ריש מכילתין, וכהנה). בביהגר"א סי' תנ"ט סס"ק ה': 'וכן מ"ש שעה ראשונה מאכל כו' ג"כ מנ"ה דלא כמ"א, ובמכו"י [עפ"י ברכת אליהו, והוא כדרכו עפ"י דמ"ש"א] ציינו למג"א בסי' תמ"ג סק"ג. ואם צדקו הרי יש כאן גמגום לשון בדברי רבינו כי אין המג"א שם איירי בעניין זה, וללא ספק שכוונת רבינו לדברי המג"א בסי' קנ"ז ס"ק א' שכ' דמניין ליה משעת קימתו, וע"ז הרי סובב כל דברי רבינו שם בהמשך דבריו עד סוף הדיבור. (מתוך פסה"ג השלם סי' רפ"ח). צא ולמד מדברי החזו"א סי' ק"ז סק"ד ומשנ"ב סי' תרכ"ו שעה"צ סק"ז כמה חשוב הוא ונ"מ לדינא בציון הכוונה בביאור [עיי"ש שנח' אי כוונת הגר"א להניח דברי מג"א ס"ק ג' בעצ"א או דברי מג"א בס"ק ד']. ובסי' רנ"ג ס"ק ס"ד כתב רבינו חיבת 'כנ"ל' והוציא מזה הביאור"ה שם דרבינו פליג על המג"א לדינא, דפ' כנ"ל לסעי' ב', והשיגוהו הגר"מ"מ קארפ [במשמרת מועד ובהל' שבת שלון] והגר"ז קרויור [אור החמה] דכוונתו בכנ"ל לסעי' ה', וראה פסה"ג השלם שם. עכ"פ אין לעורכים להכניס עצמם לזה כלל.

בביהגר"א סי' ש"ח ס"ק כ"א: 'רמב"ן. וצינו במכו"י לחידושי שבת מ' ב'. וכמובן לקוח ג"כ מן הברכ"א. אבל המעיין שם יראה כי דעתו שם אפי' ע"ג המדורה היפך מ"ש רבינו פעמיים דודאי אסור כה"ג מכ"ש מעי' הכיזה. אלא באמת ברור שלא ציין רבינו לחידושי הרמב"ן, כי חי' הרמב"ן למס' שבת נד' לראשונה רק בשנת תקצ"ט, מ' שנה אחר פטירת רבינו בתקנ"ה, ולא מצאנו שהיה לו כתי' מחידושו, כי אינו מביא ממנו בהל' שבת כלל כי אם מכלי שני או מספרו תורת האדם. אלא כוונת רבינו לדברי המ"מ פכ"ב הי"ד שמביא בשם הרמב"ן עיי"ש, וכך דרכו לעולם שמביא

בביאורי הגר"א ברמזיו וצינוניו, בא לפנינו [לפני הגדול ממינסק] בדיבורים אחדים שהתקשה בהם, ולא מצא קורח רוח בדברי ס' דמשק אליעזר שיצא אז לאור, ויצא מלפניו בהתפעלות

ראשונים מכלי שני [ראה להלן חלק ג' 'כללים' וכן בסי' ש"א ס"ק מ"ו שהביא רמב"ן וצינו שם לחי' בשבת סה ב' הוא טעות כי רבינו כיוון ליבריו במלחמות ביזמא שהיה לנגד עיניו.

בביהגר"א סי' שמ"ט כ' רבינו בסו"ד 'שם כסה"ת, ונראה ברור שהכוונה לספר תורת האדם, וצ"ל 'שם בסת"ה' (וכך גם בסי' תק"ג מכנהו שם תמיד סתה"א), ורבינו הרבה להביא ממנו ע' סי' שי"א שכ"ח ובי"ד הל' אבילות עד אין מספר. ובסי' ברכ"א מגיה ר"ן (שבת לה ב') מדפי הרי"ף, אבל מקור דברי הר"ן ברמב"ן ובודאי עדיף להגיה תה"א כאמור. וביותר המדקדק בר"ן יראה דרק קאמר במלשאל"ג שיש בו סרך מלאכה עיי"ש. וחילוק רבינו נמצא קרוב יותר לתוה"א. והמתקש להשאיר בגירסתו סה"ת ומציין לספר התרומה סי' רל"ט ור"מ (הוא שיטת הי"א בסי' ש"ג סי"ח), כפי שצינו עורכי מכו"י, אינו אלא טועה. כך בסי' שכ"ה סס"ק ל"ט כתב רבינו 'וכי' בתשו' הרשב"א' ובמכו"י ציינו לב' תשובות, ושניהם אין להם שייכות מפורשת להאמור בביאור [וציינו שם בהערותיהם כי צ"ע שבחידושי הרשב"א כ' לא כך, והעתיקו זה, כדרכם, מן הברכ"א], ובאמת צ"ע לאיזה תשובה נתכוין רבינו בזה.

עוד הגדילו העורכים בסי' רס"ח ס"ק י"א שרבינו כתב 'כמו בברכת המזון, ברכות נא ב', ע"כ. ובמהדורותם הוסיפו 'ושם נג ב', וכוונתם לפרש לנו דברי הגר"א כדבריו של בעל דמ"ש"א, דכוונת הגר"א להביא מדף נא ב' דאין עונין אמן אחר חתי, וע"ז פריך בדף נג ב' וכו' לא שמע היכי נפיק, אלא דא"א לצאת בלא שמיעה. ואחר המחילה, איך יתכן לפרש כך כוונת רבינו, בודאי הו"ל לציין לרף נג ב' בפשיטות. ועוד, דעדיין אינו ראייה למ"ש"ש בש"ע דאין לדבר בשעה שאומר הש"ן. וברור כביעתא בכותחא דכוונת רבינו להא דאמר בדף נא ב' אין מסיחים על כוס ש"ב, ועי"ש בתו'. נמצא כי לא תמיד ניתן לפרש כוונת רבינו הגדול כדברי בעל דמ"ש"א [אשר פעמים רבות יש לערער על פירושו ואכ"מ].

בסי' תע"ז ס"ק ו' 'בשכיל כוס ד', וע' בסי' הע"ב. ובמהדור' מכו"י, שוב על בסיס הברכ"א, על בסיס הדמ"ש"א, ציינו לסי' תע"ב סעי' ח'. לענ"ד הוא דחוק ביותר וכוונת רבינו פשוטה וברורה שמציין לתע"ב סעי' א', דלא יאמר קידוש עד שתחשך וכפי שציין שם רבינו בס"ק ב' לפירוש המ"א דבעינן שתיית הד' כוסות בלילה, עיי"ש.

בוא וראה שהעורכים לא עיינו כראוי. ביו"ד סי' ס"א ס"ק כ"ה כתב רבינו 'דחיובא בשעת זביחה כמ"ש במתני' קלד א' וההיא שעתא לא הוברר דדידיה הוא והממע"ה כמ"ש"ש. כל מעיין לפו"ר יודע שכוונת הגר"א במ"ש "כמ"ש"ש" הוא למתני' הנ"ל ממש בדף קלד א' תנן שם 'שהמוציא מחיבור עליו הראיה'. אבל העורכים הסתמכו על הספר 'שלמת אליהו', (שכבר יצא לאור על סי' זה) וכתבו 'עייין שלמת אליהו שכתב דכוונתו לדעת הרמב"ם שמוכא בס"ק כ"א", וכל לומד לא מבין על ככה מה רצונו להרחיק עלינו הדרך, ומה עניינו כלל לשיטת הרמב"ם שם דתקפו כהן מוציאין מידו? [ואפ"י בעל השלמת לא התכוון ל"דעת הרמב"ם" אלא לב"מ ר' ב' שהוא מקור הרמב"ם, ועכ"פ כאמור גם בעל השלמת שגה בזה, ואין צורך להנציח טענות במהדורות השו"ע]. בביהגר"א סי' ש"ז ס"ק ל"ו כתב רבינו 'כיון שיש מתירין בעיון כנ"ל טוב לצרף עם ההיתר של ההוס', והכוונה ל"ס' לתו' שבת קטז ב' דמתירין אם אינו יודע מה כתוב בה (והו"ד בריש ס"ק ל"ה). וכ"פ הדמ"ש"א. ובברכ"א הלשון כך: 'טוב לצרף עם ההיתר של תוס' בביצה כד ב' ד"ה ולערב, דלפעמים יש באיגרות פיקו"נ עכ"ל, וזה טעות כמובן שהרי זהו התו' דשבת שכתבו סבירא זו ובביצה לא נזכר כלל מהיתר זה, ויש להגיה בברכ"א לתו' דשבת. והנה עורכי מכו"י העתיקו כדרכם מהברכ"א וכתבו לציין לתו' בביצה הנ"ל, והוא שיבוש פשוט לכל מעיין.

גדולה כ"כ עד שאמר אין זה אלא כי רוח הגר"א בעצמו מדברת מתוך גרונו' (הגדול ממינסק [תרע"ג, מתוך כת"י אחד מתלמידיו] עמ' 73)²². וכך הלשון בהקדמת הספר 'הר הכרמל' (פראג תקע"ב) 'נרצתי לידידי שוחרי תורה אשר בקשו ממני לבאר קיצורי עמקי מצפון חכמת הגאון כו' אשר כמעט לא יוכלו לעמוד על דבריו בש"ע יו"ד מרוב הקיצור כו' לו חכמו ישכילו זאת יבינו בקריצותיו כו' הרבה גופי תורה נרמזו ברמיזותיו כו'. לאחרונה, יצאו לאור כו"כ חיבורים להרחיב ולבאר מילותיו הקצרות, להלן נפרט הדיבור על פירושו השונים, והערות עליו מגדולי ישראל.

נמצינו למדים כי 'על טיפת דיו של הגר"א צריכים לישב ולעמוד שבעה נקיים' (ר"ב ברודא 'בית יעקב', תרמ"ד), ועניין זה גרס²³, ועד עתה הגורם העיקרי, לרפיון העצום שבלמוד ביהג"א לש"ע בעומק העיון, שעל אף כי גדולת הגר"א בפי כל, אין טורחים להבין את חיבורו הגדול והכמעט יחיד בנגלה מתוך כתי"ק ממש, עד אשר נעשה הביאור לגדולי התורה בלבד: 'וישבו המלכים מאן מלכי רבנן ויאמרו לא טוב, היות נדפס עם ביאור הגאון לבדו, לאשר ההמון הולך ורב לאמר, זה השער לד', הנשיא נשיא ישב בו לפני ה', ובעינינו הוא כספר החתום, לכן בפיהם ובשפתותיהם כבדוהו, ולבם רחק ממנו ללמוד בספריו הנדפסים, וע"כ רבה העזובה בקרב הארץ ללמוד ולעשות שידפס כיון שאר כתבי הגאון'. (מהקדמת הרי"מ לביהג"א אה"ע). וכך בהקדמה המדפיס 'שנות אליהו' (לכוב תקנ"ט) 'שלא שנה רבינו משנתו זולתי לגדולי ישראל חכמי חידות המבינים ברמיזה'.

דרך קצרה

'וקיים בנו רה"ג מ"ש חז"ל ריש פסחים לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה' (הקדמת הר"י משקלאו). 'עד שאם כל הימים דיו כו' לא יוכלו לבאר דבריו כי כל דבריו הם ברמזים וצריך באור גדול לדבריו' (בעל חיי אדם בהקדמת זכרו תורת משה).

מדה זו של 'שונה לתלמידיו בדרך קצרה' אשר נתייחדה בהצטיינות מיוחדת לכתיבתו של רבינו²⁴ כפי שנתבאר, אפשר להמליץ בכך דברי רבינו בעצמו בהשיבו היכן נרמז שמו (ע' הקדמת פאת השולחן וס' אמונה והשגחה) בפסוק 'אבן שלמה' היינו א' בן

22 'הרהיב בנפשו עוז לחבר באור על ביאורי הגר"א על איזו ההלכות אשר למד שמה, ויכתוב אז פירושו על הלכות נטילת ידים ובציעת הפת' (פתיחה לס' קריה נאמנה, על המחבר החכם ש"י פין, לערך שנת ת"ר. ואגב, הס' דמשק אליעזר נד' בשנת תרכ"ח בדפוסו של רש"י הגל). בס' 'הגאון' לר"ד אליאזר עמ' 1236 הביא שיש חיבור שלם כתי"י הנמצא במכון ירושלים מאת ראש ישיבת מיר הגר"ר חיים לייב טיקטינסקי, 'ספר המבאר בס"ד מבאר והולך ביאור הגר"א על ש"ע יו"ד'.

23 וכ"כ הראי"ה קוק בהוצאתו (ירושלים תרפ"א) 'כבר אמרתי שהשימוש בביאורי הגר"א בחוג הלומדים הוא כ"כ ממועט מפני קיצורו הגדול' ועצ"ש דבריו על ההכרח להרחיבו.

24 לאפוקי כתיבת תלמידיו, ועל אף שנכתבו בדקדוק ובקצת רמיזה, מ"מ חזינו אף באותם חידושים עצמם ששנו בדרך קצרה בביאור, שוב נתרבו הדברים בחידושים לש"ס ובשנ"א למשניות, כיון שעברו דרך צינור תלמידיו.

שלמה, 'וכמו שהאל"ף הוא פלא [היינו היפוך תיבות אלף פלא] ונעלם כך תורתו נעלמת, ולכן שמו בהעלם בר"ת ובנסתרות'. והכוונה הפשוטה כי רובי תורתו הוא בחלק הנסתר של התורה, וכך גם רוב חיבוריו עסק בנסתרות (ראה בהקדמת החיי אדם לספרו זכרו תורת משה, ובנו ברכ פעלים), אבל יש לסוין שגם בחלק הנגלה של התורה, חידושי תורתו נסתרים הם מעיני הבריות וניתן להוציאם אך ורק ע"י עמל רב, ול' הר"י משקלאו [ספר אבן שלמה מכת"י הר"י] 'וכמו שהאל"ף הוא פלא כן שמו בהעלם שתורתו פלאי ומכוסה מן הדור זו לעולם ולכן שמו אינו מפורש באיתגליא'. [השערה לסיבה ששמו נרמז בדוקא בפסוק זה, ראה להלן בסוף המאמר].

נביא כאן מדברי רבינו עצמו בשבח קיצור הלשון, ויש לשער כי יפה דורש יפה מקיים. בביאורו למשלי (י"א, י"ג) עה"פ 'ונאמן רוח מכסה דבר', מפרש רבינו כי אפי' דבר נגלה שאינו סוד, אינו מגלה. וכך בביאורו שם (י', י"ד) עה"פ 'חכמים יצפנו דעת', פי' החכמים מסתירים מה שהם יודעים ואינם מגלים.

ועל קרא דחבוק (ב', ב') (כתוב חזון ובאר על הלוחות למען ירוץ קורא בו, ופי' רבינו 'היינו לכתוב בשני דרכים, האחד לכתוב בקיצור נמרץ, היינו כתוב חזון, והשני לכתוב דברים הנ"ל באר היטב באריכות, היינו ובאר על הלוחות. והיודע ומבין יבחר בדרך קצרה לאהבת הקיצור. ואריכת דברים בענין מתעתע ונכשל בקראו ולכל שאר העם בשגגה בדרך הקיצור ונכשל בהבנתו ויבחרו באריכות הדברים'.

ועל הפסוק 'בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתיים אך למחסור' (משלי י"ד, כ"ד): 'נראה שעצב בכל מקום כוונתו על צימצום על דרך שאמרו רז"ל (עירובין ג ב') 'כאן באמות עוצבות כאן באמות שוחקות'. והוזה לנו כלל גדול שהריבוי בדבר הוא אך למחסור, גם להבין את כוונתו לזולתו צריך שיצמצם דבורו בכדי שזולתו יעמיק בדבריו, ועל שפתיו יוסיף לקח. וזהו כונתו בכל עצב יהיה מותר - אם תצמצם דברך יהיה מותר, שחברך יקיים דברך, יקשור חבל בחבל ונימא בנימא להוציא לאור כוונתך. ודבר שפתיים - מה שתוסיף להרחיב דיבורך, יקוץ חברך להקשיב עוד בקולך, ויתאמץ לסתור דברך זה את זה או ממקום אחר' (סידור הגר"א אשי ישראל. א' שפתי תפתח. וע"ע בהקדמת מהר"ץ לנפש החיים בהג"ה ראשונה).

טעם נוסף מצינו בדברי נכד רבינו, הגר"ר יעקב משה מסלאנים, בהקדמתו לביאור או"ח: 'קיצר בדיבור בכל היותר אפשרי כראוי ונכון לפי הפלגת גודל מעלת הגאון זצוק"ל, ולדבר זה הסכימו חכמי המחקר כולם, אמרם שכל מה שיתגדל האדם בבחינת שכלו תקצר נפשו בשימוש כלי הדיבור, והוא מסכים לדעת חז"ל (חגיגה ה ב') גברא דלא

עוד פעמים רבות פירושו לגמ' הם דברים מפורשים בשאר מפרשים כמו מהרש"א או שאר ראשונים, ונמנעו מלהזכיר זאת, וכפי הנראה שנה לתלמידיו הפי' כך והכי כתוב בסתמא על אף שלא נחזינו רבינו אלא ללמדם שהפי' כפי מה שפי' מהרש"א וכדו'. ובחידושי הלכות שבת נד ב' אמר רבינו 'וכי' והוא ביר' על אתר בשבת ובביצה.

ידע מאי מחוי ליה במחוג יחוי קמיה מלכא, והוא כי משפט המלך והשרים וכל גדולי המעלה למעט תשמישם בדיבור הגשמי העצב נבזה ואמרו (פסחים ג ב') לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה והעלו במסקנא דלשון קצרה עדיף מלשון נקיה והדיבור שהוא ע"ד המחוג הוא המובחר יותר. זאת לא זאת כי כאשר הועתק איזה ענין מכלי הדיבור אל כלי המכתב יקצרו הדברים ביותר כי חזק טבעי הוא אחד המרכבה ואחד הממעט בדיבור יפחית במכתב.

בהקדמת מהרי"מ הנ"ל, הוסיף עוד נופן וטעם לשבח בדבר קיצור לשון רבינו, כי 'איש איש לפי ערכו אשר מצד זה בכל מאמו ותיבה מדברי חיבורי אאמ"ז הגאון זצוק"ל כוונות שונות עמוקות עמוק עמוק מי ימצאנה עד בא איש תבונה ידלנה יתעלו ויתחדשו ויתבררו דינים רבים והוא הדבר אשר נזהר בו אותו צדיק', והולך שם ומאריך כי הגר"א דקדק בכל ל' של חז"ל וגם בלשונותם של הראשונים ז"ל עיי"ש דוגמאותיו. וסיום דברי מהרי"מ שם: 'מעשה לא נוכל להתעלם מלבדוק ולחפש ולהתייעץ על מצפוני דברי חיבורי הגאון הצדיק מה פעל בכל תיבה ומאמר ונפתחה את אמתחתו וננתקה את מוסרותיו בעיני היתב ושקידה ויגיעה רבה פן נזכה להבין עומק כוונתו ונרדה הדבש מגויית הארי הגאון זצוק"ל וכו' ומרוב גודל חכמת הגאון המחבר נכלל הרבה והרבה בכל דבר מדבריו בקיצור נפלא ואין בידינו להתבונן עדיו כי אם אחרי השתדלות רב'.

בני הגר"א בהקדמה לאדרת אליהו כתבו: 'כן היה דרכו של מר אבא כו' יגיעות הרבה יגע כו' שלא יהיה אות אחת יתירה וכל המלות כפולות יבוארו כו'. ולכן באמת רבינו התעסק הרבה בהגהת כל דברי חז"ל בכל מקום, כיון דלדבריו באמת כל אות משנה לעיקר דינא, וכך, מדה כנגד מדה, שהרי מן היסודות שהנחיל רבינו הוא לדקדק בדיקדוק גדול כל תיבה וכל אות מדברי חז"ל. ופעמים מדיקדוק קל כזה דחה מהלכתא דיני הראשונים כמ"ש מהרי"מ שם [ובני הגר"א בהקדמתם לאו"ח 'אשר באות אחת מדברי חז"ל דחה הרבה משיטות המחברים'. ועי' סי' רנ"ג 'אבל ליתא ממש"ש ולא שנא, ששוגג ומזיד שרין' וכו'. ועי' רש"ש ברכות לד א' בשם רבינו. ועוד רבים מאד, ועפ"י במחלוקות הראשונים ההכרעה אצלו מפשטות לשון הגמ'].

נוסף ע"ז דברי הגר"ר יעקב קמינצקי זצ"ל (אמת ליעקב אבות פ"ו ע"ש) וז"ל: והנ"ל להגדיר, דכלל זה דכל מילה ומילה מצות עשה (שכ' הגר"א בשנו"א בפאה), היינו כשהמחבר מנה התיבות כשכתב ספרו, וכדמצינו באמת אם ניקח לדוגמא משנה ריש ב"מ; שנים - שו"ט בירו' איך יהיה הדין בשלושה. אוחזין - פרש"י דוקא אוחזין. בטלית - ואיך הדין בכלי, כ' הר"מ שישתנה הדין, ובשטר ג"כ שונה. וכן להלן. ואמרת, כי בעל חפץ חיים ז"ל זכה בשכ"ן שמירת לשונו שמשנה ברורה שלו מדקדק בלשון כ"כ עד שאפשר לדקדק בו כמו בראשונים, ומדה כנגד מדה. וכשאמרת זה לידידי הגר"ד ליבוביץ שליט"א [שהוא נכד אחיו] ולמד אתו מסכת סוכה בצוותא כשחיבר את המ"ב על הל' סוכה, ודרכו היה שהיו מבררים איוז הלכה ואז היה כותב, וכשכתב איוז משפט העירו הגר"ד הנ"ל שאפשר יהיה לטעות בלשון, מיד תיקן הוא ז"ל ואמר לו, מה מענה

לשון, לזה צריך כל מחבר רחמי שמים שלא יכתוב דבר מה ואחרים יחליטו בכוונת דבריו מה שלא עלה בדעתו. עכ"ד.

ונימא אנן אבתריה, מי שהוא כל כולו חפצא דתורה, פשוט שכל מילה ומילה שלו ד"ת הם. ובפרט רבינו דנודע לכל כי 'שומרו המילות הוא'²⁵, וגם הרי כל ספר שמירת הלשון של מרן הח"ח ביסודו התחיל מרבינו²⁶ באיגרתו 'עלים לתרופה' שזעק על כך מרה, ורובה של האיגרת מדברת ע"ז [אבל העיקר לזכות לעזה"ב בשמירת פיו וזהו יותר מכל התורה והמעשים].

יש לציין כי גם כשרבינו יוצא מגדרו בלשון חריפה, הוא בעקבות חז"ל. וז"ל רב"א בתו"ת ויקרא כ"ג אות מח: 'וכבר נתחברו לתכלית בירור דין זה תשובות ארוכות וקונטרסים וספרים מיוחדים, אבל עם כ"ז עדיין לא בא הדבר להחלט גמור. עד דור שלפנינו, בו יצא השמש על הארץ, גדול האחרונים, הגר"א מוילנא, בסופה וסערה דרכו נגד דעת המקילים, וכ"כ רתח ביה חומר דין זה, עד שפגע בכבוד המקילים בדברים בוטים, ורבים תמחו ע"ז בעת שידוע שזה נגד דרכו הקדושה ומדותיו התרומיות, דרך ומדות חכמים נקיי הדעת להשמיע בנחת דבריהם. ונראה טעמו בזה שלמד בזה אל דרך הקדוש דרך חז"ל שמצינו להם שבענין כיוצא בזה גם הם חמה יצאו, כמ"ש בקדושין ל"ט א', כל האומר אין ערלה בחז"ל לא יהא לו גין ונכד וכו', ובודאי היה לחז"ל טעם ידוע להרים קול כשופר ולהתריע על האיסור וכו'. וזכה לכיון למ"ש בס' עליות אליהו (הע' י"ג), ושם הביא גם שהשתמש רבינו פעמיים בלי' דברים קשים כחומץ לשנים, ע"פ פירושו למשלי על מקרא זה ע"ש.²⁷

טעם אחר לקיצור לשונו, כ' הגר"ר יחזקאל סרנא (דליות יחזקאל ח"ב עמ' דש) ע"ד דברים שבע"פ א"א רשאי לכתבן [ויש מפי השמועה אף בשם רבינו עצמו בטעם החיסורי

25 איי היס (ציניו אליו במשניות ווילנא בליקוטים ויש ביצה [אולי מעשה ידיו של הגר"א?], ובתפי"ע על התפא"י שם): 'שוב שאלתי ודרשתי מה היה דעת הגאון החסיד מוהר"א מוילנא ז"ל בזה אשר ידענהו לשומר המילות, ונודעתי מפי בנו הרב מוהר"א ז"ל כי לא קיבל בזה דעת הגאונים הנזכר' (ע' מג"א סי' קנ"ו, והמ"ב השמיטה). אולם ראוי לציין כי בביאור לש"י רבינו מכנה תדיר וכמעט תמיד למסכת 'ביצה' בשם מסכת 'יר"ט'.

26 'ובדברים המעטים האלה שלימד לנו רבינו ודאיר עינינו בשמירת הלשון רמז בהם כל העיקרים שהעלה מרן הח"ח זצ"ל בכל הספרים שהעמיק והרחיב בהם בחובת שמירת הלשון' (הגר"ר יחזקאל סרנא, בעיונים לאגרת הגר"א).

27 ז"ל הגר"מ חרל"פ לר' אליהו לנדא [בן ר' אליעזר לנדא בן הרי"מ נכד הגר"א] בשנת תרצ"ט להוצאתו לאור של האדרת אליהו על נ"ך: 'כל מלה והגה שנבע ממנו לא באקראי אמרם וכולם הם כנתינתן מסיני, מתוך שנתקיימו בו עפעפי' יישרו נגדך וכל התורה נגולה לפניו כשמלה ברורה בכל עת ועונה ובכל עבר ופניה, הנה כל הגה מהגות דברי קדשו ספוג בתמצית רוח כל התורה כולה לעמקה ולחובה לכל אופקה ולכל מכמנותיה וסתריה' (ברכת מרום עמ' נא). ועש"ש על איחוד כה"ת אצל רבינו הגר"א.

שבש"ס], אך לא מצאנו לזה שמועה מוסמכת או רמז אצל תלמידי רבינו [אך כזה כ' הרצב"א בעל נחל אשכול במשנת ר' נתן על ר"ע אדלר].

ונסיים עניין זה בדברי הגר"א אברהם בן רבינו²⁸ בפירוש 'חכמת סופרים תסרח' הנאמר בסנה' צו א' על דור שבן דוד בא, כי חכמי זה הדור לא ישנו בדרך קצרה אך יאריכו בדבריהם, וזהו כל' הכתוב בפ' תרומה וסרח העודף.

כפי שכתבנו, לא רבים עסקו בביאורי רבינו, הן מהקושי הרב ללמוד והן משום שנדפס בפנ"ע. ראוי לציין לכמה מגדולי ישראל מבית מדרשו של רה"ג אשר עסקו בביאור, פירשוהו, והעירו עליו הערות רבות והם לנו לעיניים וערכם לא יסולא בפז.

'בכל יום באים לביתי מופלגי תורה אוהבי תכלית הלימוד ואנו לומדים שיעור גמ' עם ראשונים וש"ע עם ביאורי מרן הגאון ז"ע והרב הגדול החסיד המקובל המפורסם מו"ה מנחם מענדל נ"י אומר השיעור וכו"ה אין מדרש בלא חידוש' - איגרת הגר"ח כ"ץ²⁹. 'משפט למודו העקרי היה בעיון הנוצרך לו למעשה למד הגמ' כו' הב"י וכל האחרונים בעיון וביותר העיון הגדול בביאורי הגר"א ז"ל' - מרן הגר"ס זצ"ל על רבו הצדיק ר' זונדל מסלאנט. [נאור ישראל סי' כ"ט בהג"ה (מן ההקדמה לס' התבונה)]³⁰. 'ובוילנא היא העיר אשר משם זרח שמשו להאיר לארץ ולדרים, קבעו מעתה זמן בכל יום ללמוד בציבור שו"ע עם ביאורי הגר"א'³¹.

וגם הנני מזכירך שתעסוק הרבה בביאור הגר"א כי הוא מאיר העינים, וכו"כ פעמים מגלה סודות הגמ' ומראה לעין כל שהדין הכתוב בש"ע [ולפעמים נרשם ברמ"א "דברי עצמו"] שהוא מפורש בגמ', וכשיהיה נכתב זאת אצל הגמ' יהיה לתועלת רב ללימוד הגמרא³². (דרכי חיים. מהגר"ר נפתלי ווארשוער, תלמיד הגר"ס).

בדברינו [בחקל א'] כבר הזכרנו את הגהותיו של הגר"ר ישראל משקלאוו לביאור יו"ד שהוא עצמו סידרו לדפוס [מקצתם נד' בילקוט מפרשים מכת"י במהדר' מכו"ן], ושל הגר"ר בנימין לעוו בעל שערי תורה לביאור או"ח (ונודן בזה בע"ה בנספח למאמר שיופיע

28 עין יוסף על העין יעקב, והר"ד בס' גנוזות הגר"א עמ' קפח. ובמרגליות הים בסנה' שם.

29 הוא הגר"ח ב"ר טוביה שהובא במעש"ר. וע"ע עליו בעליות אליהו הע' ע"ז, ובקריה נאמנה עמ' 169 תרע"ה. ובנשמ"א כלל סט' ישנו 'תשובה לעמיתי הרב רבי חיים בר טוביא הנקבר באה"ק וכו'.

30 'ביד הרצ"ה סלאנט נכד הגר"ס [חתן הגר"ס] היה נמצא ש"ע או"ח עם ביאור הגר"א שלמד בו הצריז"ס, ועל גליונותיו הערות וחדושים קצרים מהצריז"ס, וחבל שהספר הזה נשאל מבית הרצ"ה ואיננו (הצריז"ס עמ' קלג). [גם בתשובותיו (שם עמ' מ' מא' מב' מג' ועוד) נז"נ בדברי ביהגר"א מאד. ובעמ' צו' ואילך נד' קצת חידושי על יו"ד וביהגר"א, ובהם גם תיקוני ט"ס, וחבל שבמהדורות החדשות לא הביאו הערותיו של גאון זה ובפרט על ביהגר"א שההערות עליו מתי מספר].

31 הקדמת המדפיס סי' גביעי גביעי הכסף, מהדורת תרנ"ח. וכן ב'המליץ' כ"ט תשרי בשנה הנ"ל 'לקבל עשרה לומדים שיקבעו שיעורים בש"ע עם ביאור הגר"א' (ראה בס' הגה"ח עמ' שמח).

32 יש לציין כי לכוונה זו יצא לאור הספר 'דקדוקי הגר"א' ע"י הרא"מ רובינשטיין ב"ב תשנ"א. וכן הסדרה 'שרה אליהו' (מובשוביץ).

בכרך הבא) נד' מכתב ידם בכת"ע. כאן המקום לציין לחידושי הרש"ש' לש"ע שנד' בוילנא, שהרבה כדרכו לישא וליתן בדברי הביאור [נוחקים מחידושי שם נד' כהערות על המעש"ר, במעש"ר מהדר' ווילנא תרמ"ט].

הגהות הגר"ר יהודה בכרך אב"ד סייני (בעל נמוקי הגר"ב לש"ס ווילנא³³), לאו"ח מכת"י, הנאסף ע"י מש' ראם, בשער הכת"י: 'הגהות וחידושים על המחבר והרמ"א המג"א והט"ז ועל ביאור הגר"א' וכו'. הנ"ל עסק רבות בתורת רבינו הגר"א, היה לו שסי"ם של הגר"א (ראה ב'אחרית דבר' ש"ס ווילנא סוף נדה), וע"י לו בהגהותיו לרי"ף ברכות ועוד [גם בהגהותיו לש"ס מעיר כו"כ על הביאור, ע' חולין קז ב' שמגיה בדבריו לסי' קס"ג, עד היום לא תוקן בשום מהדורה, ועוד רבים]. גם כ' הגהות לשנו"א זרעים. עפ"י"ר הם הגהות ותיקונים בביאור הגר"א, ולפעמים מאריך במו"מ בדברי רבינו. מהגהות שלו לסי' רכ"ג מתבאר שהיה לו את הכתי"ק עצמו של ביהגר"א לש"ע או"ח.³⁴

הגהות להגר"ר צבי הירש וואלק בעל ה'כתר כהונה' על הספרי עם הגהות הגר"א, אב"ד פינסק (י"ב שנה, עד הסתלקותו בגיל נ"א בלבד) אחרי הגאון רא"מ הורוויץ. חתנו של הגר"ר מרדכי גימפל ז"ל תלמיד מוהר"ח ז"ל. כת"כ נד' בשנת תשי"ד מכת"י ע"י בניו, ומספרים שם בהקדמה כי השאיר אחיו בין היתר: חדושים הערות והארות, על כל חלקי השו"ע וביותר על הגהות הגר"א ז"ל בשו"ע או"ח ואה"ע. בשנת תשי"ז נתנוהו לדפוס לוי"ן-אפשטיין להדפיס הגהות אלו לראשונה מכת"י, הם כ' בהקדמתם כי חשיבות יתירה נודעת להגהות אלו כאשר הוא מן המעטים הנו"נ בביאורי רבינו הגר"א ז"ל.

הגהות להגר"ר זאב [בן ר' אריה ליב] אב"ד טעלו (גולדערגין) בעל הגהות 'בן אריה' על ש"ס [שם מציין הרבה לביהגר"א] ולעוד הרבה ספרים [בקיאות מבהילה ניכרת במיוחד מהגהותיו על 'דרכי התלמוד' שנד' בדפוס' אחרי מס' ברכות]. נדפסו הגהותיו על הש"ע בדפוס ווארשא שנת תרל"ז. הנ"ל היה אביו של מרן אור ישראל הגר"ס, שג"כ היה דבוק ביותר בתורת רבינו [ראה גם הסכמתו לפירוש על הירו' זרעים, ורב"א מספר כי היה בא לקלוז' של הגר"א ללמוד בכתביו]. אחיינו של הגר"ס ר' אריה ליב ליפקין הו"ל את האמרי נועם וכ' עליו כמה הגהות. הגר"י בן הגר"ש מלצאן הו"ל ס' תמים דעים להראב"ד [בהסכמתם של גדולי הדור כהגר"ש הכהן בעל חשק שלמה היריב"ז והגאון ר' אלכסנדר לפידות] בשנת תרנ"ו, ובסוף הספר צירף הגהות בן אריה

33 החזו"א אמר ללמוד מההגהות שנד' בש"ס ווילנא; חכמת מנוח, הגה' בן אריה [ראה להלן בפנים עליו], נמוקי הגר"ב, והגהות הגרמ"ה (ארחות רבינו ח"ג עמ' קיג). בנימוקי הגר"ב בהל' חלה (יו"ד דפוס ווילנא) העתק תשובה משנת תקצ"ד להגר"ר אליעזר יצחק הרי"מ דוואלאוין.

34 קצת תמוה איך בסי' ל"א העלה כאילו מדנפשיה להגיה כג' הירו' במתני, ולא ראה שזה דרך רבינו נגר כל הראשונים כולם. כנראה שהוא מתבסס על דברי רבינו, ורק מפרש דהשו"ט גופא בגמ' היתה היאך לגרוס במתני' ע"ש.

על אורח וחורמ' נחציתם ויותר על ביהגרא]. ובשנת תשט"ו הו"ל נכדו ר' אריה ליב בן ר' ידידיה את ההגהות ומהם מאת נכדו [ולכן יש מהם שכ' אא"ז כו].

גם מגדולי שלא היו לגמרי מבית המדרש הליטאי, היו שהביאו מדברי הביאור ונו"ג בדבריו. כהגהות הגר"ש נתנזון מלכוב, בעל 'שואל ומשיב' (ע' סי' רע"א רע"ד תקל"א ועוד), שהרבה להביא בכמה מספריו מדברי רבינו [כגון במגן גבורים שלו. ובביאורו] סי' פ"ט מצינו שנתרעם עליו 'ולפלא שלא הזכיר שגם הגר"א כתב כך'. כמו"כ כתב הסכמה נפלאה לברייתא דמעשה תורה עם הוספות מרה"ג. [וע' להלן [חלק ג'] ב'כללים' שכתב עליו בדברי מרדכי 'שהנראה שהגאונים הנ"ל לא ידעו עוצם קדושת רוממותו בתושיה' ולא ידע דרכו בחיבוריו ע"ש]. וכן אחריו מהרש"ם ב'דעת תורה' שלו לפעמים דן בדב"ק. יש לציין בפרט את הגהותיו של הג"ר ברוך פרענקיל תאומים מלייפניק, בעל 'ברוך טעם'. כו"כ פעמים בהגהותיו לשו"ע מציין לדברי רבינו, ונו"ג בדבריו (ע' למשל בסי' תקנ"ס, תקנ"א, תקנ"ג, תקנ"ט, תר"ט ועוד. וכן ביו"ד ע' סי' קכ"ג ועוד³⁵), שם מכנהו תמיד בשם 'ביאורי הגאון ז"ל'. ומלבד הגהותיו לש"ע הנ"ל [שהובאו במ"ב ביאורו] סי' ל"ד ורע"ב, ובשעה"צ כוכ"פ], כתב גם הגהות בגליונות ל'ביאורי הגר"א' בפנ"ע [כשם שכ' הגהותיו להרבה מספרי האחרונים כמו הטר"א קצוה"ח ועוד] ומעולם לא נדפסו (מס' יכבד אב דף ה'), ולאחרונה נדפסו גליונותיו מכת"ו בתוך העטרת חכמים' שנדפסו. מסופר כי הגאון הנ"ל היה לומד כל שבת ביאור הגר"א לשם עונג שבת (הדרת קודש, ירושלים תש"כ, סב ע"ב).

הח"ח בספרו משנה ברורה הוא למעשה אחד המפרשים הגדולים של הביאור. מלבד מה שכוכ"פ הולך ומפרש דברי הביאור כולו (וכדוגמת שעה"צ תרמ"ג י"ב: 'ואגב אבאר את דבריו דמוקשים הם לכאורה, וזה לשונו וכו' כן נראה לי ביאור דבריו' או ביאורו] סי' רט"ז ד"ה או לאכלו, שהוקדש כולו לבירור דברי הגר"א שם [וע' חזו"א סי' ל"ה], ועוד), כן בהרבה מאד מקומות נמצא מפרש בנסתר כוונת הגר"א, וכגון בסי' רנג ס"ק צג: צ"ל שאם החום וכו' דאל"ה כו' וכן סתם הרמ"א לעיל בסוף ס"ב בהג"ה ובשעה"צ 'הגר"א'. ונמצא מלבד שפי' הכרח הגר"א בגירסתו, מפרש ג"כ ציון הגר"א 'כנ"ל' לדברי הרמ"א בסעי' ב' [וע' פסה"ג השלם שם]. וכך בסי' ש"ט ס"ק י' זוכן אם יכול לנער האבן לבד מתוך הכלכלה ולהשליכו ג"כ מחוייב בזה וכמבואר לקמן בסיומן ש"י ס"ח בהג"ה, והוא בעצם פי' למ"ש בביהגרא 'וצסי' ש"י ס"ח בהג"ה', ופי' הח"ח דכוונת הגר"א דאין כאן פלוגתא. ובסי' ש"ו ס"ו כתב הגר"א 'כנ"ל בסי' ג' ותו לא, ובמ"ב כתב 'כנ"ל בסעי' ג' בהגה כדעת היש אוסרין שם' וכ' בשעה"צ 'הגר"א'. ובסי' שכ"ו ס"ק כ"ג 'ועיין בביאור הגר"א דלפירוש התוספות משמע דאפילו ריבוי המים נכלע בלבושו

35 גם בהגהות שלו לש"ס הביא ממנו, כמו בביצה טו ב' הביא גירסת הגר"א מביאורו ריש הל' שבת. [וגם בהגה' חת"ס שם]. יש להאיר, כי לפנינו אי' להגהה זו על אחר, אלא שבדפוס וזין שנד' אז לראשונה הגהות הגר"א תקס"ו [ולאחמ"כ דפו"ש בשנת תק"ץ]. לא נד' הגהותיו למס' ביצה כלל [כמ"ש המדפיס בכרך 'פסחים ביצה חגיגה מו"ק'], ונדפסו רק בדפו"ו תרמ"ו - תרמ"ו.

ג"כ מותר לילך בהן ועיין בט"ז הטעם', ובוה פ' כוונת רבינו שסיים בדבריו 'ועי' ט"ז³⁶. ובסי' ל"א סק"ח 'ובפרט שהגר"א ז"ל כתב שאין לדעת הי"א עיקר בש"ס', ובפנים הביאור כ' שאין לדעה זו עיקר, ופירש הח"ח שהכוונה 'עיקר בש"ס'. ורבים מאד כה"ג³⁷. כן הח"ח במ"ב פעמים מגיה בדבריו [בצורה נסתרת], וכגון בסי' תקפ"ד מ"ב ס"ק ג' לאפוקי מדעת הרב"י שמדלגין בכ"מ שמזכיר חטא, ובשעה"צ 'הגר"א', ומתקן בזה ל' הגר"א שכ' 'לכבו' ובאמת הוא מדברי הב"י ולא מהכלכו. ומציון 'הגר"א' שבשעה"צ סי' תק"ו ס"ק ל"ה, למדתי כי נפל טעות בכל הדפוסים של ביאור הגר"א, ותיבות 'כמ"ש בפ"ג דפסחים' עד 'משא"כ כאן' שבביאור ס"ק י"ג, הוא ט"ס ואינו שייד לדיבור שם אלא קאי על מ"ש הרמ"א ומותר לאפות וכו' [ובאמת דברי הדמש"א שם תמוהים מאד].

ולגבי פירושים על דברי רבינו בספרים מיוחדים, כבר הזכרנו לעיל את הס' הר הכרמל (תקע"ב) שייחד חשיבות מיוחדת לביאור דבריו רבינו [שיצא לאור בסה"כ כשבע שנים לפניו], ולשונו ב'שער': 'וגם בו יבואו פירוש מספיק לפירושו של הגאון הרבינו הגדול החסיד אמיתי רשבה"ג מוה' אליה וזלנא זצ"ל ביורה דעה... והנה גם הוא קיצר בלשונו עד מאד עד אשר לא ידענו לפנות ימינה או שמאלה לכיון מחשבותיו ורעיוניו' (ואמנם הס' הנו' הוא קצר הכמות על הל' נדה ומקואות בלבד, ורק בקצת מקומות דן בקצרה בביהגרא). כך גם הס' נחל עדן (תוני"ז) כפי שכותב בשער 'חידושים וביאורים בענינים שונים בש"ס בבלי וירושלמי וכו' ובדברי רה"ג הגר"א ז"ל. אבל ספר שנתייחד כל כולו להשקות תורת רבינו להמון העם על סדר הביאור, הלא הוא הס' הידוע דמשק אליעזר (תרכ"ח). לחלק אור"ח בלבד). 'ובימינו אלה חיבר ידידי הרה"ג פאר הדור מ' אליעזר לנדא נ"י מהורודנא חיבור יקר לבאר ביאור הגר"א מש"ע אור"ח יהי ה' אתו להוציאו לאורה וילמדו תועים בינה בדבריו הקדושים והטהורים' (עלי"א). עלית קיר א'). דרכו של בעל הדמש"א להגיה בדברי רבינו [וע' ביאורו] סי' רמ"ט שמאריך לבאר ל' הביאור, ואולם הדמש"א הגיה שם³⁸. לאחריו, הס' באר אליהו להגרא"ה קוק, בתוך

36 וראה בפסה"ג השלם שם באופ"א בפי' ד' הגר"א.

37 ע"ע בפסה"ג השלם סי' שכ"ח, ובסי' רמ"ח ס"ק ב'. ועוד. וכן בביהגרא סי' תר"ל סק"ב מציין למש"ל בסי' שס"ב, ואם תעיין במ"ב שם ס"ק נ"ג ובשעה"צ ס"ק נ' נ"א ונ"ב, תבין כוונת הגר"א. ומבלי דברי המ"ב בסי' רע"ט ס"ק י"ב קשה מאד להבין דברי הגר"א שם, יעוי' פסה"ג השלם שם. וראה עוד להלן [חלק ג'] שהרבה פעמים פירושיו במ"ב לקוחים מדברי הגר"א בלא ציון מקורו, ובוה ג"כ מפרש הוא את הגר"א בהעלם.

38 יש ומיהר להגיה שלא כדת. כמו בסי' ש"א ס"ק כ"ד שלא הבין ראיית רבינו והגיה דשייד לס"ק הקודם, אבל לא ראה בבעל המאור ורמב"ן ורשב"א ובמ"מ שכבר הביאו שר"ת הביא ראה זו. (וההוכחה שבעל הדמש"א לא כיון נכונה בזה, משום דדרכו של רבינו לחזור אחר כל ראיות ולדחותם לשיטה שכנגדה, וכאן, לדבריו, חזר על כולם חוץ מזה).

על פי הגהותיו של הדמשק, תיקנו במהדר מכוי, וציינו שתוקן על פיו. אך לפעמים שכחו הגהותיו כמו בסי' רע"א ס"ק ט"ז ועוד, ובמקומות שלא הגיה [וגם לא הברכ"א] לא תוקנו טעויות, אף טעויות דמוכת כמו בסי' שכ"ה ס"ק ל"ה 'כמ"ש בספ"ג דעירובין בגול אסא' ולל"ס הוא ט"ס וצ"ל

ענין ה"ליקוטים" שבביאור הגר"א⁴¹

מלבד הקיצור הגדול שבלשון רבינו המקשה על הקביעה מהי הכרעת רבינו לדינא, כאמור, ישנו עוד עניין גדול, ונכבד לעצמו, המערים קושי עצום בהוצאת פסקים מלשונותיו העדינים של רבינו, והוא עניין ריבויי המהדורות שחיבר רבינו בכתבו את הביאור לש"ע. ונבאר עניין זה בקצרה, ונעמוד בעיקר על שינוי המשמעות בלשון רבינו בכאוננו להכין מסקנתו לדינא.

והנה כל הביאור מהד' חלקי שו"ע עם הליקוטים המה מעצם כתב יד קדשו⁴² (עלי"א, עלית קיר א').

41 ראה בפירוט במאמרים של הר' אברהם קוסמן נ"י בישראל ד' עמ' ע"ח עד ק' (ליקוטים חדשים לאור"ח), והר' חיים דביר והר' דוד אהרן סופר נ"י בישראל ד' עמ' ג' עד כ"ח (ליקוטים מכת"י לחו"מ). ראה גם במבואו של הר' סופר לחידושי הגר"א מהדורותיו, ובמאמרו במוריה (תשנ"ט). כאן רק סקירה קצרה לתת תמונה שלמה, ולא נשנה אלא בשביל התוספות המרובות על הג"ל (וכן שגיאות ואי דיוקים במאמרים הג"ל, יצוינו כאן כדרך אגב, כך גם הפניות שונות אליהם).

42 כך גם בשער דפ"ר: 'והוא מכתבת יד עצמו הקדושה ולשונו הזהב ממש'. וכך בהקדמת המסדר לאור"ח: 'כי חיבוריו הקדושים על כל הארבע ש"ע, המה כתב יד עצמו הקדושה ולשונו הזהב ממש' [וכך בהקדמת מוהר"ח]. והמסדרים ליור"ד (רא"א) לאה"ע (מהרי"מ) ולחו"מ (מהרי"ג) הדגישו מאד מאד כי לא שלחו יד לשנות מאומה מן החיבור, וכפי שנביא בפנים, והלא יש אצלם 'ליקוטים' רבים, אלא כאמור אף הליקוטים המה מכת"י. וכ"ז ברור כביעתא בכותחא ולא נסתפק בזה אדם מעולם. ולא הוצרכתי כאן אלא לאפקי ממה סתבת הרב משה פיליפ בסוף מבואו על פ"י הגר"א למשלי שבמהדורות: 'ברור (!) שהפירוש נכתב בכת"י, והליקוטים מדברי תלמידים', והוא טעות גמורה, (ולאחר שהערתו לו ע"ז הודה לי שלא נשען על מקור כלשהו ויתקן זאת במהדורה הבאה שלו) גם לי הרה"א לנדא [בריש ספרו מנחת אליהו, בסוף סדר דפוסי ביאור הגר"א] הלקות מלשון השער חלק יור"ד שבש"ע דפוס ווילנא 'ועל כ"א מהלקוטים שבתוך הבאור העיר כי הוא לקוט ולא דברי עצמו, אינו מדוקדק כלל, כי הרי הכל 'זכרי עצמו' כאמור, אלא הכוונה דאני ד"ע שסידרו על סדר הש"ע כשאר הביאור. וז"ב. [ראה עוד להלן [חלק ג'] 'כללים' על דברי ר"ש אלבק].

'וכן הגר"א ז"ל לא הזכיר וכו' עתוס' וכנ"ל, אך מכיון שהוא מליקוטי ולא מעיקר ביאוריו אולי חסר עוד וצ"ע רק לעיין בתוס', אבל בודאי הוגיש שד' התוס' הוא דלא כמו שפסק הרמ"א בשם הטור' (אכן האול פ"א מק"ש). ולא ידעתי כ"כ כוונתו מדוע שיחסר יותר בדבריו בליקוטי מאשר בביאוריו.

גם הר"ב לנדוי הטעה כשכתב (בספרו הגה"ח זמ' שטר') כנראה שהרמ"מ הוסיף לביהגר"א דברים מפי השמועה, והגר"ח טוען כנגדו בהקדמתו למעש"ר כו', ע"ש. וז"א נכון כלל וכלל, וחלילה להעלות כן על הדעת, כי באמת בביאור עצמו אין תוספת כלל. ורק פעמים (כלכד!) הכניס הרמ"מ (שהוא היה אחראי על ההדפסה) כקטע בפנ"ע כתוספת להביאור, א' הנהגות לגבי נוסחאות שונות, והדפיסם בסו"ס רמ"א לפני התחלת ה' שבת. והב' פ"י ליעלה ויבוא לפני ה' פסח [תחת הכותרת 'כדי למלאות רצון כל ראינו להתחיל ה' פסח בראש הדף ולכן הצגנו פה מה ששמענו מפה קדוש...']. הנהגות הג"ל נכנסו כולם לתוך המעש"ר, וע"ז עורר מוהר"ח, ותל"מ. שו"ר שגם הר"ק כהנא (לחקר ביהגר"א לירי' ותוספ' וזע"מ. תל אביב תשי"ז. עמ' כ"ד) כתב כדברי רבי"ל, והוא כפי"ה מקור דבריו של רבי"ל, אבל זה אינו וכמ"ש.

'ספר הגר"א' [מוה"ק]. ירושלים תש"ח, על תחילת חו"מ, ה' דיינים. ולאח"ז רב ח"ב ממנו להל' עדות בשנת תש"ס. בעקבותיו וכתבניתי, יצא הס' הנודע ברכת אליהו [להרב"מ רקובר. אה"ע: תשכ"ח. אור"ח: תשל"ח עד תש"ן. וחור"מ לא נשלם]. בשונה מבעל הדמש"א אשר מבאר כלליות הס"ק [הדיבור] של הביאור, הוא הולך ומבאר כל תיבה ותיבה מן הביאור, ע"י שזור תיבותיו של הביאור לתוך פירושו, ופותח גם את כל ציוני הגר"א במלואם, וזה עיקר מעלתו, ויש בזה תועלת גדולה במניעת עמל יתר למציאת המקורות השונים [ויש לציין לטוב את הש"ע המפואר מהדורת פרידמן, מכון ירושלים (אור"ח ויר"ד) ומורשה להנחיל (חו"מ ואה"ע), שעמלו לפתוח את כל המראי מקומות שציין אליהם הגר"א, כדרך שעשו בשאר הנו"כ], אולם עיקר הפירוש הוא באור"ח בעקבות פ"י הדמש"א [ופעמים רבות אף בשגיאות מוכחות העתיקם בלא להעיר או לתקן, ולפעמים שם לב לזה בכרכים מאוחרים וחוזר בו מדבריו³⁹], ובמקומות המעטים שנוטה מפירושו, הוא נמנע מלפרש בפנים ומציין בהערה בשולי הספר את הכרחו לפרש באופ"א. ראה בהערה⁴⁰ על שאר פירושים שיצאו בנמנינו לאחרונה על הדרך הג"ל. ראוי לציין כי מרבית הפירושים שיצאו על דברי רבינו עסקו ב'ביאור הפשוט' היינו עיקר רצונו של רבינו בזה הדיבור, אבל לא המשיכו לעסוק בעיון כל תיבות רבינו, מדוע פירש כך ולא אחרת ומדוע בחר דוקא להביא משם וכיוצא בזה, וארוכה מארץ מידה וגר'.

נסיים בדברי בעל 'מצב הישר': 'ואפילו גדול האחרונים רבינו הגאון ר' אליהו מוילנא כמה קצרן הוא עד שצריכין ביאור לביאורו וכמו שעשה הרב הנגיד ר' אלעזר לנדא בספרו דמשק אליעזר, שהוא ביאור על ביאור של הגר"א מוילנא לש"ע אור"ח. ומי נתן שנזכה בימינו שיקומם עוד גדולי ישראל לבאר את ביאור הגר"א על עוד השלושה חלקי ש"ע להקל מעל לומדי תורה קושי ההבנה שבדבריו הקדושים מחמת קיצור'.

בגזו אסא או שצ"ל בר"ת בגז"ל, והיינו בגזו ליה. או בס"ס רנ"ב 'זה"ט שהאשה עשויה לפשט תכשיטיה וכו', והוא ט"ס וצ"ל שאין האשה עשויה כו' כמו שהוא בכל הראשונים.

39 כמו: בס"י ש"ז עמ' סא' ה' 4 חזר ממ"ש בס"י רע"ז. וס"י תרל"ח ה' 1 חזר ממ"ש בס"י רע"ט. וס"י תר"פ ה' 1 חזר ממ"ש בס"י רע"ז. בס"י ש"ח ה' 2 חזר מהעתקת הדמשק בס"י רס"ו בטעות גמור. ויש עוד שלא עמד עליהם אכ"מ [כגון בס"י תר"מ סס"ק א' 'הרי דפסקין כרב אשי' הוא העתק ל' הדמשק. אבל אין לו פשר וראיית רבינו מהיר' דסוכה ועירובין חד דינא להון ואינו עניין לרב אשין].

40 לתועלת הלומדים אציין מהם אשר ידעתי: 'חכמת אליהו' [חו"מ, תשל"ג]. 'צפנת אליהו' [חו"מ נזקי ממון, תשנ"ג]. 'עשרת מונים' [קצת משחיטה וראשית הגז, תשנ"ד, וחור"מ נזקי ממון תש"ס]. 'שלמת אליהו' [יור"ד ה' מליחה ועוד, תשס"ו. נדה תשנ"ב. בכ"ח תש"ע. תערוכות תשע"ו]. 'יריעות שלמה' [יור"ד ה' ריבית, תשע"א]. מקורי הביאור [יור"ד ה' ריבית, ב"ב תשל"ט]. 'הלל הכהן' [יור"ד מקואות, תשס"ח]. 'עין תוס' ו'עין ר"ש' [אור"ח ה' ברכת הפירות, תשע"ג. יור"ד ה' מקואות, תשנ"ג]. 'ביאור הגר"א השלם' [יור"ד ה' שחיטה וטריפות. תשנ"ד. מהרב אברהם כהן]. 'נר חיים' [יור"ד ה' תערוכות, נ"י תשנ"ג]. ובתוך 'תורת הגר"א' [תשע"ח] ישנו פירוש על ביהגר"א יור"ד סי' רמ"ו ה' ת"ת. ידוע לי עוד עבודות שנעשו לאחרונה ממש, ויש אשר לא יצאו לאור עדנה.

מסיבה זו, חיבה יתירה נודעת לגדולי ישראל ולומדי תורת רבינו, לחיבור 'ביאורי הגר"א' לד' חלקי ש"ע משאר ספרי רבינו, שכן כל כולו יצא מתחת ידי רבינו עצמו בלא שינוי, 'עיקר חיבורו בנגלה', ושלא כשאר הספרים הרבים [בנגלה] שיצאו מידי תלמידיו, כמה מהם נכתבו לגמרי ע"י תלמידים מה ששמעו מפיו, וכמה מהם עכ"פ 'עובד' מתוך הכת"י שהיה להם.

דא עקא שדוקא בחיבור זה חלו בו ידיים בסידורו, עד שנשתנה מן הקצה אל הקצה עכ"פ להבין להיכן דעתו נוטה לפסיקת ההלכה, וכפי שיבואר לפנינו.

הנה ביאורי הגר"א לשו"ע מתחלקים לשניים. מתחילה רבינו כ' לפי סדר השו"ע מריש עד גמירא מקורות להשו"ע ורמ"א. ולאחר מכן בכרכים נפרדים כתב 'ליקוטים' שהוא מעין השלמות והוספות ופעמים אף חזרות על הביאור, וזה כתב ע"פ סדר לימודו שוב בש"ס ופוסקים ונתחדשו לו שוב. את ענין ה'ליקוטים' מסביר הגר"א ישראל פרוש משקלאו ז"ל [בעל 'פאת השולחן' ה'ל' אר"י, ו'תקלין חזתין' עמ"ס שקלים], המסדר לביאור הגר"א לאור"ח דפ"ר (תקס"ג), בהקדמתו בזה"ל: 'ראשונה חיבר רבינו הגדול נ"ע, על כל הארבע שו"ע בארבע כרכים על סדר סימני ההלכות והסעיפים'.⁴³ אח"כ

על דברי הגר"א ביו"ד ר"א ס"ק צ"ו המחמיר אפי' בזחילה שאינה ניכרת, נשתברו קולמוסים רבים. והגר"צ שטרנפלד בשערי ציון ח"ג סי' כ"ו כתב אל ידידו הגר"ס מברסק בזה"ל: 'זכאשר עינתי הרבה כזה נתברר לי אחד משני אלה, או שיש ט"ס בדברי הגר"א, או שתלמיד טועה כתב בשמו, וראיות ברורות יתנו עידיהן' [ונבהמשך דבריו שם: 'ודבר זה אסור לנו להאמין על הגר"א, ובסופו של דבר מסיק כי יש ט"ס ולאחר שמבאר בארינות מסיים: 'והדברים אמיתים והייתי אני בוש לומר גם בפני הגאון רשכב"ה ר' חיים מוואלאוין וצ"ל והיה נהנה מזאת בל"ס']. יש גם ל' חריפה בביהגרא הארוך באה"ע סי' ל"ח ס"ק מ"ד דכ' על הר"ן כי לא עיין ברש"י כו' עיי"ש, ובחזו"א אה"ע נ"ד ס"ק כתב ע"ז: 'כמוזמה שלא מפי הגר"א הן. וכיוצ"ב בחזו"א מקאות קמא ז' סק"ד ע"ד הגר"א ביו"ד סי' ר"א סק"ו נראה דאין זה ממשנת הגר"א'.

יש לציין, כי גם לפני שהובא הביאור לדפוס, היה כבר בידי תלמידיו לעיון בו. ועל המעש"ר אות קמ"ח שכ' 'תפלת מנחה מקדים מאד', בכת"י ר' סעדיה מוסיף ע"ז בזה"ל: 'כי רבינו פוסק שמשך עת החמה ולמטה הוא לילה, וראיתי בש"ע של רבינו ז"ל איך שהוא שם עוקר הרים וטוחנו זו בזו ומברר ומלכך מהש"ס ומכריח כהפוסקים דמשקיעת החמה הוא נקרא לילה, ומחולק עם התוס', הש"י יזכינו ויאיר עינינו בש"ע של רבנו הגאון ז"ל. [כל עניין זה שבס' רס"א הוא מליקוטיו, וכפי שגילה כבר הר"י בהקדמתו, ולכן בביאור ביו"ד סי' רס"ו נקט בלישונה כפי שיטת ר"ת, כפי שהאיר לנכון הרא"א שם בסוגריים. ולכן גם בס' תקס"ב נקט כשיטת ר"ת, ולא ידע זאת ר"ב רקובר שנתקשה בזה].

43. 'עמ"ש שם אם ירצה השם באריכות' (ביהגרא יו"ד סי' צ"ד סק"ח). והנה נראה שפתח באור"ח ולאח"כ יו"ד, ראה לעיל [חלק א'] מדברי השביתת השבת והבית דוד [הט"ז והב"ח כתבו חיבוריהם ליו"ד לפני אור"ח, אולם הב"י הקדים אור"ח ליו"ד]. ועי' יו"ד סי' ס"ז ס"ק ל"ד שהביא מ"ש באור"ח, וכן בס' קצ"ח סק"ח, ובס' שע"ד ציין לדבריו באור"ח סי' שלא, ובס' רפ"ח סק"ב מציין למ"ש באור"ח תרצ"א, ובס' רס"ח סק"י מציין לאור"ח תקל"א, ובס' שפ"ט מציין עיין כ"ז באור"ח תקנ"א מש"ש, ובס' רט"ז ציין לאור"ח תק"ע, ובס' צ"ח מציין לדבריו באור"ח תנ"ג. וביו"ד סי' רצ"ד סק"מ מ"א ג"כ כ' 'כמ"ש [אנן] באור"ח, עיי"ש. ועוד הרבה. [ובס' כ"ח סק"ד ד' איתא לפנינו 'ועבא"ח

חזר ושנה רבינו הקדוש נ"ע, ונתחדש לו עוד כפליים לתושיה, כי היה כמעין המתגבר, בכל רגע ורגע, וחיבר עוד שלש מהדורות, בשלש כרכים, על כל הארבע ש"ע, היו נקראים אצלו⁴⁴ בשם 'ליקוטים', מפני שלא כתבם על הסדר כבראשונה⁴⁵, רק כל מה שעלה במצודת שכלו הקדוש והטהור, רשם אצלו בכתב אמת.

סי' כ"ב, וברור שהוא ט"ס והלשון בדפ"ר מווקן 'ועיין מה שכתבתי באור"ח סי' כ"ג'. אך הנה באור"ח תפ"ט מציין למ"ש ביו"ד רצ"ג [יתכן היכן שציין מאור"ח למ"ש ביו"ד הוא מן הליקוט]. ובביהגרא לאור"ח של"ט סק"ז מציין לאה"ע: 'ועי' מש"ש בראיות ברורות' כו'. וכן בס' ר"מ ס"א מציין לאה"ע. וביו"ד ס"ס רצ"ד מציין לאה"ע ומש"ש. ובס' רנ"ח כ"ט מציין לחזו"מ ר"ז. ובחזו"מ סי' קצ"א מציין לאה"ע סי' קמ"ו. ומאידך באה"ע סי' ס"ב מציין לאור"ח סי' מ"ו. וכן בס' קכ"ג סק" י"ג דמציין ליו"ד קצ"ו. ובביהגרא סי' ש"ח סק"ב [שכפיה"נ מליקוט]: 'ועי"ד סי' ק"י ס"ז ומש"ש ובחזו"מ סי' כה ס"א ומש"ש'.

מלבד מ"ש שיתכן שהציגו מאור"ח ליו"ד הם מן הליקוטים המאוחרים. הנה הרבה פעמים הציגו מ"ש מקום אחד למשנהו לא נעשו ע"י רבינו אלא מהר"י המסדר הן. וכפי שבי"ד דפ"ר סי' קכ"ג ציין בביאור למה שכתב באור"ח סי' רע"ב, ובדפוס ווילנא נשמט תיבות ציון אלו, וכן ביו"ד דפ"ר סי' ק"ג סק" ל"ט מציין למ"ש בס"ס קכ"ג, ואלו בדפוס אינו [נראה גם להלן בהע"ז], וגם בליקוטים חדשים מכת"י לס"ס רנ"ד ליתא לציין שלפנינו 'ועמ"ש' סי' ש"א ע"ש [והיכן הדמשיא שם דצ"ל שיי"ח], ונראה שלא היו בכת"ק אלא הוספות מהמסדר הן.

44. וכאשר יקרא הגר"א ז"ל בעצמו בשם הזה וכמו שיראה הקורא ביו"ד סימן קל"ד סק"ד ו' ושאר מקומות (מתוך הקדמת רא"א). ראה גם להלן שהגר"א עצמו בביאור ציין לעי' בליקוט. (ובאה"ע ק"ל ס"ק כ"ט ציין לליקוט בחזו"מ). [יש לציין כאן שכפיה"נ ישנם עוד [מלבד ד' כרכי הש"ע] מחברות 'ליקוטים' אשר כתבן רבינו בעצמו, כמ"ש בני הגר"א 'ליפירוש לכמה אגדות, ראה להר' סופר בחידושי הגר"א' שהו"ל עמ' תכ"ח בהערה 2].

45. לשונן בליקוט ב' ביו"ד סי' פ"ח 'עמ"ש' כמ"א, וכוונתו לליקוט הקדום שם, ונקט לשון זה כי לא כ' הליקוטים ע"ס הש"ע, כאמור. וכן בחזו"מ ז' קי"ט סק"ה בליקוט כותב 'עמ"ש' כמ"א...וע"ל מ"ש [וכפי הנראה כוונתו לליקוט הארוך שבס' ל"ט סק"ג]. וביו"ד סי' ל"ט סק"ב כותב בליקוט 'עמ"ש' ובמהדורת מכון פתחו דקאי על הגמ'. ולא כ"כ מוכן. אבל באמת מתכוין לעי' מ"ש בביאור שם על ש"ע זה. וכן בליקוטים חדשים מכת"י לאור"ח סי' רס"א ציין בליקוט למה שהאריך כבר בביאור והוסיף ע"ז כהנה וכהנה. [וכן בליקוטים חדשים מכת"י הני"ל, שפירסם כבר הר"א קוסמין, בקובץ ישרון, בס' ח' כתב 'ועמ"ש' וכוונתו להביאור]. ובס' צ' סק"ג בליקוט 'עמ"ש' שיטת הרמב"ם ושיטת תו' ושיטת רש"י, ושיטת הר"ף וכו', וכוונתו שבביאור ביאר הג' שיטות, ועתה מוסיף עליהם שיטת הר"ף. [והר"י בדפוס באמת השמיט כל משפט זה, והמשך את הביאור 'שיטת הר"ף' וכו']. בס' קמ"ח סק"א הליקוט פותח בתיבת 'עמ"ש' [שהביא בביאור שיטת רש"י ורמב"ם, וכ' 'שיטה אחרת לר"ת' ולא ביאורו, ועתה בליקוט מבאר והולך שיטת ר"ת]. ובליקוט ביו"ד קע"ז סק" י"ז 'עמ"ש' כו' היינו בביאור שם. וביו"ד סי' רצ"ד סק" כ' בליקוט מוסיף דע"פ מ"ש כבר בביאור הארוך בכ"י שי' הגאונים מתיישב ק' התו' בכ"מ. וראה להלן השגיאה הגדולה של המסדר הא' שלא הבין תנא אהיכא קאי [בגלל שהליקוט נכתב שלא על הסדר, כאמור].

אמנם צ"ע שבי"ד ס"ס קצ"ט מציין הביאור לליקוט (ע"פ ציון הרא"א עצמו, וכן מוכרח לכא'ו. וכן ביו"ד סי' רצ"ב סק" י"א כתב רבינו 'ועמ"ש' בליקוטים), וזה לכא' לא יתכן כמובן, ומתחילה רציתי לומר כי הוא ט"ס וזה שייך לליקוט ובטעות נשמט מהרא"א הציון המורה על כך [וכו"פ בתקונים והשמטות לרא"א הוסיף תיבת 'ליקוט' או תיבת 'ע"כ'] לדפוס שהשמט בטעות]. אך

כאילו בדיבור אחד נאמרו, כי היו מפוזרים מאד באלו המהדורות⁴⁹...וכל דבר הגדול הראיתי לפני רבתי הגדולים, המה ראו בעין רב, ובי"ה תמיד לא נפל דבר מסדרי אשר סדרתי, גם לגדול חביבות נפלאות החיבורים הקדושים האלו, אשר המה עיקרי חיבורי בנגלה, כ"י עצמו הקדושה וגודל יגיעתי בסידורם...רק בעיונים האלה שמתי מגמתי ולכבוד רבינו הגדול מאד חרדתי, ושלא ישונה אות א' מלשונו הזהב בו מאוד נזהרתי, רק במקום חיבור המהדורות בכל מיני ישוב נתישבתי, ושלא יהיה ניכר מקום חבורם בכל מיני הידור הדרתי, עד שמעולם לא היו יודעים ענין המהדורות אילו לא אמרתי'.

49 ובעיני ראיתי בכת"י של הליקוטים החדשים לאור"ח לא יצאו עדנה לאור הדפוס (ראה להלן אודותיו), ובתוך עניינים השייכים לאור"ח סימנים רנ"ג (וגם שם יש אי סדר, רנ"ג ואח"כ רנ"ז וכן רנ"ד וכדו') ישנו שורה שלמה השייכת ליו"ד (ונדפסה כבי"ד ס"י רנ"ז סק"ה בשם 'ליקוט', ע"י המסדר החדש רא"א). ור"ח דברי במאמרו (עמ' ה') מביא מליקוטים כת"י לחו"מ שנשתרבו שם ליקוט ליו"ד [הוא מביא שם בעמ' יב' כת"י חדש של ליקוטים שהסדר שלהם אינו סימני הש"ע אלא כסדר הספר 'תורת האדם' להרמב"ן (בטעות נכתב במאמרו רשכ"א, או כוונתו לתורת הבית הארוך להרשב"א)]. וראה גם בהקדמת הס' שלמת אליהו על בב"ח שכתוב כע"ז, שרבינו רק בליקוטים מביא דברי הרשב"א בתורת הבית. וכמוכן דאיתו כלל גמור, כי יתכן ובזמן שכתב סוגיות אחרות היה לפניו, כי מרבה להביאו בהל' אבילות ועוד. וראה להלן [חלק ג'] 'כללים' כי יש ולא היה לפניו תורה"ב הקצר. והנה אף שמוזכרו גם בביאור, יתכן שלא ראהו בפנים והביאו מכלי שני כדרכו [ראה להלן שם], ואף אם ראהו עכ"פ הליקוטים כ' כשלמדו כסדר ועסק ביה ביותר. וזוהי אגב רואים באופן נפלא סדר לימודו של רבינו, אחר שלמד כסדר את הש"ע, למד כל דברי חז"ל והוסיף עפ"י הערות הוכחות או השגות לש"ע]. כך גם ראה בחו"מ ס' פ"ד שמחך המגיה דיבור שלם מן הביהגרא"א וכו' שהוא שייך בכלל ליו"ד. וע' בתקונים והשמטות לביהגרא"א בסוף יו"ד דפוס ווילנא שהעיר הרא"א על הר"י שבי"ה ש"ה את ס"ק ד' לקח מהליקוטים השייכים לש"ע אה"ע. ובתקונים לס"ס רצ"ד מביא אבילות 'ליקוט' שלם השייך לאת"ע ס' י"ז סל"ז אשר נשמט מהדפוסים. וכבר המסדר לחו"מ מהרמ"ג כותב בהקדמתו 'ותקראנה אותי כאלה בחבורי כתבי הליקוטים מקומות אשר נעדר להם ראשי ציוני הסימנים ומעלים עינים על מד אדניהם הוטבעו'.

בליקוטים' אלו ישנם ליקוטים שאינם שייכים בדוקא לש"ע, וכפי שבי' מהרמ"ג הנ"ל. והגרא"א בחילופ' לב"מ פד א' כתב 'ולזכות הרבים ראינו להציג כאן מ"ש רה"ג הגר"א ז"ל בכ"י הקדושה בכרך ליקוטי ח"ג דף פ"ח וכתב שם ב' ליקוטים על המשנה...שוב חזר רבינו וכתב שם בעמוד א' בזה"ל מאימתי מקבל כו' ע"י מה שכתבתי מעבר לדף...ועמש"ש אבל דבריו נכונים...עכ"ל הזהב'. (ובהשמטות בסוף יו"ד הציג רא"א 'ליקוט השייך לאה"ע 'מכת"ק מבין הליקוטים ח"א דף קכת ע"א').

בליקוטי תורה' מהגרא"א (אשר י"ל בשנת תרנ"ט בהסכמת הנצי"ב, ע"י הר"ר חיים מיכל איש וואלאזין ובהשתדלות הגר"י מאלצאן) יש בסופו 'ש"ע ס' נ"ז ס"ב מכת"י רבינו הגאון ז"ל' דיבור שלם [בעניין עניית אמן בקדיש רק עד עלמאי], שנדפס כבר בביהגרא"א מדפו"ר (תקס"ג) ואילך, וכפי הנראה המדפיס הנ"ל לא שם לב לכך, וגם כל הקטע שם דלהגרא"א לא אמרים ויתהלך בקדיש, ג"כ נד' ע"י הגרמ"מ בביהגרא"א בס"ס רמ"א אחרי הידיוקים בתפילה' שהדפיס. ועכ"פ נראה כי זהו העתקה מן הליקוטים המפורים [כך גם נראה מאריכותו], אלא שהמסדר הביאור הכניסה כראוי לביהגרא"א. כך גם ב'חידושי הלכות' שכת להגרא"א יש בסופו בעניין סדר הקריאה ב"ח, בשם 'הגאון הריני כפרת משכבו', והוא ג"כ נד' בביאורי הגר"א לס"י תכ"ג, וכפי הנראה [גם מאריכותו, כהנ"ל דס"י נ"ן] שהוא מן הליקוטים.

וזה הליכות דרכו בקדש באלו המהדורות. מקום אשר בראשונה הניח איזה סעיף מבלי ביאור, או רק במראה מקום, או בלי הכרעה בין שני דיעות מחולקים, אזי במהדורות במקום ההוא, שם הניף ידו הקדושה בביאור רחב, בפלפול עמוק, עורך מלחמה מול המחברים, ומכריע בין הראשונים והאחרונים, בונה או סותר, מייסד דבריהם, או משיג עליהם, יראו ישרים וישמחו. גם פעמים הרבה, אשר בראשונה הניח איזה מקום בצריך עיון, ובמהדורות הנ"ל, במקום ההוא כתב שיטתו אחר העיון מתוך מדבש, או להיפוך. ולפעמים כתב בג' המהדורות, ג' חידושים על עניין אחד, מהם ראיות נוספות, כראי מוצקות, או ממתיק⁴⁶ עומק כוונתו בחיבות שונים'. עכ"ל המסדר הר"י משקלאו הנ"ל⁴⁷.

על אף שהמסדר בעצמו הרגיש כי הליקוטים שונים בתכלית מן הביאורים, בזמן כתיבתם, ובעיקר דבריהם, שפעמים חזרו בו וכותב מהלך אחר וכדו', מ"מ לא הפרידם⁴⁸, אלא כותב: 'זוהי היה כל יגיעתי, לסדרם על נכון, ולחבר כ"א אל מקומו הראוי, ושיהיו

שור' בהקדמת מהרמ"ג המסדר לחו"מ שבי' שבס"י שפ"ה סק"י ובס"י ת' ס"ק י"ב ג"כ מציין הגר"א למ"ש בליקוט יעו"ש (וכן בס"י תכ"ז ס"ק ג'), וכפי הנראה דחלק מן הביאור נכתב אחר הליקוט, דיש ליקוטים מוקדמים, ואליהם ציין בביאור כאמור, אך הליקוט עכ"פ אינו על סדר הש"ע כמו הביאור וכנ"ל.

46 היינו, כי פעמים לא הוסיף בליקוט אלא שביאר דבריו קצת יותר, ע"י ביו"ד ס' ט"ז סק"ג. ועוד בהרבה מקומות [זוהי מוכיח כי רבינו נתייחס שיהיה זה ספר הנלמד, ולא לעצמו בלבד]. אבל ברוב מקומות ישנו איזו תוספת חידוש, וכד"כ ראיות מתוספתות או מדרשים וכיוצ"ב נמצאים רק בליקוטים, וכמו בס"ס קפ"ח דרך בליקוט פליג על הבי"ו ומצא בפ"ו דאהלות שיעורא דפתחת הקבר (וע"ש באלה רבה). וכן בס"י ק"ג ס"ק ד' האריך בסוגיא, ולאחמ"כ בליקוט הביא ממדרש אסתר. [נראה גם בביאור על כמה אגדות, וילנא תק"ס (ה א'): 'רה"ג אמר ע"ז המאמר בקיצור, וחזר ופירש לנו בוקנתו באר היטב בדעתו הרחבה ומי יכול לשער רוחב לבבו כחול אשר על שפת הים אפס קצהו תראה'].

47 כך תיאר גם המסדר לחו"מ (תרס"ו) מהרמ"ג: 'כי סדר דברי חידושי הק' באו בחוברות שונות, האחד הוא כרך מיוחד על ש"ע ח"מ לסדר סימני הש"ע [נאה, וכפי שבי' הר"י שהיו לו ד' כרכים, אחד לכל חלק בש"ע], ועוד שלשה המה כרכים בליקוטים שונים, חרות על הלוחות בכ"י קדשו במהדורות רבות, כלולה בחידושי במקרא במשנה בגמרא ודברי קבלה, ומתוכם תבהיק אור הבהיר מחידושי חז"מ, פעם בארוכה ופעם בקצרה, מראשיה לסופיה ומסופיה לראשיה, ואין מוקדם ומאוחר בתורה, אשר מאלה אספתי כעמיר גורנה, להוציאם ולהביאם, ולסדר הדברים יחד, משולבות אשה אל אחותה'. עכ"ל מהרמ"ג.

48 ובמקומות אשר ברור מאד כי רבינו חזר בו, 'דשמיט' המסדר מדיליה את דבריו קודם חזרה. וכגון ביו"ד ס' ש"א ס"ק ט"ו רבינו מביא מקור הש"ע בביאור 'בירושלמי שם הדא דתימר במתכוין לשם מלבוש כו' והביאו הר"ש והרא"ש שם ושם ופי' הרא"ש שם ושם כה"ג' ושוב בליקוט חזר וכו' 'טור', והוא קשה להלמו וכו' וכו' והולך ומאריך לחלוק ע"ד ש"ע וכו'. ובדפו"ר של הר"י השמיט לגמרי את הביאור' ומביא רק את הליקוט (אצלו הוא בס"ק י"ד). וזה גם לא נכון לעשותו, כי בפירוש אמרו בגמ' ב"מ מה ב' בילדותו מאי קסבר, ואין ערוך ליקר תפארת סברת רבינו קודם חזרה [ראה ב"ח אור"ח ס' רמ"ג וס"י של"ט דסמך בדעבד על סברת ר"ת קודם חזרה עיי"ש].

ונמצא מדבריו שבכדי לאחד את כל המהדורות יחדיו, נזקק לשנות במעט את לשונו הק' בכדי שלא יורגש שמב' מהדורות הן.

יש לציין כי המסדר עצמו, בספרו פאת השולחן (דמאי, סי' י"ח ס"ק ר') עמד על סתירה בדברי רבינו, בין ביהגרא לאורח סי' ר"ב ליו"ד סי' רצ"ד, וכתב 'והאמת דבאורח שם סידרתי זה מליקוטים שלו דכתבן בתר חיבוריו על יו"ד'⁵⁰, וכך גם בהגהות מכתב ידו⁵¹ לביהגרא יו"ד שם כתב: עיין באורח סי' ר"ב שהחזיק לב"ח לשגגה על שפירש כן בדברי הרמב"ם כו'.

הגאון רד"ל [בעליות אליהו עליה קיר הע' א'] יצא ראשונה בהשגה על דרך סידור ביאור הגר"א בדרך הנ"ל. וז"ל לא טוב עשה המלכה"ד שסידרם יחד הליקוטים עם גוף הביאור בכל מקום כאילו חיברם יחד מתחלה ולפעמים יצא מזה בלבול בלשון ובכוונה... וראוי לנכדי רבינו ז"ל שיוציאו גוף הכתבים לפני מוקירי ומכבדי דבריו... וכך גם בעל עלי"א אחריו, הגר"י יהושע העשיל לעוין (חתן נכד מוהר"ח ז"ל), וז"ל: 'וגם בזה לא נכון אשר קיבצם יחד החידושים עם הליקוטים, כי החידושים כתב מראשית כסדרן על הד' חלקי שו"ע, וע' הקדמת המסדר, והליקוטים כתב אחר חיבורו מכל השו"ע, ונחוץ לדעת בכמה דינים, מעיקרא מאי קסבר ולבסוף מאי קסבר, ודעתו האחרונה'. כמובן עפ"י מתיישבים הרבה 'סתירות' כביכול שהיו עד אז בדברי הגר"א⁵² [נראה לעיל שהוציא מזה הגר"מ הורוויץ כי הגר"א רק הראה מקום להש"ע ולא כ' דעת עצמו, וכפי שהראנו אינו פשוט], וכדוגמת הסתירה הנ"ל שהביא בעל פאה"ש גופיה.

50 ועיי"ש עוד לגבי ט"ס בהעתקה של אורח [ונגתב שם בטעות יו"ד], ואילו היו יודעים זאת בעל הדמ"ש והברכ"א, לא היו מסתככים שם לבאור.

51 שנדפסו בקובץ כרם שלמה. מקצתם נד' בליקוט מפרשים מכת"י שבמהדורות מכו"י. ראה לעיל [חלק א'].

52 ראה דוגמאות לאורך כל ההערות. ועוד: בסר"כ פ"ו ס"ק י"ג נראה שקי"ל כרבנן דראב"י. ולולא הפרדתו של הרא"א, הייתי מעיין היטב בדברי הגר"א סי' ט"ו ס"ק ב', דשם לשונו מורה נע"פ כללו של החזו"א ז"ל וכפי הוראת הלשון [דקיימ"ל נראב"י (זו"ל שם 'כרבנן, ואף שאמרו משנת ראב"י קב ונקי דוקא במתני' אבל בברייתא לא. ת"ה נ"ד א'. אבל הרא"ש בפ"ק דייט פסק נראב"י וכתב דאף בברייתא קי"ל נראב"י כמ"ש ביבמות (ל"ז) ס' א'. ועוד כי בת"ה והר"ג דרב ושמואל ס"ל כותיהו דרבנן וכו', אבל תוס' שם ד"ה אפרוח כ' דאתרמי כו'. עכ"ל. הרי שעל ב' טענותיו של ת"ה לפסוק כרבנן כתב רבינו ל' אבל וכו' לדחית דבריו. ונמצא כי מצדד לפסוק נראב"י. וא"כ א' מן השתתים, או דרבינו בסי' פ"ו רק כמ"מ להש"ע. וזה סתירה לדברי חזו"א דאינו שותק לעולם לש"ע כשדעתו מנגדת. או דלישנא דאבל בסי' ט"ו אינו לשון השולחן, וזה סתירה לדברי חזו"א שכלל כן בלשונותיו. מבוכה זו באה לסיומה כאשר הרא"א סימן לנו כי דבריו שבסי' ט"ו הם מהליקוט. והשתא הכל נתיישב על נכון, כי בראשית הביאור רבינו נתנם דעתו כהש"ע, אך לאחר"כ ראה נטות ולפקפק בהכי ולצדד נראב"י. מה נעשה אנן יחמי דיתמי בחלק אורח כאשר נבוכנו כמה וכמה פעמים בעניינים הדקים הנ"ל אשר דעת רבינו נסתרה משו"כ מבינתנו. ה' ימלא חסרונינו. ונחזה בשוב גואלינו.

כך גם המסדר לביהגרא לאה"ע (תקע"ט), הגאון מהרי"מ ז"ל מסלונים⁵³, בן הגר"א אברהם בן רבינו, רמז לביקורת זו, ואף טרח לציין שהוא לא שינה במאומה. ע' סי' כט ס"ק יח כמכר הגיה כחליפין, והוסיף 'זאת תהיה לי לעדה כי לא שלחתי יד להגיה אפי' בדבר הגלוי' (וכן שם בסי' נ' ס"ק כ"ד ועוד), וע' גם בסי' פג ס"ק ג שכתב בצידו [נשמט בכמה דפוסים חדשים] 'עשרה ליקוטים סדרתי בעמוד הלז, ובין כל ליקוט שמתי ציון כזה :. וכמה תיבות הוכפלו בליקוט ובגוף החיבור לא שלחתי ידי בם'. וכשהוצרך לשנות ולהוסיף תיבות העיר זאת בהערה בצידו, בסי' ד' ס"ק י"ג: 'ארבעה ליקוטים היו בד"ה ולהרמב"ם הלז⁵⁴, ומדעתי סידרתי א' על א', והביאני ההכרח להוסיף תיבות 'ועוד סברת הרמב"ם', וגם תיבת 'ועיקר'. וכל דבר הקשה בזה יגולו עלי'.

וגם המסדר לחלק חושן משפט (תרט"ו) כתב בהקדמתו בזה"ל: 'ובמועצות ודעת בסוד חכמים, בחרנו לנו סדר העבודה תמה, והיו בהווייתן, דברים ככתבן, מה שנאמרו בעצם חיבורו על ש"ע ח"מ לבד, ומה שנישנו בכתבי הליקוטים לבד, ומשם יפרד עוד והיו לראשים, בד בבד יהיו, כסדר תולדותם מפורד ומפורד בין כתבי קודש הליקוטים שניים ושלש, ולקבעם כיוון, על מקומו יבוא בש"ע, מקבילות אחת אל אחת... שני הפכים בנושא א'... אלו ואלו דברי אלקים חיים. ואם גם אמנה, רבותינו הגדולים נ"ע, המעתיקים חיבוריו הק' ש"ע א"ח ויו"ד, מלאכתם מלאכת שמים, לחבר את האהל דברי חידושי אשר באו בכתובים לדבר הש"ע ובחיבורי הליקוטים, איש באחיו ידובקו כאילו בדיבור א' נאמרו והיו לאחדים, המה הגבורים אנשי השם, תמכו בימין צדקם חכמתם ובינתם, ועצרו כח לעשות חיל, לא כי הוא כער בעם, להרים יד בכלי דעת, לשנות את דרכי בקודש בכל פרטיהן שמץ מנהיג... ומי כהחכם יודע פשר דבר, הרב הגדול מוהר"ר יעקב משה נ"ע, מטע קודש נכד רבינו נ"ע, ידיו אמונה בסדר העתקת ביאור רבינו נ"ע על ש"ע אה"ע, שומר נפשו נצר דרכו, דרך יחלק אור, יצב גבולת חידושי הליקוטים לבדנה, הודו לו חכמי דורו, מנויה וגמורה'. עכ"ל מהרמ"ג. בזהירות נמנע מלמתוח ביקורת שלא לפגוע בכבוד המסדרים הראשונים, ומבאר כי המסדרים הראשונים בכחם הגדול יכלו לאחד המהדורות מבלי לשנות, אבל הוא בוחר בעמדתו של המסדר לאה"ע.

יביותר העיקר אצלי שלא זכינו לכל המהדורות שעשה רבינו זה על ד' ש"ע, ועתה בסדרי לחבורי [מצב הישר] שמעתי מפי מגידי האמת שאצל הר' אבא בר' יוסף דוד קליינערמאן מהק' ביאלאסטאק נמצא כ"י הגר"א על כל הד' ש"ע עוד מהדורה אחת, והוא בשינוי גמור מאותן הנדפסים שיש בה יתרונות מרובות וחילופים והוא בהפלא ופלא מאירת עינים בהפלגה מרובה בהרבה פרטי הלכות לרוב' (מצב הישר מהגר"ר שניאור

53 נכדו החביב ביותר על רבינו (ממכתבו הנד' בס' 'מסעות ישראל' [שהו"ל נכדו ר' אליהו לנדא] ע"ש. וכך כ' בעצמו בהקדמת כת"י לביהגרא על הזהר 'האמנם הייתי חביב בעיניו יותר מכל נכדיו כאשר העידיני אא"מ הרב דצוק"ל). ואגב בזה טעה הר"ב לנדוי (בעמ' שטו') שייחסו למסדר ליו"ד.

54 בכל הדפוסים יש ט"ס בהגהת מהרי"מ כאן [וגם בהמשך], ותוקן במהדורות מורשה להנחיל (פרידמן). ומקצתו במהדור 'ראש פינה'.

זלמן דובער ז"ל⁵⁵. בראשית זהר שו"ת ג' דף ט'). גם בעונג יום טוב יו"ד סי' פ"ט בהג"ה הביא מביאור רבינו הגר"א בא"ח (ס"ס תמ"ח) בכת"ק שתחת יד הרב המאוה"ג מו"ה אברהם אבא ובהנדפס נשתבש', והולך ומעתיק הביאור בסיגנון הליקוטים והביאורים בנפרד. גם הגר"ר נפתלי הערץ מביאלסטוק [בעל סידור הגר"א] ניסה להשיג את הכת"י של הביאור לאו"ח עבור הסידור שלו [שהדפיס בו ליקוטי דינים מתוך הביאור] וביקש מבעל ה'לשם' זאת, אשר השיב לו במכתבו (מכת"י) 'מהביאורים כ"י של הגר"א על או"ח לא זכיתי לידע מהם מאומה, השי"ת ימציא להם למען זכות רבינו זללה"ה זיע"א'⁵⁶.

והנה כפי שעשה ר"י לביאור באורח חיים כך עשה ג' שנים לאחמ"כ ליורה דעה בשנת תקס"ו הורודנא. לאחר כ-75 שנה, בשנת תר"מ בדפוס האלמנה והאחים ראם בהוציאם הש"ע דפוס ווילנא הידוע והנפוץ⁵⁷, סידרו מחדש את ביאור הגר"א ונתגלה בו אור חדש, וזכות עצומה נתגלגלה על ידם. וכך כתבו המדפיסים: 'נדפס עתה ע"פ כ"י' אשר נעתק בדקדוק רב ע"י הרה"ח כ' מו"ה אברהם אבא קליינרמן שליט"א⁵⁸, ע"פ כתב

55 ראה בהקדמת מדפיסי ווילנא לש"ע יו"ד תר"מ שהודו לו על שפתח ספרייתו לפנייהם וכו'. וציירו לש"ע יו"ד 'הגהות יקרות' ממנו. על ספרו מצב הישר קיבל הסכמות מגדולי, וביניהם: מלבי"ם, בעל יפה עיניים, נצי"ב, מהר"מ פאדוה, הגרש"א בעל תנא תוספאה, בעל דמש"א, בעל תוספות ירושלים ועו"ס, בעל פתחי תשובה, הגר"א ספקטור, דיני ומו"צ ווילנא, ר' איזיל חרף, ועוד. עניינו של הספר לעשות שלום בין הזהר לתלמודא דידן, ורוחו של הגר"א חופפת עליו.

56 כפי"ג שהצליח להשיג כמה מהם והכניס לדפוס בחלק ג' מהסידור שלו, מעולם לא יצא לאור. שמעת"י שמוכן הגר"א' מתעתד להו"ל מכת"י.

57 חלק יורה דעה, הוא החלק היחיד שיצא לאור בדפוסם, ראה שפ"ן הסופר (המדפיס הראשי של דפוס זה) במאמרו לתולדות 'דפוס ראם' תרפ"ה [בתוך: יהדות ליטא עמ' 270 ואילך]. ובעלי ספר' ח', תמוז תש"מ, מאמרו של ר"י מונדישין. בדפוס ראם יצאו רבים מכתבי הגר"א, והתהדרו בכך מאד (כגון הגהות וחידושים לש"ס, פירושי משניות, ירושלמי רמב"ם ועוד). ראה גם דברי המדפיסים במכתבם לקניית כת"י על היר" (מובא בס' 'תורת הגר"א' עמ' תלד') שרצונם להפיץ מעיינות הגר"א חוצה. יש לציין כי מהדורות ווילנא היא המהדורה היחידה שבה ביהגרא"א נמצא הקרוב ביותר לש"ע, מתחתיו ממש, לפני הבאר היטב ושאר נז"כ, ולכן בשאר חלקי הש"ע, מלבד יו"ד, שונה הדבר, כי לא נדפסו בוויילנא ע"י הרא"א שנתן חשיבות מיוחדת לביהגרא"א.

58 בהיות ששמעו של הגר"א קליינרמאן ז"ל אינו ידוע כ"כ (נפ' בן מ"ב שנים בלבד, בשנת תרמ"ד), סבורים רבים כי הגר"י משקלאוו הנודע בחיבוריו [פאת השלחן ותקלין חרותין] ופעילותיו [בהתיישבות הראשונה], עולה גדולתו על הגר"א, ואין האחרון יכול להיות בר פלוגתא לו, ולכן מפקפקים בגדול תקיפות ההשגה שהיה להגר"א להגרי". אבל ראה בישראל ה' תשנ"ט עמ' תשפ"ו ואילך (מאת נכדו), על גדולתו העצומה בתורה, וכגדולתו ענוותנותו [פעל רבות בדפוס ווילנא, וסידר להם כל הגהות הגר"א וחידושי על כמה מסכתות, ואף הוסיף עליהם ציונים בסוגריים עגולות כדרכו בביאור לש"ע, וחיבוריו 'חילופי גסאות ע"פ נ"י' ו'לב חכמים' (עמ"ס שמחות) נתחברו על ידו בעילום שם. (ואציין למשל כי הגליון הנדפס לצד המתני' בביצה יד ב' דצ"ל 'ואע"פ שאינן במקום 'והן לצורך המועד'. הוא מעשה ידיו של הגר"א אשר הגיה כן עפ"י דברי הביהגרא"א בס' 'לא, אשר הגהה זו היא נגד כל הראשונים כולם יעו"ש. וראה בס' חידושי הגר"א למשניות [רא"ד סופר] ביצה שם

יד שהוא הוגהו ונתקנו שבושים ושגיאות לאלפים שנפלו בו בדפוסים הקודמים כן בתוכן עניינו וכן בציוניו וסימניו⁵⁹, גם⁶⁰ העיר עליו הרב הנ"ל הערות רבות, ונדפסו בתוכו מוקפות בחצאי עגול'. ובהקדמת רא"א שופך אש וגפרית על המסדר הראשון (בעילום

בהערה. וכך הגליון בברכות נט א' ועוד. כן הוספת בסוגריים עגולות בתוך הגהת הגר"י פיק בצד התו' בברכות מא א' שהגיה שם ליישב קר' מהרש"א, והוסיף -כפי"ג- הגר"א- 'וכן הגיה הגאון מוהר"א מוויילנא'. והוא בליקוטים שבשג"א סוף ברכות. אמנם כבר העיר בהג' בן אריה שם כי בביאורו לש"ע סי' רי"א פי' ד' התו' באופ"א. וראה גם בסו"ד גליון הש"ס לדע"א ע"ז ח א'). והעניין עד לעצמו כי האמת יקרה מכל.

עוד דבר חשוב יש להדגיש, כי על אף שנתנו [כתנת חנינ] כמה מחברים להר"י את התואר 'תלמיד הגר"א' ואף 'תלמיד מובהק' יכונה בכמה ספרים, יש לידע כי קרבתו להגר"א היתה שזכה לראות פני רבינו חצי שנה טרם שנתבקש לישיבה של מעלה, וזכה לשדרו זה עשרים יום לפני גויעתו והרכבה פעמים קריתו ושניתו לפניו (סוף הקדמתו לביאור או"ח). ושימושו היה בעיקר פיזי ערב פטירת רבינו, בהיות הר"י אז צעיר לימים (בערך בן 28, כי נולד בשנת תק"ל), ורה"ג נפל למשכב אשר ממנו לא קם כבר בסוף שנת תקנ"ז. ובני הגר"א אינם מונים אותו כלל כאחד מתלמידיו. וד"ל. לימוד זכות שיש לומר על המסדר הראשון. כי באמת לא סבר שהביאור נכתב כולו להלכתא והבין כפשוטן שנכתב רק לעצמו לזכור השיטות וכו' ואין כ"כ ערך בדקדוק הלשונות 'אבל' 'ודלא' וכיוצ"ב. ולשונם בעצמו בפאת השולחן שלו הל' א"י סי' ג' ס"ק ל"ט 'שלא לדינא כתב כן רק העתק דברי ר"י בן פלט סידר, והלכה למעשה נהג וההיג לברך על נתינת המתנות וכן עיקר', ואף שהוא עצמו כ' בהק' לפאה"ש 'והאיר עיני כל החכמים בהכרעותיו בעומק דעתו הקדושה', זהו רק בלשונות המכריעים לזראי, כמו 'וכן עיקר' ודומיהם. וראה לעיל [חלק א'] בעיקר הראשון' בעניין זה. מוהר"ח בני הגר"א והגרמ"מ שנתנו הסכמתם לאופן סידורו של הר"י, צ"ל שהצילו את הרע במיעוטו, ומיהרו ליתן אישורם בכדי שעכ"פ יצא לאור יהיה איך שיהיה בזריות האפשרי. וגם לא בטוח שידעו אופן העריכה, וראה להלן בסוף המאמר [בעניין הסוגריים העגולות שבביהגרא"א לאו"ח ויו"ד] שהוכחנו כי הגרמ"מ לא עיין בגוף הכת"י של הגר"א ורק עבר על עבודתו של הר"י.

49 כמובן רמזו כאן לטעויות המרובות, ומכשילות ההבנה, שיש בחלק או"ח שחידושו המתחיל' בחיבות שוות צוינו במקומות הלא מתאימים. ובנספח למאמר יידון הענין בהרחבה וכאן בחלק יו"ד חוקנו. למשל בדפ"ר סי' שמ"ב ס"ק ו' 'אם ירצה בו' עיין ש"ך, צוין על חיבות הש"ע 'אם ירצה להחמיר על עצמו' וא"א להבין כלל כוונת רבינו כי אין כלל ש"ך ע"ז. אבל בדפ"ר צוין על דברי הרמ"א 'אם ירצה', ומציין רבינו להש"ך בס"ק ז'. ומזוגמא זו גם רואים שהוסיף לפעמים המסדר חיבות בתוך הד"ה, כי בדפ"ר נוסף לד"ה חיבת 'וכלי', ואילו לפי האמת דקאי על הרמ"א הלא אין המשך כלל לזה, כי הרמ"א כתב רק 'אם ירצה' ותו לא. וזה דבר חמור, כי חיבות הד"ה קריטיות להבנת דברי רבינו [ראה להלן בנספח שם], ועל כל וכו' צריך יגע רב כפי שאמר החזו"ן [כמובא לעיל]. והגאון אדר"ת ביכני בנימין פ"ה הל' ת"ת 'וצא נתן לו שלום יחזיר לו שלום עליו רבי ומורי. רבינו הגר"א ז"ל ביו"ד סי' רמ"ב ס"ק ל"ז כתב 'כמש"כ בחלק' וכוונתו לשם (צח א') בעובדא דריב"ל ומשיח. אלא שצ"ע דשם ריב"ל השואל א"ל למשיח בשאלתו רבי ומורי. וה"ל לציין מברכות ג א') באלוהו ור' יוסי. ואולי ט"ס בדברי הגר"א ז"ל. כאמור ז"ל. עתה נדפס יו"ד חדשים בוויילנא והגיה המגיה צ"ע בד' הגר"א שם. עכ"ל. ויש להאיר עוד במ"ש בבני בנימין פ"ב מהל' ע"ז 'בבאורי הגר"א ז"ל חיו"ד סי' קפ"ב ס"ק כ' תוספתא בכורים ועי' כ"מ בסוף ההלכה. ולפנינו ל"ג דברי, וגם ע"ז העיר הגר"א לנכון עי"ש.

שמו, והלא הוא ר' ישראל משקלאוו הג"ל⁶¹: 'כי רבו השבושים בביאוריו על היו"ד אשר יצאו בדפוס פעם ראשונה ושניה, ויש מהם אשר יצאו באשר המעתיק הראשון היה נחפז במלאכתו ולא התבונן היטב בכי"ק, ולכן החליף לפעמים אותיות הדומות זו לזו ושגה ברואה⁶². אבל עוד הגדיל לעשות בשגגה, כי רבינו הגר"א זי"ע כתב את ביאוריו מגילה מגילה. האחת היא אשר כתב על סדר הש"ע, ועוד שלשה כרכים והמה ליקוטים בלי סדרים על כל חלקי השו"ע (וכפי הנראה רשם כן לעצמו בסדר למודו למצוא בהם

61 הגאון ר' משולם ראטה (בקי' בשורת אליהו שסוף שו"ת שלו קול מבשר) שגה בזה שכי' שדברי הרא"א מכוון כנגד הרי"מ סלונים ש"סידר את כל הד' חלקי ש"ע" כו"ע"ש. וזה אינו נכון. הרי"מ הג"ל סידר אך ורק את הביאור לאבן העזר. והוא בהחלט מחולק הליקוטים מן הביאור. וז"ל עליות אליהו נעליית קיד ג' על חלק אה"ע: נדפס בוויילנא (שנת תקע"ט), ע"י נכדו הרב ר' יעקב משה מסלאנים, והוא סידרו עם הערות ממנו בצד הגליון, וגם מורה מוצא תוכן החידושים בביאורו, (לבר בסוף הספר, נלאה לציין כל דבר חדש, ועזב אחם) והוא רשם על כל דבר מה שהוא ליקוט בפ"ע, לא כמו שחיבר באו"ח וביו"ד יחד. ע"כ. וכך כ' המסדר לחו"מ מהרמ"ג על הרי"מ המסדר לאה"ע וז"ל 'ומי כהחכם יודע פשר דבר, הרב הגדול מוהר"ר יעקב משה נ"ע, מטע קודש נכד רבינו נ"ע, ידיו אמונה בסדר העתקת ביאור רבינו נ"ע על ש"ע אה"ע, שומר נפשו נצר דרכו, דרך חלק אור, יצב גבולת חידושי הליקוטים לבדנה, הודו לו חמני דורו, מנויה וגמורה'. אמנם עצם מה שרצה שם הגר"א ראטה לומר שדיבור אחד בביהגרא"א סי' א' מקורו מכמה ליקוטים, יתכן מאד, דכפיש"ג בפנים, כי על חלק אה"ע אין החלוקה שלימה כפי שמעיד כמה פעמים המסדר בעצמו. (וע' גם חזו"א אה"ע קי"א סק"ט שכי' ונתערבו בביהגרא"א ב' הפירושים בהעתיקה ובדפוס). וכל מעיין בביאור על אה"ע רואה כי אף שמציין 'ליקוט' כמה פעמים בסוף הדיבור, וראים שיש איזו עריכה, ואי"ז חלוקה מושלמת כפי שנהג הגרא"א שהקדים ראשית הביאור ולאחמ"כ הליקוט א' וליקוט ב' וכו' כאו"א בפני"ע ושו"ר כי הרי' סופר במאמרו (עמ' טו) ג"כ כותב כי מתוך הכת"י מוכח כי המסדר לאה"ע פעמים שאיחד הליקוטים עם הביאור.

62 ולמשל ראה באוצר ר' חיים ברלין עניינים (בסוף חלק חו"מ) עמ' קע"ב: 'במה שכתבתי לתמוה על דברי רבינו הגר"א ביו"ד סו"ס רצ"ו ועל זה כתב כת"ד...אמת שלפי הנוסחא דשם צדקו דבריו ואני כתבתי דבריו לפי דברי הגר"א הנמצאים תחת ידי שנדפס בפני"ע יו"ד עם ביהגרא"א'. על דבר פתיחה לא נכונה של ראשי תיבות ע"י המסדר, כבר העירו בהגהות בן אריה ובנימוקי הגריי"ב כת"י לביהגרא"א סי' תקנ"ג ס"ק ה' ולא דוקא לאנשי משמר' וצ"ל 'ולא דמי לאנשי משמר', וכ"כ גם בדמ"ש"א. כך גם ביו"ד סי' כ"ח ס"ק ד' כתב בדפוס' 'משום דר"א בחולין פרק א' ס"ל כר"י, אבל באמת הנכון כמו שהעתיק רא"א בדפוס' 'בחולין פ' א' ס"ל כר"י, שהכוונה כמובן לך פ' ע"א. [ונכונה היה כתוב בר"ת "פ"א" כלהלן]. ובחילופ"ג לר"ה לך פ"ז העיר על המסדר: 'ומש"ש ומתניתין, בכת"י א' ומתני' ופירושו מתניתא. ובסי' של"ד ס"ק ל"ג 'דלא ס"ל האי סוגיא', אין ספק כי צ"ל 'האי סברא' (וכלשונו גם בסי' ש"ב ס"ק ל"א), וכפיה"ג היה כתוב "ס" ופתחו שלא כהוגן. (עוד דוגמא, בביאור לס' תר"ד סק"א אהא דאין נופלין על פניהם בעיה"כ 'כמ"ש ב' השוכר את הפועלים', ותמה בדמ"ש"א שלא נמצא שם מעניין כלום. ולכן שינה מקומו למש"ש רמ"א דא"א בו הרבה סליחות, וע"ז מביא הגר"א מב"מ דף פד דהוה טרידי ע"ש. ובהגהות בן אריה [להג"ר זאב ליפקין] הגיה בדברי הגר"א וכו' דהיה כתוב בכת"י 'ב"מ בפ' הו" והמסדר פתח לפרק ד' ופירש מדעתו ל' השוכר את הפועלים, אבל באמת הכונה לפרק הזהב. ע"ש. וכך באמת הביא הגאון רד"ל בעליות אליהו עלית קיר א' בשם הג"ר שאול מוויילנא, אבל הוא [הגרד"ל] אמר שהדבר ברור לו שזהו ליקוט והוא שייך בכלל לדברי הביאור בסי' קל"א סק"י עיי"ש].

דברי חפץ השייכים לשו"ע) והמעתיק אשר לפנינו חבר את הביאורים שעל הסדר ואת הליקוטים אשר בכרכים כאלו בדבור אחד בזמן אחד ובענין אחד נאמרו וכמו שהעיד על עצמו בהקדמתו לביאור הגר"א א"ח. ולכן נכשל בהרכבה מקומות (עצמו מספר) בסדורו והכשיל ג"כ את מבקשי דברי ה' בביאוריו⁶³. אמנם אנחנו בע"ה בביאוריו האלה היוצאים בבית הדפוס המשובח והמפואר 'האלמנה והאחים ראם' ראינו לנקות את

המעיין בדמ"ש"א [שמגיה רבות בביאור], יראה בהרבה סימנים, כי שורות שלמות מקומם בס"ק אחר. ע' סי' שט"ז, תרל"ז, תצ"ה. ונלאחי לציננס. - עוד מיני טעויות המצויין בדפוס'ר, וסיבתן, וגדון בזה להלן בנספח בסוף המאמר. טעות נפוצה וידועה בדפוס'ר [אולי בכדי לחסוך במקום] שמקצרים וכותבים 'ל"ב' במקום ל' ב' (ע' סי' ש"ה ס"ק ל"ח). וכאן המקום להאיר עיני הלומדים, בביאור הגר"א סי' ש"ג ס"ק נ"ט על מ"ש בש"ע פירוש רעלה שמעטפת הראש חוץ מהפנים, וכ' רבינו 'מהפנים. ט"ס בטור וצ"ל חוץ מהענינים. וע"ש פ"א, ואין פשר לתיבות "וע"ש פ"א", והרב דמ"ש"א מיהר כדרכו להגיה, וכ' שתיבות אלו מקומם בסס"ק נ"ח. וגם זה אינו מיישב הדעת כי אין זה מדרכו של רבינו לכתוב סתם "ועיין שם פירוש אחר". ובמכ"ז כבר מחקו תיבות אלו מתוך הס"ק נ"ט ע"פ ציוורו של בעל הדמשק. אבל באמת נלע"ד ברור כי פירושו "ועיין שם [שבח] פ' א'", ודף פ' ע"א נהפך ל"פ"א" כמו בעשרות מקומות ובנ"ל. וכוונת רבינו להוכיח דבריו ממש"ש בסוגיא דכוחל עין אחת וכו' עניינם בעירניות, יעושה"ה ברש"י ובשאר' דמכסות אף פניהם אלא שהיו מגלות או עין אחת או ב' עיניהם. וזה כו"פ. נראה כוונתו בלשונו, דברר ה' זו הלכה, ובאופן סידורו נמצא מכשיל את מבקשי הכרעתו בביאוריו. 63 ודוג' אחדות מני אלף: בביהגרא"א קצ"ה סי"ג ס"ק ח' נראה מכריע דל"מ היכר בשולחן אחד והוא עפ"מ"ש בסי' פ"ח. אך המעיין בסי' פ"ח רואה שאדריבה מסקנת דבריו דמהני. והלומד במהדורות דפוס'ר הולך בתר בתרא שהוא סי' קצ"ה. אבל במהדורות רא"א הכל נתיישב על נכון, והוא דבביאורו ודאי נקט כהש"ש דמהני היכר. אבל בליקוט א' חזר מזה ונקט כהראשונים דל"מ, וזהו ליקוט א' בסי' פ"ח וזהו הליקוט דהל' נדה. אבל בליקוט ב' אשר כפי הנראה נכתב לאחמ"כ [כנ"ס מסידור הרא"א שסידרו לאחריו, ונכון הוא, כי מתחיל בתיבות 'עמ"ש במ"א, והכוונה לליקוט הקודם, ראה הערה לעיל. וגם בפ"י שנות אליהו פ"א מ"ג כרב כדברי ליקוט ב', והשנו"א הוא מסוף ימיו כנודע (ראה לעיל בזה). וראה בסמוך דג"כ ליקוט ב' אחר ליקוט א'] נתחדש לו שוב כדעתו הראשונה וכדעת ש"ע. וכז"ל ל"ש כלל לידע בלימוד מהדורת הרר"י. וע' פסה"ג להרצ"ה שם שבאמת עשאו כסתירה. - בביאור הגר"א יו"ד סי' רצ"ד ס"ק ס"ז 'ועמ"ש באה"ע סי' י"ז סל"ז דכל הפוסקים פסקו כת"ק נדאמן להחמיר' וכו'. אבל המעיין שם יראה 'ליקוט' נוסף ונהעיר על כך הרא"א בהשטמות בסוף יו"ד שלון המצדיק דעת הש"ע ביו"ד. אילמלא היינו מחלקים הליקוטים מן הביאור, היינו נבוכים בסתירות הכרעת דעת רה"ג כמובן. - בז"י פ"ו ס"ק י"א בביאור ובליקוט א' מעמיד עיקר פלוגתת רמ"א וש"ע על סוגיא דדף צו ב' צח א', ואף שבביאור אינו מכריע, בליקוט מצדד לילך אחר רוב אמוראי שם [כד' ש"ע]. אמנם בליקוט ב' מפרש לגמרי באופ"א ומעמיד עיקר פלוגתייהו בפ"י סוגיא דדף סד ב' ועושה בזה מחלוקת דתוספתא והירושלמי, ולא נראה כלל שהכריע בזה. כז"ר רק ע"פ דפוס'ר, אבל בדפוס'ר (שם בס"ק י"ב) אין כאן ביאור ואין כאן ליקוט, הכל דיבור אחד מעורב ואינו מובן דיו. - ובסי' פ"ב, המעיין בס"ק ח' ט' ובליקוט, רואה היטב כי הכרעת רבינו (בליקוט), וה"ר ממג' וכו' שאין הדיחוי כלום) כהיש מי שמתיי' לנהוג ע"פ מנהג מקום אחר, אא"כ יש מנהג במקומו לאסור מגזירה (בביאור סק"ט). זה ברור. אבל בפסה"ג לרצ"ה שם לא הביא פסק בזה מרכיבו. כי המעיין בדפוס'ר רואה כיצד 'משלב' המסדר את הליקוט עם הביאור, ואדריבה רואה כי נטיית מסקנת דבריו ('וסברא ראשונה ס"ל...') כהאוסרין.

השגיאות אשר יצאו בדפוסים אשר לפני זה, וכיד ה' הטובה עלינו, וברב עמל ויגיעה בדקנו וחקרנו בשבע חקירות ובדיקות בעצם כ"ק אשר זיכנו ה' להשיגו⁶⁴, וראינו כי הנדפס ישוה בד בכד עם הכתוב בכ"ק, והבולנו בין קדש לקדש, וההוספות (על ביאוריו אשר על הסדר) שאספנו ממקומות מפורזים אשר בשלשה כרכים והצגנו דבר דבר על מקומו הראוי, קראנו בשם '(ליקוט)' הבא לפני דבריו במוקפים ובסופו הצגנו במוקפים '(ע"כ)'. ודעת לנכון נקל כי לפעמים נמשך ליקוט אחד (במקום אחד בכ"ק) גם ארבעה או חמשה ס"ק עד מלת ע"כ⁶⁵. עכ"ל המסדר השני הרא"א קליינרמן ז"ל.

64 'את הגר"א אבא קליינרמן מביאלוסטוק אותו שלחט לאוצר הספרים של הר"ש צוקערמאן ז"ל במאהילוב אשר נמצא אחר עצם כתי"ק של הגר"א ז"ל לצרף ולוקט על פיהם את כל הגהותיו וביאוריו לש"ס וליוורה דעה אשר נשתבשו בדפוסים שלפנים עד מאד, ויגע שם במלאכת הקודש הזאת בכל כחו ונפשו ימים רבים מאד' - שפ"ן הסופר במאמרו 'דפוס ראס'. [נראה גם דבריו שבאחרית דבר] בסוף מסכתא נדה דפוס ווילנא ראס].

נתאר בקצרה סדר השתלשלות כתי"ק הגר"א ביאורו לש"ע. כאמור חלקים אר"ח ויו"ד [תקס"ג ותקס"ו] נסדרו ע"י הגרמ"מ והגר"מ משקלאוו, בשנת תקס"ט נפטר בלא עת בנו של רבינו, הגר"א אברהם ז"ל, שכידו היו הכת"א אחר פטירת אביו הגדול [תקנ"ח]. באותו זמן [תקס"ח וט'] עלו ארצה הגרמ"מ והגר"מ משקלאוו. בכך נפסקה ההדפסה של הביאור על ידם. בנו יחידו של הגר"א אברהם, הר"מ מסלאנים, שירש את כל הכתי"א, החל תכף לטפל בהדפסת חלק אה"ע [עד הל' קידושין במתכונת עבודתו של הגרמ"מ והגר"מ, היינו ללא הנו"כ], ושוב הופסקה בעקבות פלישת נפוליון לרוסיה בשנת תקע"ב, רק בשנת תקע"ט וזה להו"ל על כל אה"ע במתכונת חדשה עם נוי"כ. (יבואר יותר בהמשך המאמר חלק ג' עניין זה). הר"מ נפטר בשנת תר"ט, והכת"א נתחלק בין יורשיו, מהם קנה הגביר ר' שמריהו [נראה 'יהדות ליטא עמ' 301 כי כתי"א באו לו בנדוניה שנשא לאשה קרובת הגר"א. כי חותנו היה ר' רפאל חתן ר' אברהם בן רבינו]. חלק חו"מ י"ל בידי הרמ"ג בשנת תרט"ו, אשר קנאה מנכדי הגר"א כמבואר שם בהסכמות.

ר"א קוסמן במאמרו (עמ' פג') כותב שאריכות הו"ל ביהגר"א במשך 52 שנה היא בסיבת עלותו היקרה. וזה אינו נכון, כי כאמור כ-5 שנים בלבד אחר פטירת הגר"א כבר י"ל כל חלק או"ח, ו-3 שנים לאחמ"כ י"ל על כל יו"ד. וסיבת העיכוב על אה"ע נח' היטב. חלק חו"מ י"ל פחות מ-6 שנים בלבד אחר קנייתו מיורשי הגר"א. השאלה הגדולה, ואין פותר לה, מדוע נתעכב חלק חו"מ 30 שנה כשהיה בידי הר"מ 'תקע"ט עד תרט"ו. (וראו לציון שהגאון בעל מראות הצובאות, התלמיד מוהר"ח, שבספרו אגודת אוב אה"ע סי' ט"ז כתב בזה"ל 'ומעידיני עלי שמים וארץ שאחר שיצא חבורי מרה"צ לאור מבית הדפוס סמוך הייתי בק"ק וילנא יצ"ו ובאותו פעם היה נתון בדפוס ביאורי הגאון מאוה"ג מוהר"א ז"ל על אה"ע שעדיין לא יצאו לאורה ונעלם מאתי הסיבה לזה, וראיתי שדעתו הרמה הסכימה ג"כ וכו'. הנה שהעביר בקורת מדוע הופסקה ההדפסה לאחר או"ח ויו"ד שהודפסו במהירות יחסית).

65 ועוד הוסיף רא"א: 'והנה נמצאות הגהות רבות כתובות בעצם כתי"ק על הגליונות, והציב אצלם ציון להורות את מקומותם בפנים הביאורים, ורבים מהם הם כמו מאמר המוסגר, והמעתיק אשר לפנינו בהביאם לפנים הביאורים, עירב אותם יחד ולפעמים שינה מלשון הזהב של רבינו הגר"א (כמו בסי' א' ס"ק י"ז) ואנחנו הצגנו אותם בפנים בשני חצאי מרובעים כזה [ ] כי כן מצאנו המקום א' בכי"ק של דה"ג כי להורות ענין מאמר הסגור הציג בחצאי מרובעים, וידעו הלומדים כי המה ההוספות מן הגליון ולא היו כתובים בפנים'. ויש לציון שכמה פעמים אנו מוצאים בחלק או"ח כי שורות שלמות מצאו מקומם שלא במקום הנכון ומסתבר כי הם גליון רבינו או ליקוט ושילבם המסדר שלא במקומם,

ועוד יש לציין כי המסדר הראשון פעמים שהוסיף מדיליה ע"פ דברי רבינו, הנשנה ע"י תלמידיו במקומות אחרים, כמו מן הפירוש למשניות זרעים 'שנות אליהו' ו'אליה רבה' לטהרות, ראה בהערה⁶⁶. וזה אינו כלל לשון קדשו של רבינו כפי שאר הביאור

ראה למשל בסי' ש"ב ס"ק ל"ז שתיבות 'ויותר נראה...מתירין דכאן' שייכים בשיטת הרמב"ם דלהלן מינה, וכפי שהגיה לנכון בדמש"א. (וע' חו"מ סי' כ"ה וסי' מ"ו שישנם שהעמיד המסדר רמ"ג את ה"גליון" בפנ"ע כמו ה"ליקוט").

בהקדמה זו רא"א מוסיף ד' ראיות לדבריו, מד' חלקי ש"ע, וראה להלן כי על הערות מס' רפ"ד כבר עמד על כך המסדר בעצמו בהגהות מכתב ידו שנד' בכרם שלמה. [וכ' שם המו"ל כי כמה טעויות סופר תיקן ולא ראו לפרסמם כי כבר נתקנו בסידור החדש של ביהגר"א ליו"ד].

66 ראה חלופ"ג סנהדרין מא ב': 'ודע שדברי רבינו הגר"א הנ"ל הוסיף המעתיק ע"פ מ"ש בשנות אליהו ריש ברכות מה דליתא בעצם כתי"ק קדשו על ש"ע...ולא יפה עשה המעתיק שהציג דברים שסותרים לכאן כאילו בדבור אחד נאמרו' (והוא ג"מ עצומה לדינא בדעת רבינו אי ס"ל י"ח דק' או כ"ב ומחצה, וראה פסה"ג השלם סי' רס"א, וראה לעיל בחלק א' שהבאנו דוגמא זו בפירוט) [וע"ש שהעתיק ל' רבינו כפי שבאמת בכ"י הטהור]. ובתיקונים והשמות בביאור הגר"א שכתב הרא"א בסוף יו"ד דפו"ו, בסי' ר"א, כי 'ס"ק נ"ה שבדפוס ישן [היינו דפו"ו הנ"ל] לקח המעתיק מספר אליהו רבה, ומפני שאינו מלשון רבינו וגם אין ג"מ להשו"ע לא ראינו להציגו. ובסי' רנ"ח ס"ק ל"א 'יתר הדברים שבדפו"י לקח המעתיק ממ"ש בשנות אליהו סוף שביעית'. (וע"ע פסה"ג השלם סי' רמ"ב).

כאן המקום להעיר על עוד 'תרת' שעשה המסדר. והוא בביאור הארזן באו"ח סי' תנ"ג סק"ט, שחלקים גדולים ממנו לקוחים לל"ס מן השנות אליהו חלה פ"ג מ"ז (והנה למשל, בסי' שיי"ח רבינו האריך מאד בביאור דברי הרי"ף, וכאותם הדברים נמצאים בשנו"א סוף עולה. אמנם ניכר כי אין דבריו בביאור לקוחים מן השנו"א, אלא דשניהם אמרם רבינו, והתלמיד בשנו"א האריך וכתבם כשיגוננו, וכדרך הרבה מן החידושים שבביאור שנמצאים בסגנון שונה בשאר ספרי תלמידי רבינו, משא"כ הדוג' דלהלן ניכר שלקוח מילה במילה (משם), וע"י הבחנה זו מתיישבים כמה לשונות קשים [כמו תיבת 'אבל' פעמיים, מלבד שהוא שיבוש לשון, יש והוא ג"מ לדינא, ראה להלן 'כללים', שהוא ג"מ לדינא מהי הכרעת הגר"א, ורואים ש'אבל הרמב"ם' לקוח מן השנו"א הנ"ל, ו'אבל ר"ת' הוא מן הביאור], ו'יתקן' הלשון כ"פ בכדי 'להתאימו' לתוך הביאור [בשנו"א כתב 'בירושלמי לעיל ריש חלה', כי אכן זהו פי' ע"ס מתני' דחלה, והמסדר השמיט תיבת לעיל כמוכן. וכן בשנו"א 'אבל הרמב"ם סתם בהל' פסח' והמסדר שינה ל'סתם כאן', ועוד כיוצ"ב סירס העניינים כדרכו בכה"ג], כך גם עפ"י העיון במקור (בשנו"א) מתיישב ג"כ שאלת הדמש"א שם על לשונו 'ותוספות שם ובע"ז שם הקשו על רש"י מהא דובחים הנ"ל' ובתוס' לפנינו שם ושם ליתא להך קושיא רק ברא"ש איתא ע"ש, אבל פשוט שאשמת המסדר כאן, ובשנו"א כתוב במפורש 'ותוספות שם ובוחים ע"ט הקשו על רש"י', וכן באמת נמצא בתוס' שם ע"ש. [גם יש להאיר להלומדים, כי משפט חשוב ביותר שיש בשנו"א לא מצא את דרכו לביאור, והוא בסופו אחר שהביא היר' עם מח' ר"ז ור"א, כתב 'ומכאן משמע כפירוש רש"י ע"ש', וכוונתו נד' להביא מזה ראייה לשיטת רש"י דריי"ח דקאמר טעמו ולא ממשו אינו לוקה היינו דטע"כ דרבנן, ולא כר"ת ושאר שיטות. ודק"ן].

והנה בא ללמוד ונמצא מלמד. כי טובה נעשתה לנו ע"י העתקה זו, כי המסדר תיקן כמה טעויות שנד' בשנו"א [בדפו"ו, ומאז בכל המהדורות כולם ולא תוקנו עד היום]. כגון מש"ש 'הלכות חלה ומעשר', והוא טעות דמוכה, ובביאור תיקנו המסדר 'להלכות חלה. ומשמע' וקאי אדלהלן (כפיה"ג בכת"י התלמיד היה כתוב מ' בקיצור, וכ"א פתח לדרכו). וכן שם 'והביאו הרא"ש בהל' חלה ומכל מקום שם וכו' משום גרידה', ואין פירוש ופשר לדברים אלו, והר"י בביאור פתח כראוי 'הרא"ש

שהוא מכת"ק כאמור. נראה לעיל דעת החזו"א כי הביאור עיקר דעתו יותר מן הפירושים, לעומת דעת הר"י שעיקר דעתו בפירושים שהן סוף דעתו, ולשיטתו אזיל בסידור הביאור].

אמנם באמת יש גם להשיג עוד על מה שהוסיף⁶⁷ תיבות או השמיט מלשוננו הקדוש במטרה לאחד המהדורות ונפק"מ רבתי לידע מלשוננו הזהב מזוקק היאך דעתו נוטה,

בהל' חלה ומגיד משנה שם, וכתבו משום גריר' וזה נכון מאד (היה כתוב מ"מ בראשי תיבות, וכן וכ' בקיצור, וכל אחד פתח לדרוכו). וכן בסו"ד השנו"א: 'בפסחים וכל משרת' וג"כ אין לו פשר והוא טעות, ובביאור החזיר למקורו 'בפ' וכל משרת' שהכוונה לבפסוק וכל משרת. (וראה בהקדמת ר"י לתקלין שלו [רק בדפוס מנסק תקע"ב ובצפת] שכ' מודעה כי בדעתו להו"ל לוח תיקונים לשנו"א כי המלכה"ד העלה קטעונים כסו פניו חזילים בשכושים וטעויות וחסרונות בסוגיות הירושלמי ונגעו בכבוד רבינו הקדוש).

עוד דוגמא: ביו"ד סי' רל"ד ס"ק ל"ב, ישנו דיבור ארוך מאד [הנראה כבר ברור שהוא מן הליקוטים] הפותח ב'זהנה כל הראשונים לא ירדו כאן לפירושה' [לשון חריפה זו הובאה בעליות אליהו מעלות הסולם הע' י"ד כדוג' לאהבת האמת של רבינו אף שחולק בה על כל הראשונים], לפנינו בכל הדפוסים ליתא לכל הסי"ק כלל. מדוע? סברתי בתחילה שנשמט 'ליקוט' זה מעניי הגר"א בטעות. אבל נוכחתי לראות שכל 'דיבור' זה יתכן שאינו לשון רבינו כלל אלא מתלמידיו, וראייתו שנדפסה (עם קצת שיבושי לשון שתקנה כפינה הר"י נפי שעשה לשנו"א הגו') בליקוטי תורה [וואלאדין תרנ"ט] יחד עם הרבה חידו"ת שנכתבו ע"י תלמידים שונים (קצת מהם נמצאים בסוף 'מכתב אליהו' שנת תקע"א בהסכמת הג"ר יהודה ליב בן רבינו, וקצתן מפורסמים בשנו"א שבת וטהרות ועוד מקומות, הרבה בשיבוש וט"ס ובקיצור נמרץ). וא"כ טוב עשה הגר"א שלא הוסיפה לביאור רבינו ז"ל אשר מכת"י הק' ממש. אלא שבאמת הגר"א פתקה לליקוט זה בש"ס וילנא בנדרים פט א', וגר' מתוך כך כי באמת היא מכת"י של רבינו, אלא שהוא שייך לליקוטים למשניות [ובאמת כל מעיין רואה שאינו עניין לש"ע] (וכפי שכ' מהרמ"ג שיש בליקוטים של רבינו חידו"ת למשניות, הובא לעיל), ולכן השמיטה מן הביאור שבמהדורות. ושו"ר כי ב'השמטות ותיקונים לביהגרא', כי הגר"א על ליקוט זה ממש: 'יתר הדברים שבדפוס' לקח העתיק מליקוטי רה"ג על המשניות ואינו שום שייכות להש"ע, ויודפס אי"ה במקום ששייך כפי הדברים הנאמרים באמת בכת"י'. ע"כ. וכוונתו שהוא הדפיסה לאחמ"כ בש"ס וילנא [שיצא לאור בשנים תר"מ עד תרמ"ו] על מתני' דנדרים הג"ל. אותו הדבר קרה לביאור רבינו בדפוס' לסי' רי"ז ס"ק מ"א מתיבות 'ועיין שם במתני' הנודר כו' וכתב הר"ן...ושגה בזה...'. וציין לדברי ביאר אלו ברש"ש נדרים ל' ב' 'עיין פירוש הגר"א ביו"ד...דלא כמשמעות הר"ן וכו'. אבל לפנינו ליתא לכל צנין זה, כי אינו שייך כלל לשו"ע, וליקוט זה מן המשניות הציגה הגר"א בש"ס וילנא על מתני' דנדרים כפי מקומה הראוי. אלא ששינה הרא"א מפני השלום, ובמקום תיבות 'ישגה בזה', כתב 'לכאורה תימה הוא'. [והיודע דרך לשונות רבינו כי ל' 'לכאורה' אינו בנמצא אא"כ רבינו תוכ"ד מסיק באופ"א (ע' ביאורו תנ"א ס"ק י"ג יו"ד ק"יג סק"מ ועוד), באופן שאינו אלא לכאורה, אך אינו משיג בלשון זו. ומכאן, כי גם הרא"א אינו נקי משינויים].

כל המשווה בין דפוס' יו"ד לדפוס' רואה כי הרבה מאד לשונות קישור וכיוצא, נשתנו בין המהדורות, דהר"י הוסיף תיבות קישור בכדי לאחד הביאור והליקוט, וכן השמיט 'חזרות' שלא יראה כאילו רבינו חזר על עצמו ללא תועלת. ולאיך בגלל שאיחד כמה מהדורות וראים גימגום לשון כאילו רבינו חזר על עצמו ללא תוספת, ע' סי' רס"א, וס"ס שי', ועוד, שלל"ס נתערבו בו כמה מהדורות. וראה עוד בתיקונים והשמטות לרא"א הג"ל שהעיר על הר"י שהוסיף ביו"ד סי' קי"ח סק"ה תיבות

כך שינה את סידור השיטות מי כתב ראשון ומי אחרון וכיוצ"ב, ומעתה א"א לידע מי כתב תיבות 'אבל' או 'ודלא' וכיוצא באלו [ראה להלן 'כללים', ממרן החזו"א]. ונמצא כי כל פסק שיוצא מתוך ביהגרא לאו"ח (ע"פ לשונותיו האמורים, וישנם כאלו למאות) יש לקבלו מתוך הגבלה ועיין רב לבדוק אם לא נכתבו כב' או ג' מהדורות והאם לא נשתנה תיבותיו השקולות המנופות והמדודות ע"י המסדר.

לסיכום; ביו"ד יש בידינו את דפוס' מסידורו של ר"י בשיטת האיחוד, ודפוס' מסידורו של הרא"א בהפרדה מלאה. בחו"מ סידורו של הרי"מ בהפרדת הליקוטים, ובאה"ע סידורו של הרי"מ בהפרדה חלקית. ובאו"ח אך ורק את סידורו של הר"י שנעשתה בשיטת איחוד המהדורות. וחבל על דאבדין ולא משתכחין שאין איתנו יודע עד מה לדקדק בלשוננו הזהב דמה כתב רבינו ומה כתב המסדר (וראה בהערה⁶⁸ עד היכן הדברים אמורים).

ועמש"ל סי' ק"ל ס"ג, וכל אלו אינם מרבינו כי אם המסדר, כי סידר את הליקוט שם בס' קי"ח, והרא"א סידרו בס' ק"ל בליקוט, ואילו את כ"י קי"ח הניחו במקומו. (ראה לעיל שהבאנו כמה מקומות ש"ציונים" אלו נוספו ע"י המסדר).

68 והמסדר השני הרא"א בהגהותיו לש"ס דפוס ווילנא בשם 'חילופי גירסאות ע"פ נ"י' (כמבואר באחרית דבר' של מודפסי ווילנא בסוף מסכתא דנדה. ובכל החילופ"ג מראה מקום בבקאות גדולה לדברי רבינו הגר"א בביאורו לש"ע) כמה פעמים מראה כיצד משובש הוא, ונפק"מ לפעמים לדינא. ובחלופ"ג עירובין (נד' אחרי פסקי תוס') כתב 'עיין ביאור הגר"א או"ח שס"ג...ולפי שדפוס שם נשתבש ראינו להעתיק כאן כלשון רבינו הגר"א בעצם כתי"ק בליקוטים' והולך ומעתיק שם באריכות [בצורת ליקוט וביאור כדרכו]. וכך בחילופ"ג ב"ב צו ב' מראה כיצד שיבש המסדר כל מהות הביאור באו"ח סי' ר"ד, והולך ומעתיק ע"י הפרדה בין הביאור לליקוט: 'כ"ו ליתא בכת"י אלא המעתיק הוסיף כאן ע"פ מ"ש רבינו בליקוטים כדרכו כידוע ושגגה גדולה היא כי באמת כוונת רבינו בליקוט...'. וע' פסה"ג השלם סי' רע"ב. ובחילופ"ג על הוא"ש מו"ק מראה כיצד בביאור לסי' תקמ"א סק"ז ישנה סתירה לדינא תוכ"ד (!), ובאמת חלקו הראשון שייך להביאור ולאחמ"כ חזר בו הגר"א ומפרש בליקוט באופן שונה (ובס' ברכ"א דוחק שם הלשון מאד ליישב הענין, כיון שלא ידע הג"ל). ובחילופ"ג ע"ז כו ב' מעיר על הרש"ש שם שהביא דברי ביהגרא יו"ד וכ' דבביאור שיצא בדקדוק רב מחדש ליתא להך ביאור (ויש להעיר כי ברש"ש כתב' א' ובי"מ כו ב' אכן מביא 'ליקוט' מתוך ביהגרא לחו"מ שיצא לאור בימיו ע"י הפרדה, אך מכיון שנפטר הרש"ש בשנת תרל"ב לא זכה לראות את מהדורתו של הרא"א בשנת תר"מ). ובחילופ"ג ר"ה ט' 'וכצ"ל בבאור רבינו הגר"א באה"ע...דלא כמו שנדפס שם'. ובב"ב קל"ז העתיק בשלימות ביהגרא לחו"מ רמ"ח ס"ק כ"ב וסיים כ"ה בכ"י קדשו ונשמט בדפוס מן או לירשי עד או לירשי. ובכ"ק צה א' 'וע' מ"ש רבינו בחי"מ שני"ד ס"ק א' ונרפס שם בשגגה וכצ"ל...'. ובתקונים והשמטות בסוף יו"ד הביא רא"א שגיאה גדולה שבדפוס' בס' קע"ז ס"ק י' כתב 'ועוד שיטה חמישית' כו' עד סוף הדיבור, הוא בעצם 'ליקוט' שהתחיל בתיבות 'עמש"ש שד' שיטות כאן' וכ' שם ועוד שיטה ה' וכו', וחשב המסדר כי ליקוט זה שייך על ס"ק י' (לפניו בדפוס' ס"ק ט') שמבאר רבינו ד' שיטות, ועל כן המשיך ביאור זה עם השיטה החמישית וכו', אבל באמת הליקוט הזה שייך לס"ק י"ז [אצלו בדפוס' הוא ס"ק י"ט] שהולך רבינו ומבאר ד' השיטות [ורמב"ם, רש"י ושא"ר והוא עיקר, רבותיו של הר"מ, והראב"ן] וע"ז הוסיף רבינו בליקוט 'עמש"ש שד' שיטות כאן' ושיטת רש"י היא המחזורת וכו'.

ואביא דוגמא גם באו"ח לשגיאה גדולה כעין הג"ל. בס' תקי"ד ס"ג ס"ק ר' 'ויש מתירין כו' כשיטת התוס'...וע' ברא"ש שהקשה עליהם משופרת. וכן הרמב"ם מתיר וכשיטתו וכו'. עד סוה"ד מאיר

ומאת ה' היתה זאת הצלה פורתא, שלמרית שכל חלק אורח חיים בשיטת 'איחוד

בשיטת הרמב"ם. והלומד אינו מבין כלל מה שייכות שיטת הרמב"ם בנר של בטלה למח' הרא"ש והתוס' בגרם כיבוי. אבל ברור מאד (וע' דמש"א) שכל דבריו על הרמב"ם הוא מן הליקוטים (כנראה מסגנון לשונן) והררי צירפו בשגגה לס"ק ר' ודוסיף חיבת 'וכן' הרמב"ם מתיר כו', אבל באמת כל ליקוט זה שייך לסעי' ה' נר של בטלה, וע"ז כ' רבינו 'הרמב"ם מתיר' והולך ומבאר עניינו והירור. יש לציין גם כי הגר"א הוסיף בש"ס דפ"ו 'ליקוטים מרה"ג הגר"א' על משניות מס' שקלים, 'נעתק מעצם כ"י הקדושה הנמצא בכרך ליקוטיו ומשם איזה ליקוטים העתיק בעל המחבר תקלין חדתין וקבעם בספרו בשם רבינו ואת אשר לא הובא לשם רבינו להציג פה לזכות הרבים'. וראה עוד 'פסקי הגר"א השלם' בסמנים רנ"ד, רע"ט, ש"א, סו"ס שכ"ח, ועוד הרבה, השערה על עניין ה'ליקוטים' שישנו בתוך הביאור שלא זכינו לידע מהות עניינו שם. וכן בכמה סימנים (ע' ס' ר"ס ועוד) הבחינו שם בין הביאור לליקוט ע"פ הליקוטים חדשים מכת"י לאו"ה, ועפ"י נתבאר על נכון בדבר שנסתברו בו המפרשים דמש"א 'ברכ"א.

אציגה נא גרגיר אחד מני כמה, מתוך פסה"ג השלם לס' ש"כ, הארה נפלאה על דברי הגר"א בסי' חק"ה סק"א. וז"ל רבינו: 'שהיא עומדת לאכילה. כמו בתרגומה בריש יו"ט ב' א' ד' א' וכמ"ש בספיק דשבת עז לחלבה כו' ותרגולת'. ומבאר דרבינו מבאר כהמג"א דטעם הש"ע מחמת איסור מוקצה. אולם ממשיך רבינו: 'ואל"כ הוי כבורר אוכל מתוך הפסולת. ר"ן ורש"פ, וזהו שיטה נפלאה וחדשה דבעומדת לחליבה הו"ל כפסולת, ויש כאן לתא דבורר ומפרק כמ"ש. ויש נ"מ עצומה בין הפירושים, וכפי שהעירו לנכון הח"ח בשעה"צ שם סק"א ובהגהות כתר כהונה, דאי משום אוכל מתוך פסולת אף אי לית לן מוקצה ונולד ביי"ט, אסור. ולפ"ז נמצא דראשית דבריו הם מן הביאור, ואילו סוף דבריו המחודשים הם ליקוט מאוחר. והוא כלאים ממש לערבך יחד. אולם מדברי החי"א כלל פ"א נראה שהבין בכונת רבינו שהוא כפסולת רק משום שהיא מוקצה, ולמ"ד דמוקצה שרי ביי"ט גם אינו נחשב לפסולת.

כך גם נ"ל בביאור הגר"א ס' חקפ"א סק"ז כתב טעם 'משום ד' ימים החסרים' ואילו בס"ק דלאחריו האריך מאד (סימן מובהק ל'ליקוט') והעתיק לשון הר"ן, ופי' מטעם בריאת העולם. ושוב בס"ק ט' חזר לטעם ימים החסרים והוסיף 'ולפי טעם הנ"ל כו', ונראה כמעט ברור דס"ק ז' ותחילת ס"ק ט' הוא מן הביאור, ואילו ס"ק ח' וסוף ס"ק ט' הוא מן הליקוט. - כך גם בס' חקפ"א ס"ק י"ט נראה בעליל שהוא ליקוט ואילו ס"ק כ' הוא ביאור. כי בס"ק י"ט פ' דברי הרמ"א דחשש בנקב אף בלא חסימה 'כי יש כמה פירושים על היר' הנ"ל, ובס"ק כ' האריך להעתיק את הפסיקתא רבתי דבעינן שופר שלם [ואף דהתם אי' 'וסתמו', וא"כ משמע דבלא סתמו כשר אף שנשתנה וכמ"ש המחבר, צ"ל דכוונת רבינו דציין לרוקח שכ' 'שופר צריך שיהא שלם למצוה כדאמרין בפסיקתא רבתי בפרשת הרנינו וכו', ומשמע דכוונת הרוקח לומר דבפסיקתא דסתמו אזי הוי שלם אם לא נשתנה קולו, ואם נשתנה קולו אזי אינו שלם אף שסתמו, אבל בלא סתמו לעולם אינו שלם שהרי חסר הוא. ול' הרוקח שכ' למצוה צ"ע דלכאור' הוא אף לעינבא כמו בסתמו ונשתנה קולו. ועכ"פ נ"מ גדולה ממ"ש רבינו בס"ק כ' דבלא סתמו אף שלא נשתנה קולו מ"מ אינו שלם ואין ליקח אותו, ודלא כמ"ש במ"ב סק"ח ושעה"צ סק"ט. וצ"ע בזה].

לשון הר"י בהקדמתו: 'אשר לפעמים הייתי צריך לאסוף מג' מקומות המהדורות ולחברם למקום אחד מחיבורי הראשון, כאשר יראה המעיין בסי' רס"א ובסי' שי"ח ובהל' נטילת ידיים והל' שבת ומסי' חקפ"א ואילך, ושאר מקומות הרבה, שחיברתי שם מהרבה מקומות למקום אחד' עכ"ל. וזה חשוב לדעת. [ובסי' ש"ה סק"ב כתב רבינו 'אבל בסה"ת ומדרכי נסתפקו בזה וכו', והעירו במכורי כי לא נסתפקו בסה"ת בהסרת אוכף מע"ג סוס, וספיקתם בנתינת מרדעת ע"ג הסוס, ע"ש. אבל לל"ס שיש כאן עירוב מהדורות, כי יש גימגום לשון וחזרה בס"ק זה על האמור בס"ק הקודם].

המהדורות', אנו יכולים ללמוד מתוך חלק יורה דעה את שיטתו וסגנון עבודתו של הר"י ע"י הבחנה מדויקת והשוואה של ב' המהדורות יחד, של ר"י מדפ"ר הורדנא תקס"ו ושל ר"א ווילנא תר"מ. הרא"א בחילופ"ג לכמה מסכתות ובהערותיו (בסוגריים עגולות) לביהגרא"א יו"ד, מגלה לפעמים כמה דיבורים מתוך או"ח הם בעצם ליקוטים. וגם לפעמים עם עין חדה אפשר לידע דרך סיגנון הליקוטים, וכל הרגיל בביאוריו יוכל להבחין בכך⁶⁹. עוד אינה ה' לידנו טיפה מן הים הסוער, מהדורה אחת בלבד מתוך ה'ליקוטים' כך אחד מהם לאו"ח מסי' א' עד ס' רס"א, מכת"י מעתיק אחד שהעתיק מכת"י הגר"א עוד בחייו כפי הנראה [ראה עליו בישורון ד' מאמרו של הר"א קוסמן]⁷⁰. יש גם כת"י של ליקוטים לכל ה' חלקי ש"ע, ועל פיו אפשר לברר ולנפות העניינים השייכים לאו"ח, ולדעת עפ"י מהו 'ליקוט' [ראה עליו בישורון ה' מאמרו של הר"ח דביר]. עבודות אלו מעולם לא נעשו⁷¹. כמעט שכל עניין 'פסקי הגר"א מתוך הביאור הגר"א' נפיל בבירא מחמת הנ"ל, כי מחמת שיבושיו לא שייך לעמוד על סוף דעת רבינו והכרעותיו, אבל

69 ישנו שינוי בעצם תבנית הכתיבה בין הביאור שניכר כי נכתב בקיצור גדול לבין הליקוט שיש בו יותר אריכות לשון, והעתקת דברי היר' במלואם, וכן העתקות שלימות מן הראשונים עם כל ראיותיהם וכו' כמו רשב"א בכבוה"ק או רמב"ן בתוה"א ועוד, וכן מהלכים מחודשים ותיקון גירסאות וכיוצא. וכן גם לשונם שם יותר כבדרך לימוד, וכדוגמת 'ועיינתי בב' סוד"ה כו' ובר"מ ס"ק ג' וראיתי שגם הם הבינו כן [יו"ד קצ"ז סוס"ק י"ד]. או 'ואח"כ מצאתי בתוס' כו' [יו"ד ס' מ"ח סק"א]. [ולכן נ"ל שדבריו באו"ח ס' קניט סק"ז הם ליקוט. הן מאורכו הן מסיגנונו 'וכן מצאתי בב"ח, ובוהו מתיישב נטיית דעתו שם כדעת הסמ"ג דלא כדבריו בס"ק ו']. ואמנם בהל' זרעים שבש"ע ניכר אריכויות ולשונות כאלו גם בתוך הביאור, וכגון לשונות ביו"ד ס' שכ"ה סק"ח 'ובדין זה נסתברו גדולי עולם' והולך ומאריך שם. או בס' שכ"ו קצ"ז אריכות גדולה 'ומ"מ בדין הנ"ל דס"ב מסתבך אני בזה...וכן נהגו אבותינו ואבות אבותינו...וא"כ גם הראב"ד איש שלומינו... (ומודר לי שלשון זה ממש איתא גם בשנות אליהו חלה).

ראה להלן 'כללים' עוד דרך להבחין כמה ליקוטים מהל' סוכה ולולב, כי בכל הביאור מכנה להריטב"א שם בשם 'רשב"א' כי נדפסו בתוך שבע שיטות להרשב"א בטעות כנודע, אך בפעמים הבודדות שהזכירו לאח"כ בליקוטים כבר עלתה בידו שהם להריטב"א וכך כינהו.

70 ולמשל ראה בביאור הגר"א ס' ח' ס"ק ג' דלא ברור היטב מהי מסקנת הגר"א, ואילו בליקוטים החדשים מכת"י שנתפרסם בישורון מתבאר היטב כי רבינו בליקוט בא לחלוק על ש"ע שכ' דיברך מעומד, וע"ז כותב רבינו 'אבל הר"י לא כ' אלא עטיפתו מעומד וכו', ואז תמנה בחריפות לשון על המ"מ, וא"כ נמצאת מסקנתו [נראיתו בצידו ממתי' דחלה, שהרי אין לחלק בינה לשאר מצוות כדברי מג"א] להלכה דברכת הציצית שפיר במיישב. ועל שינוי משמעותי ראה בישורון שם על ס' ה' בכונת השמות הק' שבק"ש.

71 במהדורות מכורי לא היו עקביים בזה. בס"ס תמ"ח לא שינו במאומה, ולא ידעו מדברי העונג י"ט יו"ד ס' פ"ט בהגה"ה. וכן בס' חקמ"א לא ידעו מדברי החילופ"ג על הרא"ש מו"ק. ובסי' תניט לא ידעו מהחילופ"ג לסנהדרין. ובסי' ר"ב לא ידעו מדברי הפאת השולחן דמאי ס' י"ח. ולאידך; בס' שס"ג שינו ע"פ חילופ"ג לעירובין, וכן בס' רע"ב ע"פ חילופ"ג לבי"ב (אלא שהוטעו שם [מקריאה שיטחית בחילופ"ג] ציינו במש"ש רבינו לעיין בס' רע"ב, פירושו לס"ק י"ב, וזה טעות, והכוונה לס"ק י"א, עיישה).

נלמד ממרן הח"ח, שלודאי היה מודע מכל עניין הליקוטים⁷² ואפ"ה השכיל בדעתו למצוא דעת רבינו בכל סימן וסימן [ופעמים בסבך דברי רבינו יש להניח שמסתמא יש כאן איזו ליקוט ואין להוציא מזה הכרעה כלשהיא, וחבל].

מהקדמת מהרמ"ג לביהגר"א לחו"מ: 'ברצות ד' דרכי איש והקימותי את הדבר הטוב, כל"נ להוציא לאור תיקוני הגהות בביאורי הגר"א לחלקי ש"ע א"ח י"ד אה"ע, ולהורות צדק בכל המקומות שחברו שם יחדיו דברי רבינו הגדול מחיבוריו על ש"ע ומחיבוריו בליקוטים במאמר אחד על ידי רבני המעתיקים נ"ע, כאשר ביקשו פני, שלמים וכן רבים, דרושים לכל חפציהם להורות להם איזה הדרך יחלק בדברי הליקוטים ולהפריד בין הדברים, להאיר נתיב בדברי רבינו הגדול נ"ע בכמה מקומות אשר נפלאה היא ממנו, להתבונן בהם בינה, ועינינו תחזינה מישרים'. עכ"ל. אולם לא יצא הדבר אל הפועל, מלבד על חלק יו"ד שהרא"א עשה עבודה זו וכנ"ל. [ונהנה ממה שהזכיר גם חלק אה"ע למרות שהוא נחלק ג"כ לליקוט וביאור, בעל כרחך שכפי הנראה לא נעשה בשלימות. וע' בסי' ד' שהעיר המסדר הרי"מ שקיבץ ארבעה לקוטים והיו לאחדים בידו, ראה לעיל, ובעליות אליהו ג"כ ציין לסי' ז' ס"ק נ"ג חסר שם לציין שהוא ליקוט, וע' שם סי' ז' ס"ק נו פעם שני והוא ליקוט. ובאמת כי מספר הפעמים שנוכר בהם תיבת ליקוט מועטים לעומת שאר חלקי הש"ע.

דא עקא שעם כל עבודתו המסורה של המסדר השני ה"ה הרא"א הנ"ל, מ"מ כפי הנראה לרוב העבודה אשר עליו, פעמים שהשמיט דיבורים שלמים או שורות שלמות מן הביאור (או הליקוט) ולפי הנראה שזוהו טעות דמוכח ידידיה [ולא מסתבר שהמסדר הראשון הוסיף מדייליה ביאורים שלמים שלא ראם, כפי שנוהר מאד כמ"ש בהקדמתו⁷³].

72 גוף ענין הליקוטים הובא במשנ"ב, ביאורה"ל סי' רצ"ג ד"ה עד בסופו. ובד"ה שיראו עמד שם על 'סתירה' בין הביאור לליקוט [ומבו' שלמד במדורות וילנא תרי"מ]. וכן במ"ב שם ס"ק ד'.

73 כאן המקום לציין השמטה אחת מן הביאור הידוע ביו"ד סי' קע"ט ס"ק י"ג וז"ל 'הרמב"ם... אבל כל הבאים אחריו חלקו עליו שהרי הרבה לחשיב נאמרו בגמרא והוא נמשך אחר הפלוסופי הארורה ולכן כ' שכשפים ושמות ולחשים ושדים וקמיעות הכל הוא שקר אבל כבר הכו אותו על קדקדו שהרי מצינו הרבה מעשיות בגמ' ע"פ שמות וכשפים... והתורה העידה והיו תנינים וע' זוהר שם, וכן קמיעין בהרבה מקומות ולחשים רבו מלספור. והפלוסופי הטתו ברוב לקחה לפרש הגמרא הכל בדרך הלצ' ולעקור אותם מפשטן וח"ו איני מאמין בהם ולא מהם ולא מהמונם אלא כל הדברים הם כפשטן אלא שיש בהם פנימיות לא פנימיות של בעלי הפלוסופי שזורקין אותו לאשפה שהם חזוניות אלא של בעלי האמת' עכ"ל.

ד' תיבות המודגשות הנ"ל נדפסו בדפוס"ר והושמשו בדפוס ווילנא. והיא השמטה המשנה כל ההתייחסות לפילוסופי. דמבלעדי תיבות אלו ניתן להבין כי אמנם הפילוסופי היא חיצונית ואינה טוף ההבנה, אמנם ודאי יש או ניתן עכ"פ ללמדה כהקדמה לחכמה, וכמ"ש בכתר ראש (אות מ"א) בשם מוהר"ח 'ממקום שמסתים חכמת הפילוסופי משם ולמעלה מתחיל הקבלה', דמשמעות העניין כי אין לשלול אותה ואדרבה [וכמו בקבלת הרמ"ק שם], וכך פ"ה הגר"א [שהביא משמו המגיד מפלאצק בספרו כתר תורה] להא דר"ח דלא אכל ירקי, דג"כ משמעות העניין כי הפילוסופי אינה טוף החכמה (כפי מחשבת הפילוסופים, והרמב"ם שנגרר אחריהם) אמנם אין בה רע לכשלעצמו ולייק' הוא נחשב.

אמנם תיבות אלו הנוספים מעלים סלידה גמורה מלימודה וחובה להשליכה לפח. לא ברור כלל האם הושמשו ע"י הרא"א [וא"כ מאיזה טעם שבעולס] או נוספו ע"י הרר"י בקנאות שלא כהלכה [באשר מעיד הרא"א שהעתיק מילה במילה מתוך הכתי"ק]. [יש גם לציין מה שנודעק רבינו על אותם שרצו לטעון כנגד המורה נבוכים' כי הלואי והיה עמו במחיצתו בג"ע]. הג"ר אליהו רגולר ביד אליהו סי' כ"ה העתיק בפשיטות את דברי הגר"א מתוך הדפוס ומסיים 'ותמיד היה מכרוז שלא ללמוד שום חכמה זולת התלמוד'. (ע' גם בקוב"א חו"א ח"ב סי' קע"א).

ובאמת על כל עיקר ס"ק זה קמו עוררין שאינה זשל רבינו, עד שהביא בעליות אליהו מעלות הסולם ס"ק ה' מכתבו של הר"ש לוריא ע"ש [ונמצא רק בדפוסים האחרונים של העליות אליהו עם ההוספות מאת המו"ל. גם באבן שלמה פ"א כותב בשם איש אמונים כי ס"ק זה יצא מרבינו, וע"ש שמביא ע"ז סמך מפירושו לישעיה], וז"ל המנחת אליהו 'ומה שהחכם ר' צבי הירש קאצינעלבוויגין בעל נתיבו"ע רצה לשדות בה נרגא ולהטיל ספק בדבריו אלה, לומר, כי לא מפי הגר"א יצאו הדברים האלה רק הוא הוספה ממסדרי כתבי הגר"א, ע"ז באו עדות הגאון ר' זלמן ריבלין ועדות הרר"ש לוריא ומטפחת על פניו, כי המה בעיניהם ראו עצם הכ"י המונח עד היום בבית אוצר הספרים של הגביר האדיר הרב הגדול ר' שמריהו צוקערמאן ממאהליב, ושם כתובים הדברים ככתבן וכהוויתן בעצם יד קדשו של הגר"א ז"ל. אבל אין כל התייחסות מפורטת לגבי התיבות ספציפיות הנ"ל, ויתכן מאד כי תיבות מסוימות הנ"ל [הנוחנים משמעות קנאית ביותר כנ"ל] הם אכן הוספה [ובאמת זהו לשון קצת מוזר והרי כל לשונו של רבינו מדברי חז"ל, וכן שמעתי שיש מסורת במשפחת רבינו כי אין אלו מילים של הגר"א. ואולי יכווין למ"ש בחי' אגדות ה' באבן שלמה כי הדעות הרעות יש לפנותם לבית הכסא עי"ש. וראה לשון הר"י משקלאו (הלא הוא המסדר לדפוס) בהקדמתו לפאת השולחן שביעית 'ועל חכמת פילוסופי אמר שלמדה לתכליתה ולא הוציא ממנה רק שני דברים טובים... והשאר צריך להשליכה החוצה']. אבל לא משמע כן מעדות הרש"ל הנ"ל כי מצאו הדברים בכת"ק כלשונו ממש, והיו צריכין להעיר על שינוי בתיבות אלו. נמצא כי יש עדות לכל צד.

וראיתי כעת בספר 'בסערת אש' (וואלף, תשע"ז. עמ' רע"ב) בשם הגר"מ שך שסיפר כי 'הרב קליינערמאן ז"ל שהוציא הגהות (?) הגר"א על הש"ע לא האמין בשדים. והנה כשהיה בגרמניה (?) להדפסת הספרים נכנסו לחדר אלפי שדים ומרוב פחד מת' ע"כ. סיפור זה מוזר ביותר ולא מצאתיו בשום מקור אחר, וזה פלא לומר שלא האמין בשדים והוא הלך בכל דרכיו בעקבות רבינו הגדול. ושמה היתה עליו הקפדה על השמטת התיבות הנ"ל. אבל אינו מסתבר כי הרא"א נודע כת"ח גדול וצדיק, כאמור לעיל. [ב' הסימני שאלה, ממני הם. כי לא ידעתי פשר א' הכינוי הגהות הגר"א לש"ע, ב' מה מעשהו בגרמניה (כפיה"נ לבית הדפוס קניגסברג דשם) והלא היה פועלו בוויילנא בדפוס ראם].

אפשרות שלישית לפתרון החידה אני מעתיק מתוך מאמר של ש"ב ר' דוד קמינצקי שליט"א [נדפסה כעת בספרו 'תורת הגר"א']: 'יש להעיר על קטע אחד שמוכא בביאור הגר"א על יורה דעה סי' קע"ט ס"ק י"ג על דברי המחבר שכתב שאין לחש מועיל כלום. וכתב הגר"א: 'הרמב"ם וכ"כ בפי' המשנה... ונמשך אחר הפלוסופי הארורה...', כך בדפוס הראשון. אמנם, בדפוסים הבאים נשמטה התיבה 'הארורה'. נראה פשוט שהשמיט הוא המשכיל מוויילנא, מרדכי פלונגיאן, שעבד בבית הדפוס בוויילנא (וכבר הארכתי עליו ועל מעשיו במאמרי על הגאון רבי מנשה מאיליא, 'ישראל' כרך כ, ניסן תשס"ה, עמ' תשכט ואילך). ראה מה שכתב צבי הירש קאצינעלבוויגין לש"י פין - נדפס ביקר' נאמנה', ווילנא תרע"ה, עמ' 160 בהערה ז"ל: "...שמעתי מפי הרב הגאון מוהר"ר מנשה איליער זלה"ה שמה שכתב הגר"א בהלכות כישוף... וכמו כן מה שכתב בהלכות כבוד רבו על דברי הרמ"א... שאינם דברי הגר"א ומעולם לא יצא מעטו ומפיו הקדוש דברים כאלה, ואיש אחר הציג כל זה בביאור הגר"א בשעת ההדפסה והוא היה מכיר את האיש ואת שיחו...'. ולפי דעתי כל זה המצאה של צבי הירש קצב"ג שהיה משכיל מתון מגמתי, ותלה באילן גדול אחר שקרא היבן פורת' שיצא

טעות זו אף שהיא פחותה בכמות, מ"מ אינה טובה מקודמתה באיכות השגה שהיא גורמת. וראה בפסה"ג השלם סי' של"ו כיצד כשורה אחת שנשמטה בטעות בביאור ליו"ד סי' רצ"ד סס"ק ס"ד במהדורת ווילנא נשתנה דין תלישת נטיעה הזרועה בעלייה בשבת עיי"ש.

המשך יבוא בעז"ה

בהמשך המאמר:

ביאורי הגר"א מהדורת מכון ירושלים

נספח:הדיבור המתחיל שבביאורי הגר"א

העיקר השלישי

לתולדות התקבלות פסקי הגר"א

המשנה ברורה ו'ביאורי הגר"א'

דרך מוהר"ח ז"ל בהנהגת פסקי הגר"א:

א] ניהוג פסה"ג בצנעא דוקא.

ב] דרך לימודו, יסוד מקורות ההוראה, ושלא לישא פנים לאיש.

תכלית ומטרת חיבור ה'ביאורי הגר"א'

בין ביהגר"א ל'באר הגולה'

כללים בביהגר"א

שם, נר' דמלכד הגר"א, טיפלו אחרים בהגהות הגר"א, כי הלא בשנת תרמ"ד נפטר לב"ע, ובמהדורת תר"ן נוספו שינויים להגהות הגר"א.].

וכבר עמד על כך הגרצ"ה בעמודי אש שלו פסה"ג יו"ד סי' קכ"ו אות כ"ז, וז"ל: 'ראיתי בסי' קכ"ו ס"ה בביאור סי' ט' אשר ביו"ד החדשים שנדפסו בעיר ווילנא בשנת תר"מ ע"י המסדר החדש הרב הגאון המנוח ר' אברהם אבא קליינערמאן זצ"ל מביאליסטאק השמיטו דברים אחדים בביאור הגר"א ז"ל מכפי אשר נמצא ביו"ד הישנים ולא מצאתי שום טעם והתנצלות בדברי הגאון המסדר זצ"ל למה השמיטו, וכאן הולך ומאריך הרצ"ה בביאור דברי הגר"א דפו"ר, ומסיים כן נ"ל ליישב הנוסחא הישנה בדברי הגר"א ז"ל, ותמיה לי על הרה"ג המסדר זצ"ל למה לא כתב מאומה מפני מה השמיט זה'. ולכאורה האמת שלא כתב התנצלות הוא מפני שלא היתה זו השמטה מכוונת אלא פשוט טעות ושגגה, כי היה מן הליקוטים ולא מצאה הרא"א [ובאמת בסוף חלק יו"ד נמצאו הרבה 'תיקונים' והשמטות בביאור הגר"א' מאת המסדר הרא"א⁷⁴]. וכבר נמצאו כמה ליקוטים שלא נד' בחלק חו"מ ונתפרסמו לאזרונה. ובעלי"א כתב כ' יוראו עיני ליקוטים אחדים ממנו ז"ל אשר לא באו בדפוס כלל⁷⁵].

כשנה לפני כתיבת המכתב לפין. הרי הביאור הגר"א על יו"ד יצא כבר בשנת תקס"ו על ידי בני הגר"א עצמם ותלמידיו שקדקו בכל אות ואות - וכי יעשו דברי אביהם ורבים הגדול פלסתר? וכי יתנו למישהו להוסיף דברים בדברי הגר"א שלא אמרם כלל! זאת ועוד, למה לא גילה לנו צ"ה קצב"ג סוד זה הגדול עד שנת תרי"ט - עשרים ושמונה שנים אחר פטירת רבי מנשה? ראה גם המכתב מרבי שמואל לוריא לרבי יהושע העשיל לזין משנת תרכ"ח, שנדפס ב'עליות אליהו' [מהדורת] בחלק מעלות הסולם הערה ה': "...ע"כ מצאתי חובה לנפשי... להודיע בשער בת רבים... כי מש"כ בביאור הגר"א יו"ד... מ"ש הגאון ז"ל על הרמב"ם ז"ל בענין כישוף ושדים... הן הן הדברים שזכינו לראות בגוף כ"ק של הגר"א ז"ל... ע"כ מ"ש דרצ"ה ק"ב בספר קריה נאמנה... אינה קריאה נאמנה ושקר ענה...". מדברי ר"ש לוריא וראים שהאשים את צבי הירש קצב"ג בשקר ולא את רבי מנשה ח"ו. עכ"ל רד"ק שליט"א הנ"ל.

74 ושם בסי' קע"ז כותב יתר הדברים שבדפו"י (היינו בס"ק ל"ח שם אחרי תיבות 'כנ"ל סי' קע"ז ס"ו בהג"ה ע"ש' נמצא עוד תיבות אשר אינם בדפו"ו) נכללים פה בהליקוטים שבס"ק ל"ה ל"ו. וכן נהגו כל מסדרי כתבי רה"ג שלא להציג איזה ליקוט שנכלל באחר ביתר שאת, ואף המעתיק כאן לא הציג אלא מפני שחשב ששייך לסעי' ט"ו וליתא' ע"כ. כוונתו, דכל השורה הנוספת שנמצאת בדפו"ר בכלל שייכת לסעי' י"ד. ואמת כי הרא"א השמיטה כי נכללת כבר 'ביתר שאת' בליקוטים האחרים. וראים אנו כי אכן לפעמים נטה הרא"א להשמיט ביאורים מדעת עצמו מדברי רבינו כי כבר נכללו בשאר דבריו, וחזרה זו למ"ל.

75 וראה גם בס' הנפלא 'נחל עדן' (תרג"ז) דף ל' א' שכותב על הערת הגר"א בסוגריים שבביהגר"א יו"ד ס"ס שע"ג 'נד"ר צ"ע', כי לא סידר הליקוט שהוא במקומו הראוי [שסידרו על הי"א שברמ"א, ובאמת שייך על ויש מי שאומר במחבר] את"ד יעו"ש. ובאמת שבדפו"ר הר"י סידרו לנכון על דברי המחבר (על אף שהלשון בד"ה וי"א. וכך גם בסי' תקט"ו ס"ק י"א הד"ה אפי' אם דסעי' ג' אבל מקומו בסעי' ב' כפי סידרו גם לנכון) ולא על הרמ"א. ויתכן כי לשון הד"ה הטעה את הרא"א, והר"י באמת צדק. ובאמת ראיתי בעצמי כמה פעמים דרבינו נקט בלישניה לשון יו"א' אף שבש"ע הוא בל' שונה, ע' סי' רע"ט סק"ד וי"א במקום ויש מי שהתיר, ועוד כה"ג (סי' ש"ב סק"ז קורא רבינו י"ש מתירין' לדעה ראשונה ברמ"א אף שאינו בלשון זו) [יש להעיר שכע"ז קרה גם בהגהות רבינו על הש"ס, שסידרו מחדש הגר"א לדפוס ווילנא תר"מ - תרמ"ו, ופעמים שגה במקומות שהדפו"ר וזין תקס"ו [הנודע בשיבושין] צדק, ראה בספרו של שפיגל פ' י"ג (ולפי דבריו